

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่อง การพัฒนาโปรแกรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการปรับใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของครูและผู้ทรงภูมิปัญญาเพื่อการจัดประสบการณ์ระดับอนุบาล ตามวิถีชีวิตชนบทอีสาน แบ่งเป็น 6 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 วัฒนธรรมพื้นบ้านกับการศึกษา

- 1.1 แนวคิดการศึกษากับการสืบทอดวัฒนธรรม
- 1.2 ความหมายและความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้าน
- 1.3 วัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน
- 1.4 ธรรมะกับชุมชนชาวนา
- 1.5 วัฒนธรรมพื้นบ้านรากฐานการพัฒนา
- 1.6 หลักการและแนวคิดการศึกษาในวิถีวัฒนธรรม

ตอนที่ 2 ครูและผู้ทรงภูมิปัญญา

- 2.1 เส้นทางความก้าวหน้าแห่งวิชาชีพครู
- 2.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาครูสู่การพัฒนาคน
- 2.3 ความหมายและขอบข่ายของภูมิปัญญาไทย
- 2.4 ผู้ทรงภูมิปัญญากับการพัฒนาการศึกษา
- 2.5 โรงเรียนและชุมชนกับการสืบสานวัฒนธรรม

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

- 3.1 แนวคิดการศึกษาผู้ใหญ่
- 3.2 แนวคิดสเกฟโพลด์ิง (scaffolding)
- 3.3 แนวคิดการพัฒนาครู

ตอนที่ 4 การจัดประสบการณ์ระดับอนุบาล

- 4.1 ทฤษฎีทางสังคมวัฒนธรรมกับการพัฒนาเด็ก
- 4.2 แนวคิดทางพุทธศาสนาและวัฒนธรรมกับการพัฒนาเด็ก
- 4.3 แนวคิดรูปแบบการจัดการศึกษาปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย

ตอนที่ 5 การพัฒนาโปรแกรม

- 5.1 ความหมายของโปรแกรมและการพัฒนาโปรแกรม
- 5.2 โปรแกรมเชิงพัฒนา

- 5.3 องค์ประกอบของโปรแกรม
- 5.4 กระบวนการพัฒนาโปรแกรมเชิงพัฒนา
- 5.5 การประเมินผลโปรแกรม
- 5.6 บทบาทของนักพัฒนาโปรแกรม

ตอนที่ 6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- 6.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน
- 6.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางการศึกษา
- 6.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อพัฒนาการศึกษา

ตอนที่ 1 วัฒนธรรมพื้นบ้านกับการศึกษา

1.1 แนวคิดการศึกษากับการสืบทอดทางวัฒนธรรม

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษา หมายถึง กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึกฝน การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การจัดสภาพแวดล้อม สังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้ตลอดชีวิต (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542)

พระธรรมปิฎก (2545) กล่าวว่า การศึกษา หมายถึง การฝึกฝนและการพัฒนามนุษย์ใน 3 ด้านของชีวิตได้แก่

1. ด้านพฤติกรรมและวิธีการใช้ชีวิตตลอดจนการทำมาหาเลี้ยงชีพและวิธีปฏิบัติในการผลิต เสพบริโภคแบ่งปันและอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม เป็นระดับที่ปรากฏตัวของการแก้ปัญหา
2. ด้านจิตใจ เช่น การพัฒนาคุณธรรม ความเข้มแข็ง มั่นคงของจิตใจ และสภาพจิตใจที่ดีงาม รวมทั้งความสุข
3. ด้านปัญญาหรือปรัชญาญาณ ความรู้ความเข้าใจต่างๆ ทั้งความรู้ความเข้าใจเหตุผล และเข้าใจความจริง รวมทั้งแนวคิด ทศนคติ ค่านิยม

เมื่อการศึกษาหรือการพัฒนาคนมีการบูรณาการทั้ง 3 ด้านอย่างนี้จะเกิดการพัฒนารูปแบบเป็นองค์รวม ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (cultural development) มาบรรจบกับการพัฒนาที่ยั่งยืนอันเป็นกระบวนการเพื่อพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์อย่างแท้จริง

จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าการศึกษเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตของบุคคล เพื่อความเจริญงอกงามทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจและปัญญา โดยการถ่ายทอดความรู้ ฝึกฝนอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การจัดสภาพแวดล้อม สังคมการเรียนรู้ที่เกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้ เพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีที่สุด

เมื่อการศึกษเป็นการศึกษาตลอดชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย การจัดการศึกษาจึงต้องสอดคล้องกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและความเป็นจริง เพื่อให้บุคคลมีทักษะและความเป็นอยู่ที่เป็นสุข อีกทั้งการศึกษาต้องเป็นสื่อกลางในการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมจากชนรุ่นหนึ่งไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่งหากบรรลุเป้าหมายดังกล่าวแล้วบุคคลก็จะมีความสุข นำสู่การพัฒนามนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

1.2 ความหมาย ความสำคัญ และกระบวนการทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน

1.2.1 ความหมายของวัฒนธรรมและวัฒนธรรมพื้นบ้าน

พัทธา สายหู (2532) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า หมายถึง แบบวิถีชีวิตของสังคมหนึ่ง ประกอบด้วย เครื่องมือ อุปกรณ์ วิธีการ ความรู้ ความคิด ความเชื่อและค่านิยมทุกอย่างที่คนกลุ่มนั้นสร้างเสริมถ่ายทอดกันมา เพื่อช่วยในการดำรงชีวิตร่วมกันของคนกลุ่มนั้นในสภาพแวดล้อมของชีวิต

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2537) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า หมายถึง ระบบคิด ซึ่งเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์สามชุด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ หนึ่งความสัมพันธ์สามชุดนี้มีได้กำเนิด ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงอิสระจากกัน แต่สัมพันธ์กันมีอิทธิพลกำหนดซึ่งกันและกันโดยตลอด นอกจากนั้นความสัมพันธ์ทั้งสามชุดยังเป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ ของมนุษย์ด้วย

อมรา พงศาพิชญ์ (2544) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า หมายถึง สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มีมนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมและ/ หรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน

พัทยา สายหู (2531) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมพื้นบ้าน ว่าหมายถึง แบบอย่างวิถีชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วย วัตถุ อุปกรณ์ วิธีการ แบบอย่างการกระทำ และความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ที่ชาวบ้านยึดถือ และร่วมใช้ สืบต่อกันมาเป็นประเพณีที่มีมาก่อนปัจจุบัน และเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนชาวบ้าน

สรุปได้ว่าวัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง ระบบคิดในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่กำหนดความสัมพันธ์สามชุดอย่างสมดุล คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ทั้งสามชุดนี้เป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ อันประกอบด้วย วัตถุ อุปกรณ์ กฎเกณฑ์ วิธีการ ความคิด ความเชื่อ ที่ยึดถือและร่วมใช้สืบต่อกันมา

สำนักงานคณะกรรมการ วัฒนธรรมแห่งชาติ (2535) แบ่งวัฒนธรรมพื้นบ้านออกเป็น 5 หมวด ดังนี้

1. หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และศาสนา ได้แก่ ความเชื่อ ปรัชญา ศาสนาและลัทธิ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ กฎหมาย ธรรมเนียมการปกครอง การปลูกฝัง และการสืบทอด ประเพณีชีวิตและประเพณีสังคม

2. หมวดภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ข่าวนวน วรรณกรรม วรรณคดี วรรณกรรมท้องถิ่น ภาษาศาสตร์และหลักภาษา ภาษาถิ่นและภาษาต่างกลุ่ม นิทานและภูมิปัญญา ความเรียง และ ฉันทลักษณ์ ปริศนาคำทาย วาทกรรม และภาษาพูด

3. หมวดศิลปกรรมและโบราณคดี ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ศิลปหัตถกรรม โบราณคดี การวางผังเมืองและชุมชน และวัฒนธรรมสถาน

4. หมวดการละเล่นดนตรีและการพักผ่อนหย่อนใจ ได้แก่ การขับร้องและดนตรีระบำรำฟ้อน มหรสพ เพลงเด็กและเพลงกล่อมเด็ก เพลงปฏิพากย์ การละเล่นพื้นบ้าน กีฬานันทนาการ การท่องเที่ยวและธุรกิจ

5. หมวดชีวิตความเป็นอยู่และวิทยาการ ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ สาธารณสุขที่อยู่อาศัย ชีวประวัติ เกษตรกรรม และบริการ

1.2.2 ความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้านมีความสำคัญในฐานะที่มีหน้าที่เป็นเครื่องชี้หรือตัวบ่งบอกให้รู้ถึงวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ คัดสรรของท้องถิ่น นอกจากนี้ยังได้มีผู้กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านในฐานะที่เป็นเครื่องมือซึ่งยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ในด้านต่างๆ ดังนี้

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบุลย์ (2525) กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านไว้ดังนี้

1. วัฒนธรรมพื้นบ้านช่วยผดุงเสถียรภาพและเป็นกำลังสนับสนุนการแผ่ขยายของแบบอย่างการดำเนินชีวิต เป็นแบบของการควบคุมความประพฤติ และให้การศึกษาแก่เยาวชน เป็นการกระตุ้นให้มวลชนรวมพลัง และทำให้สังคมเพิ่มความมั่นคงขึ้น
2. วัฒนธรรมพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพของประชากร การแก้ปัญหาของสังคม จำเป็นต้องศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านและเลือกเอาส่วนที่เป็นคุณมาเป็นเครื่องเสริมอย่างถูกต้องและเหมาะสม เพราะวัฒนธรรมพื้นบ้านก่อให้เกิดค่านิยมและโลกทัศน์ที่ดีงาม
3. วัฒนธรรมพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญในการสร้างรากฐานทางเศรษฐกิจ และถ้ามีวิธจัดการที่ดีแล้ว วัฒนธรรมพื้นบ้านจะช่วยพัฒนาทางเศรษฐกิจทั้งลดปริมาณการบริโภค และยังเพิ่มพูนรายได้ตลอดจนผลผลิตอีกด้วย การฟื้นฟูวัฒนธรรมพื้นบ้านจะลดข้อขัดแย้งและเกิดความสำนึกว่าตนเป็นเจ้าของวัฒนธรรม ซึ่งก่อให้เกิดความหวงแหนและปกป้อง ดังนั้นวัฒนธรรมพื้นบ้านจึงมีบทบาทสำคัญต่อความมั่นคงของชาติ เพราะได้ส่งเสริมความเป็นชาตินิยมมากกว่าสากลนิยม

ผ่องพันธ์ มณีรัตน์ (2529) ได้กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านว่ามีความสำคัญหลายประการ ดังนี้

1. ให้ความบันเทิง เช่น นิทานพื้นบ้าน เพลงที่ร้องในโอกาสต่างๆ เช่น เพลงกล่อมเด็ก เมื่อทำงานเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้เกิดความรู้สึกรื่นเริง
2. ช่วยให้อารมณ์เก็บกดหรือคับข้องใจของชาวบ้านคลี่คลาย วัฒนธรรมพื้นบ้านบางอย่างเกิดจากความคิดเพื่อฝันของมนุษย์เปิดเผยให้เห็นถึงความคับข้องใจและความพยายามของมนุษย์ที่จะหนีไปจากความกดดันของสังคมและวัฒนธรรม
3. ช่วยให้อารมณ์เข้มแข็งขึ้น วัฒนธรรมพื้นบ้านช่วยให้วัฒนธรรมของสังคมดำเนินไป อย่างถูกต้อง เมื่อชาวบ้านเกิดความสงสัยในการปฏิบัติทางพิธีกรรม การจัดระเบียบทางสังคม เช่น การลำดับวงศ์ญาติ ฯลฯ หรือขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยทำมาก่อนก็ได้อาศัยสังเกต

การปฏิบัติเหล่านั้นจากวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น นิทานอธิบายเหตุ ตำนาน สัตว์นิยาย ประเภท คีลธรรมหรือหรือนิทานคติ สุภาษิต ฯลฯ

4. วัฒนธรรมพื้นบ้านมีบทบาทในการให้การศึกษาแก่ชาวบ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่ไม่รู้หนังสือ ความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านในด้านนี้เห็นได้ชัดเจน นิทานต่างๆ ของไทยมักมีจุดมุ่งหมายชี้ให้เห็นค่านิยมในสังคม เช่น การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เพลงกล่อมเด็กก็มีแทรกคำสั่งสอนต่างๆ เอาไว้ เช่น สอนให้มีความกตัญญูต่อพ่อแม่หรือผู้ที่เลี้ยงดูเรามา

5. ทำหน้าที่รักษาแบบแผนพฤติกรรมซึ่งเป็นที่ยอมรับกันแล้วในสังคม วัฒนธรรมพื้นบ้านบางประเภทมีความสำคัญในสังคมที่เป็นกลไกสร้างความกตัญญู และการควบคุมทางสังคมโดยการควบคุมบุคคลที่พยายามประพฤติเบี่ยงเบนไปตามบรรทัดฐานทางสังคม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535) ได้ให้ความสำคัญของ วัฒนธรรมพื้นบ้านไว้ดังนี้

1. เป็นเครื่องแสดงลักษณะเฉพาะของกลุ่มชน
2. ทำให้เกิดความรักความผูกพันต่อท้องถิ่น
3. ทำให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างกลุ่มชน
4. เป็นปัจจัยในการส่งเสริมและพัฒนาท้องถิ่น
5. เป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ในวิทยาการแขนงต่างๆ

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า วัฒนธรรมพื้นบ้านมีความสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตของคนในชุมชนให้เป็นไปอย่างถูกต้องดีงาม สามารถนำสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างสมดุล นำพาให้เกิดความเอื้ออาทร สมัคสมานสามัคคี และภูมิใจในชุมชน แสดงให้เห็นความเจริญและเอกลักษณ์ของชุมชน ตลอดจนความเป็นเอกลักษณ์ของชาติ

1.2.3 กระบวนการทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน

การดำเนินงานด้านวัฒนธรรมพื้นบ้านมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาประเทศ และให้การพัฒนาตกถึงชาวบ้านหรือหมู่บ้าน เป็นกระบวนการที่ไม่ได้เน้นด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับวัฒนธรรมพื้นบ้าน ทำให้มีชีวิต มีพลัง โดยการให้วัฒนธรรมพื้นบ้าน ดำเนินการอยู่ในบริบทของสังคมและชุมชนทั้งอดีตและปัจจุบันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตต่างๆ ตามที่เป็นจริง การดำเนินงานจำแนกได้ 4 ลักษณะ ดังนี้ (เสรี พงศ์พิศ, 2536)

1. การอนุรักษ์ คือการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ สิ่งของเครื่องใช้ เรืองราวจาก คำบอกเล่า คำสอน นิทาน ตำนาน การละเล่น ซึ่งควรเป็นการให้การสนับสนุนส่งเสริมอย่างถูกวิธี ให้ผู้นำชาวบ้านมีส่วนร่วมและเข้ามามีบทบาทในการพัฒนา ในกระบวนการเรียนรู้ การศึกษา การสาธารณสุข การจัดการชุมชน โดยให้เขาเป็นครู เป็นผู้นำ ส่งเสริม ริเริ่มและให้เกียรติเขา โดยโรงเรียนในชุมชนควรมีบทบาทที่จะให้ชาวบ้านเข้ามาช่วยสอน ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านภูมิใจ ในวัฒนธรรมของตน

2. การฟื้นฟู คือ การนำของที่กำลังจะสูญหาย หรือกำลังจะชบเซาให้กลับฟื้นคืนมา เช่น วัฒนธรรมทางสังคมที่ฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ เช่น การลงแขก การผูกเสี่ยว หรืออาจจะเป็น การฟื้นฟูให้เหมาะสมกับยุคสมัย เหมาะสมกับพื้นที่ หรือฟื้นฟูกระบวนการเรียนรู้แบบดั้งเดิมขึ้นมาใหม่ การฟื้นฟูหมอยาพื้นบ้าน การฟื้นฟูการทำข้าว หรือการทำเกษตรผสมผสาน

3. การประยุกต์ คือ การผสมผสานระหว่างของเก่ากับของใหม่ กลายเป็น เทคโนโลยี วิธีการหรือรูปแบบใหม่ที่เหมาะสม เช่น เครื่องมือในการทำมาหากิน การทอผ้า ลายผ้า การรักษาโรค เพื่อเพิ่มคุณค่าโดยไม่ทำลายคุณค่าดั้งเดิม กระบวนการประยุกต์ เกิดจากการสัมผัสระหว่างวัฒนธรรมที่แตกต่างกันหรือการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม

4. การสร้างใหม่ คือ การริเริ่มสิ่งใหม่ๆ เพื่อการพัฒนา เป็นเส้นแบ่งระหว่าง การประยุกต์กับการสร้างใหม่ การสร้างวัฒนธรรมใหม่ส่วนหนึ่งเป็นการประยุกต์ เพียงแต่มีส่วนเก่าน้อยกว่าส่วนใหม่ ตัวอย่างการสร้างใหม่ทางสังคม เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารโคกระบือ กองทุนยากลุ่มออมทรัพย์

มรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้สั่งสมและถ่ายทอดมาถึงลูกหลาน เป็นสิ่งที่ลูกหลานจะต้องศึกษาให้เข้าใจองแท้จนสามารถปรับมาเป็นของตนได้ และสามารถเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการคิดค้นใหม่ การสร้างสรรค์ใหม่ จากพื้นฐานมรดกทางวัฒนธรรมนั้น การศึกษาจึงต้องทำให้ผู้เรียนเข้าใจจากเหง้าและภูมิปัญญาในอดีตและสามารถสังเคราะห์เชื่อมโยงภูมิปัญญานั้นมาผสมผสานเข้ากับวิทยาการแผนใหม่ได้ (เจตนา นาควัชระ, 2538, อ้างถึงใน สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2542)

1.3 วัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน

แม้สังคมชนบทที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แต่เค้าโครงเดิมยังอยู่ ประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปเพียงบางส่วน ยังสามารถสืบสาวเข้าถึงกระบวนการทัศน์เดิม โดยไม่ต้องไปค้นหาในพิพิธภัณฑ์ หรือศูนย์วัฒนธรรม เพียงแค่เดินเข้าไปในหมู่บ้านส่วนใหญ่ก็

สามารถสัมผัสได้ (เสรี พงพิศ, 2536) ท้องถิ่นชนบทอีสานหลายพื้นที่ยังคงอนุรักษ์และสืบสานคุณค่าอันดีงาม ดังผู้วิจัยได้สรุปเป็นภาพแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสานดังนี้

1.3.1 วิถีชีวิตแบบ "เฮ็ดอยู่ เฮ็ดกิน"

ชาวอีสานมีวิถีชีวิตที่พึ่งพาตนเองแบบ "เฮ็ดอยู่ เฮ็ดกิน" การดำรงชีพพึ่งพิงธรรมชาติแวดล้อม ชาวอีสานได้ปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ สัมผัสความรู้และประสบการณ์ รวมทั้งปรัชญาต่าง ๆ จนพัฒนาขึ้นเป็นวิถีชีวิตของเขาเอง อันพอจะจับลักษณะเฉพาะ ซึ่งส่วนหนึ่งจะคล้ายคลึงกับวิถีชีวิตคนไทยในภูมิภาคอื่น ๆ เพราะเป็นวัฒนธรรมข้าว (rice culture) เหมือนกันแต่อีกส่วนหนึ่งจะผิดแผกแตกต่างไปตามลักษณะพื้นภูมิธรรมชาติแวดล้อมและประสบการณ์สัมผัสของการปรับตัวในพื้นที่ วิถี "เฮ็ดกินเฮ็ดอยู่" ของชาวบ้านอีสานพอสรุปได้ดังนี้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544)

1. ชาวบ้านจัดเวลาทำการผลิตให้เหมาะสมแก่ฤดูกาล ด้วยการอนุโลมตามปัจจัยสำคัญ คือ "น้ำ" ตามที่มีอยู่ตามธรรมชาติ กล่าวคือ จะทำน่าน้ำฝนปีละครั้ง ชาวอีสานนิยมปลูกข้าวนาดำหรือนาหยอด ซึ่งจะได้ข้าวมากพอเก็บไว้กินในยามแล้งและใช้ในงานพิธีกรรม ในปีที่ฝนแล้งน้ำท่วมปลูกข้าวไม่ได้ ก็ใช้ข้าวที่เก็บไว้ในยุ้งฉางมาเลี้ยงดูเจือจานในยามยาก ไม่นิยมปลูกพืชไร่ พืชสวนอย่างเป็นล่ำเป็นสัน เพียงแต่ปลูกไว้กินเองบ้าง เนื่องจากภูมิอากาศและระบบนิเวศไม่สามารถรองรับการผลิตหมุนเวียนอย่างเข้มข้นได้ พืชที่นิยมปลูกได้แก่ พัก แดง กล้วย อ้อย ยาสูบ หม่อน และปอแก้ว ชาวบ้านอีสานจะรู้แหล่งเสาะหาพืชป่า และพืชผักต่างๆ ที่มีสรรพคุณเป็นทั้งอาหารและยาคุณภาพในร่างกาย ความรู้ความชำนาญในการเสาะหาพืชผักพื้นบ้านเพื่อยังชีพนี้ นำไปสู่ความรู้ความเข้าใจในเรื่องสมุนไพรอันหลากหลาย

2. ก่อนจะถึงฤดูทำน่าน้ำฝนในช่วงเดือนหกถึงเดือนเจ็ด คือในเดือนสามขึ้นสาม คำอันเป็น วัน "ฟ้าเปิดประตูน้ำ" หรือ "วันฟ้าไขประตูน้ำฝน" ชาวนาจะเอาปุ๋ยคอกมากระจายสูนาไว้ ต่อเมื่อฝนมาหลังสงกรานต์จึงจะไถหว่านซึ่งเมื่อถึงเวลานั้น ดินก็จะเหมาะพอที่จะปลูกข้าวได้ได้ผลดี บางปีฝนแล้งชาวบ้านก็จะขอแบ่งปันข้าวจากญาติพี่น้องมากิน เข้าทำนอง "พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้" เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน

3. พืชผักที่เก็บมากินเป็นอาหารนอกจากที่ปลูกกินเองในหมู่บ้านแล้วชาวบ้านจะนิยมเก็บพืชผักที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ ตามหัวไร่ปลายนา หนองน้ำ ในดงในป่าที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ดอนปู่ตา ป่าช้า หรือป่าสงวนอันเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ทั้งพืชและสัตว์ อีสานมีพืชผักพื้นบ้านที่หลากหลาย เช่น ชিং ช่า ตะไคร้ โหระพา สะระแหน่ พริก มะเขือ ฯลฯ ที่ปลูกไว้กินข้างรั้ว

4. สำหรับเนื้อสัตว์ ชาวบ้านจะหาปลาจากห้วยหนองคลองบึงและแหล่งน้ำต่างๆ เป็นกิจวัตร ถ้าได้ปลามากจำนวนมากก็จะทำปลาใส่ไหไว้กิน ส่วนเนื้อสัตว์อื่นๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้น ชาวบ้านมีความรู้และความสันทัดในอันที่จะจับ ดัก ล่า เสาะหา มากินได้มากมายหลายอย่าง ด้วยวิธีการอันหลากหลาย ภูมิประเทศปัจจุบันถูกทำลายไปมากสัตว์ต่างๆ ที่ชาวอีสานนิยมนำมารับประทานจึงลดน้อยลง ไม่ว่าจะเป็น นก งู กะปอม ต๊กแก แย้ จิ้งหรีด มดแดง แมงกิ้งกูด และบางอย่างใกล้จะสูญพันธุ์แล้วก็มี

5. เครื่องมือเครื่องใช้หรือผลิตภัณฑ์บ้านนาชนิดไม่ว่าจะเพื่อทำอะไร ทำนาล่าสัตว์ ปรุงอาหาร หรือเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวันชาวบ้านจะผลิตเองเกือบทั้งสิ้นดังที่เคยเป็นมาตั้งแต่โบราณ มีเพียงบางสิ่งบางอย่างที่ต้องซื้อหา ชาวบ้านมีความรู้ความสันทัดในการนำเอาสิ่งที่หาได้ใกล้ตัวจากธรรมชาติมาประดิษฐ์ ปรุงแต่ง ดัดแปลงเป็นของใช้ เช่น เอากก ฝู ใผ่มาทอมาสานเป็นเสื่อสาด กระบุง กระติบ กระด้ง ช้องปลา ตะกร้า กระจาด ลอบ ไช้ แคร่ ฯลฯ งานหัตถกรรมพื้นบ้านเหล่านี้เกิดขึ้นจากความจำเป็นและหน้าที่ใช้สอยของเครื่องมือทำงานหรือสิ่งประดิษฐ์นั้นๆ สอดคล้องกับพื้นภูมิของระบบนิเวศและวิถีการยังชีพ ประดิษฐ์กรรมพื้นบ้านที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ในบริบทใหม่ทางเศรษฐกิจใหม่ได้แก่ การเลี้ยงไหม การปั่นฝ้าย ทอผ้า โดยสืบสานลายผ้า พื้นเมืองที่สืบอายุมาแต่โบราณอย่างมีคุณค่า มีความหมายและงดงาม เป็นการสร้างความภูมิใจขึ้นใหม่อย่างเป็นรูปธรรมและเป็นการเพิ่มรายได้ของชาวบ้าน

6. ชาวบ้านเลี้ยงวัวควายไว้ใช้งาน หรือมีไว้เป็นทรัพย์สินไว้ขายยามจำเป็น ความเป็นเสมือนเพื่อนชีวิตของชาวอีสาน ซึ่งสมัยก่อนนิยมใช้ควายในการทำไร่ไถนา แต่ปัจจุบันนี้มีการใช้แรงงานควายน้อยลง เพราะชาวบ้านหันมาใช้ควายเหล็กแทน แต่ยังพบว่ามีบางพื้นที่ที่ยังใช้ควายอยู่ ชาวอีสานแต่ก่อนจะเคารพควาย มีการทำขวัญควาย ปล่อยประโลมขอขมาลาโทษที่ใช้ควายในการทำไร่ไถนา ชาวบ้านอีสานจึงไม่นิยมบริโภคเนื้อควาย

1.3.2 "ฮีด 12 คอง 14" รากเหง้าแห่งวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน

"วัฒนธรรมของคนอีสานเป็นวัฒนธรรมที่มีความเชื่อที่ดีที่สุดสำหรับอีสานเรา ในแคว้นสุวรรณภูมิเป็นวัฒนธรรมแต่โบราณมา วัฒนธรรมของคนอีสานสร้างคนให้เป็นคน สร้างให้คนละจากความโลภ ความหลง ให้คนทำคุณงามความดี เอื้อเพื่อเมื่อแต่ต่อกันมีฮีด มีคองอยู่ เรียกว่า ฮีด 12 คอง 14..." (บัวศรี ศรีสูง, 2535)

ฮีต 12 คอง 14 เป็นโครงสร้างทางความคิดความเชื่อและเป็นพลังในการหล่อหลอมและ ผูกพันให้คนอีสานมีสำนึกแน่นแฟ้นอยู่กับสังคมเครือญาติผู้จำเริญรอยตามวิถีชีวิต ชาวนาที่ฤดูกาลของธรรมชาติในรอบปีเป็นตัวกำหนดการประกอบพิธีกรรม อีกทั้งฤดูกาลแห่งการผลิต การบริโภค ก็ได้รับการจัดวางให้ประสานสอดคล้องกับวันสำคัญทางพุทธศาสนาและสังคม โคตรวงศ์อย่างแนบเนียน แยกออกจากกันไม่ได้ ความผสมกลมกลืนทางโครงสร้างแยกจากกัน ไม่ได้ผสมกลมกลืนทางสาระโครงสร้าง รูปแบบที่กำหนดไว้อย่างสอดคล้องกับการหมุนเวียนของ ธรรมชาติ เป็นวัตรปฏิบัติตามปฏิทินทั้งปี จึงเป็นประเพณีธรรมนุษยชาติที่มีอำนาจให้คนผู้อยู่ใน วัฒนธรรมนั้นจัดการภารกิจ ครอบครัว และชุมชนได้อย่างลงตัว แม้จะถูกแทรกแซงและถูกครอบงำ โดยกระแสทุนนิยมและอำนาจนิยมของชาติรัฐและการศึกษาศสมัยใหม่ในปัจจุบัน จนทำให้มีการ เพิ่มงานบุญหรือวันสำคัญของทางราชการเข้าไปในรอบปี วิถีชีวิตของคนอีสานที่ผูกพันอยู่กับฮีต คองที่จัดไว้ลงตัวดีแล้วยังคงดำเนินต่อไปในระดับชาวบ้าน ตามนัยของการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนไป ฮีต 12 เป็นประเพณีที่จัดขึ้นตามเดือนดังนี้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544)

เดือนอ้าย (ธันวาคม) ทำพิธีบุญเข้ากรรม เป็นช่วงเวลาพระสงฆ์เข้าปริวาสกรรม พิธีเข้าปริวาสกรรม เพื่อให้บริสุทธิ์จากอาบัติ ชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัด จึงเรียกพิธีนี้ว่า บุญเข้ากรรม ในเดือนเดียวกันนี้ชาวบ้าน นอกจากพิธีกรรมทางศาสนาแล้วก็เป็นเวลาที่ข้าวในนาสุกพร้อมจะเก็บเกี่ยวได้แล้ว จึงมีการลงแขกเกี่ยวข้าว

เดือนยี่ (มกราคม) พิธีบุญคุณลาน โดยนิมนต์พระไปเทศน์ที่ลานข้าวของหมู่บ้านและทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระประพรมน้ำมนต์แก่ลานข้าวให้เป็นสิริมงคลเมื่อเกี่ยวข้าวเอาขึ้นยุ้งฉางแล้วก็ทำพิธี "สูขวัญข้าว" และตักข้าวเปลือกจากยุ้งเป็นปฐมฤกษ์เพื่อเอาไปถวายพระที่วัดก่อนจะกินกันต่อไป

เดือนสาม (กุมภาพันธ์) เป็นเวลาที่ทำ บุญข้าวจี และวันเพ็ญเดือนสามก็เป็นวันมาฆบูชา นอกจากจะทำบุญข้าวจีถวายพระแล้วก็มีการลงขันนำผลผลิตไปไว้ที่วัดเรียกว่า บุญประทายเป็นข้าวเปลือก

เดือนสี่ (มีนาคม) พิธีบุญแมวส(พระเวสสันดร) คือพิธีเทศน์มหาชาติ ชาวบ้านก็จะจัดข้าวปลาอาหารไปทำบุญแล้วร่วมกันฟังเทศน์มหาชาติและถือกันว่าใครไปฟังเทศน์มหาชาติครบ 13 กัณฑ์ในวันเดียวกันจะได้ไปเกิดในสมัยพระศรีอารียเมตตรัยชั้นเป็นยุคนุชชพร้อมทั้งอุทิศส่วนกุศลให้ปู่ย่าตายายและญาติผู้ล่วงลับ จัดขนมจีนเลี้ยงญาติมิตร

เดือนห้า (เมษายน) พิธีสงกรานต์ ชาวบ้านจะสงน้ำพระพุทธรูปและไปกราบไหว้ระลึกคุณพ่อแม่ปู่ย่า ตา ยายที่ยังมีชีวิตอยู่ รดน้ำขอพรจากผู้ใหญ่ ทำพิธีบายศรีผู้ใหญ่และอุทิศส่วนกุศลให้บรรพชน

เดือนหก (พฤษภาคม) ฤดูฝนเริ่มแล้วและวันเพ็ญเดือนหกก็เป็น วันวิสาขบูชา ชาวบ้านจึงทำบุญระลึกถึงพระพุทธเจ้า พร้อมกันนั้นก็ พิธีบุญบังไฟ เพื่อบูชาพระยาแถนและขอฝนให้ตกตามฤดูกาลให้มีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อเริ่มต้นฤดูกาลทำนาทำไร่

เดือนเจ็ด (มิถุนายน) พิธีบุญชำระ (ชำระ) หรือที่เรียกว่าบุญเบิกบ้าน ชาวบ้านจะพร้อมใจกันปิดกวาดทำความสะอาดเรือน-คุ่มบ้านและข้าวของเครื่องใช้ให้เรียบร้อยไม่สกปรกรกรุงรัง แล้วจึงทำพิธีบุญชำระ ประกอบพิธีชำระและป้องกันเสนียดจัญไรในหมู่บ้าน นอกจากพิธีสงฆ์ถวายสังฆทานแล้วก็มีพิธีสวดคาถาไล่ผี ปิดรังควาน ปิดเป่าความชั่วร้าย แล้วรดน้ำมนต์ทั่วหมู่บ้าน จากนั้นก็เตรียมตกกกล้า แสกนา ไถหว่าน ทำไร่

เดือนแปด (กรกฎาคม) พิธีบุญเข้าพรรษา ชาวบ้านจะแห่เทียนพรรษาไปวัดและเอาผ้าอาบน้ำฝนถวายพระ แล้วหมั้นไปพึ่งเทศน์ ฟังธรรม ตลอดพรรษา

เดือนเก้า (สิงหาคม) พิธีบุญข้าวประดับดิน เป็นพิธีรำลึกคุณแผ่นดินที่มนุษย์ได้อาศัยทำมาหาเลี้ยงชีพ เมื่อทำบุญที่วัดแล้วก็นำข้าวปลาอาหารไปฝังให้แก่ดิน ปัจจุบันบางหมู่บ้าน ดัดแปลงมาเป็นการใส่ปุ๋ยบำรุงที่ไร่นา อีกนัยหนึ่งอธิบายว่าเป็นการทำบุญให้ผู้ล่วงลับ เนื่องจากเชื่อว่าเดือนเก้าคนตายได้รับการปลดปล่อยให้ออกมาท่องเที่ยว บุญประดับดินทำในวันแรม 14 ค่ำ เดือนเก้า

เดือนสิบ (กันยายน) พิธีบุญข้าวสาก ถึงวันเพ็ญกลางเดือนสิบชาวบ้านจะนำห่อข้าวฉลากหรือห่อข้าวใหญ่ไปถวายพระสงฆ์ อุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษ ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปแล้ว แล้วนำห่อข้าวน้อยไปแขวนไว้ตามต้นไม้ ตามเสา หรือเจดีย์ แล้วตีกลอง ตีโปง บอกลัญญาญให้ผีญาติพี่น้องรุกขเทวดา และเปรตมารับเอาข้าวห่อนั้นด้วย ถือว่าเป็นการส่งเปรตและผู้ล่วงลับที่ออกมาเที่ยวในเดือนเก้าให้กลับไปสู่แดนของตนในเดือนสิบ

เดือนสิบเอ็ด (ตุลาคม) พิธีบุญออกพรรษา วันเพ็ญเดือนสิบเอ็ด ตอนเช้าชาวบ้านไปทำบุญที่วัด ตกเย็นชาวบ้านเอาดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาพระและถวายผ้าบังสุกุล มีการตักบาตรเทโวที่วัด กรอกน้ำมัน บันฝ้าย

เดือนสิบสอง (พฤศจิกายน) พิธีบุญกฐิน จากวันแรมหนึ่งค่ำเดือนสิบเอ็ดถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง ชาวบ้านจะทำพิธีทอดกฐินที่วัด บางแห่งอยู่ใกล้แม่น้ำ ลำคลองก็จะมีการแข่งขันเรือ การไหลเรือไฟ และการลอยกระทง ในช่วงเดือนนี้ข้าวตั้งท้องและเปลี่ยนเป็นเมล็ดข้าวแล้วก่อนจะสุกเต็มที่ก็จะเก็บมาทำข้าวเม่าไว้ถวายพระและเอาไว้กิน จึงเรียกพิธีช่วงนี้อีกชื่อหนึ่งว่า บุญข้าวเม่า

นอกจากฮีต 12 ดังที่กล่าวมาแล้ว จารีตควบคุมกันที่ชาวอีสานยึดถือปฏิบัติคือ คอง 14 ดังคำกล่าวของพ่อจารย์บัวศรี ศรีสูงปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดมหาสารคามได้กล่าวแจกแจงซึ่งสรุปความได้ว่า 1) ผลผลิตได้ให้เอาไปทำบุญทำทานก่อน เอาไปวัดก่อน 2) ล้อมรั้วบ้าน

หมายถึงความสามัคคีกลมเกลียว เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ 3) ล้างเท้าก่อนจึงขึ้นบ้าน 4) ให้อยู่ในความพอดี อย่าโลภ 5) ให้มีการขอมากันระหว่างสามี ภรรยาและลูก 6) ขอมมา บูชาก่อนเส้า เต่าไฟ ขอโทษไฟ เพราะไฟเปรียบเหมือนสิ่งบริสุทธิ์ 7) ทำความสะอาดบ้านเรือน ทำความสะอาดร่างกาย ปะแป้ง แต่งตัว หวีผมแล้วจึงเข้าที่นอน 8) ตื่นแต่เช้าเตรียมทำบุญตักบาตร 9) เวลาพระสงฆ์เดินผ่านให้หลีกให้พ้นและอย่าเหยียบเงาพระสงฆ์ 10) อย่าเอาของเศษเหลือจากที่ตนกินให้ผู้อื่น 11) ให้เก็บดอกไม้ ธูปเทียนบูชาพระในวันศีล 12) อย่าร่วมเพศวันศีล 13) เดือนห้า (เมษายน) ให้ขอมาพ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ 14) ให้ผู้คนทำตามฮีต 12 คอง 14

1.4 ธรรมะกับชุมชนชาวนา

1.4.1 แนวคิดการทำนาตามแบบของพระพุทธเจ้า

“การปฏิบัติธรรมคือการทำอย่างหนึ่ง การทำนาตามแบบของพระพุทธเจ้านั้น มีสัจจะเป็นเนื้อหา มีความสำรวมเป็นรั้วล้อมนา มีตะบะเป็นน้ำสำหรับทำนามีปัญญาเป็นแอกและไถ มีสติเป็นผาดและปลูก มีหิริเป็นงอนไถ มีมโนเป็นเชือกสำหรับชักบังคับไถ มีศรัทธาเป็นข้าวพืช แล้วก็มีความเพียรสำหรับเป็นวัวไถนา มีโลภจะเป็นการเก็บเกี่ยวข้าว ทำไปๆ ไม่มีความเศร้าโศก จนกว่าจะออกผลสุดท้ายมาเป็นอมตธรรม คือ พ้นจากความตาย และอยู่เหนือความตายได้” (พุทธทาสภิกขุ, 2545)

พุทธทาสภิกขุ (2545) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการทำนาตามแบบของพระพุทธเจ้าว่า การทำนาของชาวนานั้นเป็นการทำนาแบบธรรมดาได้ข้าว ได้เงิน ได้ขอมมา เป็นปัจจัยสำหรับหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้เป็นที่ตั้งที่อาศัยสำหรับการเป็นอยู่ แล้วประพฤติ ปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นการทำนาตามแบบของพระพุทธเจ้า อันได้แก่ การประพฤติ ปฏิบัติทางกาย ทางวาจา และทางใจ ได้ผลมาเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงจิตใจและทำจิตใจให้ลูถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรได้ เพราะเหตุที่เรามีทั้งร่างกายและจิตใจจึงควรทำนาทั้งสองประเภทจึงจะเป็นคนที่สมบูรณ์ สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรได้ คือ ความสุขตามทางของธรรมะ ดังนั้นการที่คนเราไม่ว่าจะมีอาชีพเป็นข้าราชการ ชาวนาหรือค้าขาย ก็ต้องทำควบคู่ไปกับการทำนาตามแบบของพระพุทธเจ้า ซึ่งสรุปความได้ว่า

1. เอาจัจจะเป็นเนื้อหา หมายความว่า ให้เอาความจริงเป็นเสมือนกับพื้นฐานสำหรับการประพฤติปฏิบัติธรรมะทั่วไป การที่เรามีความตั้งใจจริงอย่างใดอย่างหนึ่งเรียกว่าสัจจะแล้วมีการปักใจที่จะทำ ไม่สำเร็จเป็นไม่เลิก อย่างนี้เรียกว่าอธิษฐาน รวมกันเป็นสัจจะอธิษฐาน

เป็นคนจริง เป็นคนตรงมีกำลังใจในการที่จะทำสิ่งต่างตามที่ตั้งใจไว้ ต้องมีสัจจะเป็นพื้นฐาน ทำให้มีจิตใจหรือสันดานประกอบอยู่ด้วยสัจจะ ในด้านการทำนาเพาะปลูกก็ต้องระลึกรถึงความสำคัญของแผ่นดิน

2. รั้วสำหรับล้อมน่านี้ได้แก่การสำรวมระวัง หมายความว่า สำรวมกายคือระวัง การประพฤติปฏิบัติทางกายอย่าให้มีความเสียหายได้ สำรวมวาจาคือระวังคำพูด สำรวมท้องอย่าเห็นแก่กินมากเกินไป หรือสำรวมในการบริโภคและการใช้สอย การสำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมท้องเป็นเสมือนกับรั้วที่ล้อมนา อาศัยซึ่งกันและกันตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นรั้ว ประกอบกันสามอย่างเป็นรั้วที่แน่นหนาป้องกันความเสียหายของเนื้อนาได้

3. มีน้ำเป็นตะบะ หมายถึง มีความเพียรเป็นการเผาภิเลส มีความอดทน อดกลั้น ไม่ปล่อยไปตามอำนาจของกิเลส ความเพียรกับขันติ ความพยายามกับความอดทน รวมกันเป็นตะบะ คือไฟเผาภิเลสนั้นให้สีกหรือ เหือดแห้งไป ซึ่งเปรียบดังการมีน้ำที่จะใช้ทำนา

4. มีปัญญาเป็นแอกเป็นไถ หมายถึง ต้องใช้ปัญญาเป็นเครื่องนำทางหรือเป็นเครื่องลากไปให้ถูกทาง ให้ใช้ปัญญาพิจารณาทั้งเหตุและผลให้เป็นคู่กันไปเรื่อยๆ ปัญญานั้นก็จะ เป็นเหมือนกับคู่แอกประกอบไปด้วยตัวไถโดยสมบูรณ์

5. มีหิริเป็นงอนไถ งอนไถเป็นเครื่องช่วยไถ้งดงาม หมายถึง ต้องมีความละอาย ต่อความชั่ว มีความสุภาพ ถ่อมตัว งอนไถในตัวไถก็คือเครื่องเชิดชูไถไถ้งดงาม

6. มีมโนเป็นเชือกชัก หมายถึง มีมโนความรู้ตัว คือการมีสัมปชัญญะ รู้ตัว ไม่เผลอตัว ซึ่งเป็นเสมือนเชือกบังคับวัวให้เดินไปตามทางที่ต้องการ

7. มีสติเป็นฉาลหรือปฏิภัก หมายถึง สติเป็นความระลึกร ระลึกรไปในทางของความรู้ ทั่วความรู้นั้นเป็นปัญญาแต่ปัญญาจะไม่ออกหน้า ให้เอาสติกำกับ ในด้านการทำนาฉาลไถจะ เชือดดิน และปฏิภักจะกระตุ้นให้วัวเดิน

8. มีความเพียรสำหรับเป็นวัวไถนา หมายถึง มีความพากเพียรในการละความชั่ว กระทำความดี ระวังไม่ให้เกิดความชั่วขึ้น มีความเพียรที่ถูกต้อง ในการทำนา คือ การใช้วัวในการ ที่จะลากไถไป

9. มีศรัทธาเป็นข้าวพืช หมายถึง การมีความเชื่อที่ถูกต้อง เช่นมีความเชื่อในธรรม เชื่อในสงฆ์ เชื่อในกรรม ผลกรรม เมื่อมีความศรัทธาก็เปรียบเหมือนการมีพืชพันธุ์ที่ดี คือเป็นข้าว กล้าที่เป็นพืชพันธุ์ที่ดีออกผลได้จริงและเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว

10. มีโลภจะเป็นการเก็บเกี่ยวข้าว หมายถึง ความสงบเสงี่ยมอย่างลึกซึ้งซึ่งมาจาก ปัญญาพอถึงฤดูเก็บเกี่ยว มีความอิมใจ ความพอใจในความสำเร็จ ไม่มีมีความโศกเศร้า ไม่ทุกข์ คือได้บรรลุนิพพาน

สรุปได้ว่าการทำนาตามแบบของพระพุทธเจ้าก็คือการการพัฒนาบุคคลให้เข้าถึงธรรมะ โดยเน้นการประพฤติปฏิบัติธรรมในวิถีชีวิต ประกอบอาชีพต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นชาวนา ช่างอาชีพ หรือการค้าขายนั้น บุคคลต้องทำควบคู่ไปกับการประพฤติปฏิบัติธรรม เพราะการที่คนเราจะเป็น อยู่ได้ด้วยดีนั้น ต้องมีธรรมะสำหรับหล่อเลี้ยงจิตและมีอาหารกินสำหรับหล่อเลี้ยงกาย การมี ธรรมะหล่อเลี้ยงจิตจะช่วยให้แสวงหาอาหารได้ถูกทางได้อาหารที่เป็นธรรมะมากินหล่อเลี้ยง ร่างกายให้ประกอบไปด้วยธรรมะ และให้จิตใจนั้นได้ตั้งอาศัยอยู่บนร่างกายที่ประกอบด้วยธรรมะ เพื่อให้บุคคลมีธรรมะสำหรับหล่อเลี้ยงชีวิต ในชุมชนชนบทอีสานแต่ละหมู่บ้านจะมีผู้เฒ่าผู้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้ทรงภูมิปัญญา เป็นนักคิด นักพัฒนาสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เป็น ชุมชนที่พึ่งตนเองได้ มีธรรมะจากการเรียนรู้ การปฏิบัติจึงปรากฏว่ามีหลายชุมชนในชนบทอีสานที่ สามารถเคลื่อนไหวให้เกิดการพัฒนาในด้านต่างๆ โดยมีผู้รู้ในชุมชนผู้ประสานให้เกิดการพัฒนาใน หลายพื้นที่

1.4.2 แนวคิดโยนิโสมนสิการ

ในชุมชนมีผู้ทรงภูมิปัญญา มีปราชญ์ชาวบ้าน เป็นผู้นำชุมชนที่เป็นตั้งเป็น กัลยาณมิตรที่คอยชี้แนะด้วยโยนิโสมนสิการเพื่อให้บุคคลในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

พระราชวรมุณี (อ้างถึงในสุมน อมรวิวัฒน์, 2528) ได้อธิบายการประมวลวิธีคิด แบบโยนิโสมนสิการไว้ 10 วิธีด้วยกัน คือ

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (วิธีคิดแบบอิทัปปัจจยตา หรือคิดตามหลัก ปฏิจจสมุปบาท) เป็นวิธีคิดด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา จัดเป็นวิธีคิดแบบพื้นฐาน มีแนวปฏิบัติ 2 แนว คือ

1.1 คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดขึ้น “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึง มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”

1.2 คิดแบบสอบสวนหรือตั้งคำถาม เช่น “อุปาทานมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ตัณหามีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ตัณหามีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนามีเพราะอะไรเป็นปัจจัย...”

2. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ เป็นวิธีคิดแบบวิเคราะห์ เป็นการแยกแยะส่วน ประกอบและจัดหมวดหมู่อย่างชัดเจน

3. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันความเป็นไปของธรรมชาติ และความ เป็นปกติธรรมดาของสภาวะทั้งหลายซึ่งจะกระทำได้เมื่อรู้หลักของธรรมชาติ รู้ความเป็น ไปของเหตุปัจจัยต่างๆ อย่างลึกซึ้งจึงสามารถคิดสรุปความเป็นไปของสภาวะเหล่านั้น ว่ามันมีเหตุ

ให้เกิดขึ้น เปลี่ยนแปลงและสลายไป ได้ตระหนักถึงความจริงที่เป็นธรรมดา วิธีคิดแบบนี้มี 2 ขั้นตอนคือ

3.1 การคิดอย่างรู้เท่าทันและยอมรับความจริง

3.2 การปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นการปฏิบัติด้วยปัญญา ด้วยความรู้เท่าทัน แก้ไขตรงเหตุและปัจจัยด้วยสติสัมปชัญญะ

4. วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือคิดแก้ปัญหาเป็นวิธีคิดแบบหลักที่สามารถครอบคลุมวิธีอื่นได้ทั้งหมด วิธีคิดแบบอริยสัจมีลักษณะทั่วไป 2 ประการ คือ

4.1 เป็นวิธีคิดตามเหตุผล หรือเป็นไปตามเหตุและผล สืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไขและทำตามที่ตั้งต้นเหตุ

4.2 เป็นวิธีคิดที่ตรงจุด ตรงเรื่อง ตรงไป ตรงมา มุ่งตรงต่อสิ่งที่จำเป็นจะต้องทำไม่ฟุ้งซ่านหรือทำเพื่อสนองตัณหา

5. วิธีคิดแบบอรรถสัมพันธคือการคิดพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรม (หลักการ) และอรรถ (ความมุ่งหมาย) ความรู้ความเข้าใจตระหนักในจุดมุ่งหมายและขอบเขตแห่งคุณค่าของหลักธรรมต่างๆ เป็นเครื่องกำหนดความถูกต้อง พอเหมาะพอดีกับการปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นๆ

6. วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก วิธีคิดแบบนี้เป็นวิธีคิดที่ใช้หลักการในการแก้ปัญหาและการปฏิบัติได้อย่างดีวิธีหนึ่ง การคิดแบบนี้ต้องมีการมองสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงทุกแง่ทุกด้าน วิธีคิดแบบนี้มีลักษณะ 2 ประการคือ

6.1 มองเห็นทั้งด้านดี ด้านเสีย หรือทั้งคุณและโทษของสิ่งนั้น

6.2 มองเห็นจุดมุ่งหมายและทางออกนอกเหนือจากการรู้คุณ โทษของสิ่งนั้น ด้วยการคิดหาทางออกที่ดีที่สุดไปพร้อมๆ กับการพิจารณาผลดีผลเสีย จะทำให้บุคคลสามารถปฏิบัติตนได้เหมาะสมกับสภาพการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้น

7. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม เป็นการคิดถึงคุณค่าหรือประโยชน์ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรงหรือเป็นเพียงประโยชน์ที่พอกเสริมตัวตน เป็นการพิจารณาอย่างใช้ปัญญาไตร่ตรอง รู้จักเสพคุณค่าที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตที่แท้จริงเกื้อกูลความเจริญในกุศล

8. วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรมเป็นการคิดที่ตื่นตัว ระวัง ไม่ประมาท มีสติรู้สำนึก และรู้เท่าทันความเป็นจริง เมื่อคิดเป็นกุศลแล้ว ผู้ฉลาดก็ย่อมคิดค้นวิธีการคิดปรุงแต่งเพิ่มเติมในทางที่ดีงามได้อีกมาก

9. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน เป็นการฝึกอบรมจิตไม่ให้ฟุ้งซ่านหลุดลอยไปยังสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น ใช้สติเหนี่ยวรั้ง ฟัง และโยงมาสู่ภาระหน้าที่ที่กำลังกระทำอยู่ในปัจจุบัน

10. วิธีคิดแบบวิภาษวาท เป็นวิธีคิดที่เชื่อมโยงกับการพูด ลักษณะที่สำคัญของความคิดและการพูด คือ การมองเห็นและแสดงความจริงโดยแยกแยะให้เห็น แต่ละแง่ แต่ละด้านให้ครบ

1.4.3 จิตสำนึกเครือข่ายชุมชนชาวนา

การพัฒนาชุมชนชาวนานั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาลักษณะพื้นฐานของชุมชน ซึ่งไม่ใช่เน้นเพียงแค่ชุมชนตามการปกครองเท่านั้น เพราะความเป็นชุมชนนั้นมีเครือข่ายที่กว้างกว่าการแบ่งพื้นที่ด้านการปกครอง ดังที่ ธิดา สาระยา (2544) ได้กล่าวว่าในการพัฒนาชุมชนชาวนาจึงต้องทำความเข้าใจเครือข่ายของชุมชนที่เป็นท้องถิ่นเสียก่อน ลักษณะของพื้นฐานของชุมชนชาวนา คือเครือข่ายชุมชน ชุมชนที่ไม่ได้เกิดขอบเขตเพียงแค่หมู่บ้าน หรือตำบล หากเป็นเครือข่ายของชุมชนซึ่งคนที่ตั้งถิ่นฐานเป็นบ้าน มีจิตสำนึกร่วมกันว่าอยู่ในถิ่นเดียวกัน กลุ่มคนที่ตั้งเป็นบ้านมีหลายครัวเรือน ในทางการเมืองการ ปกครองแบ่งออกเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด โดยกำหนดขอบเขต อาณาบริเวณที่แน่นอน การนี้ดำเนินมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เครือข่ายของชุมชนนั้นไม่สามารถยึดขอบเขตทางการเมืองการปกครองเป็นหลักอย่างเดียวได้ เครือข่ายชุมชนที่คนในท้องถิ่นสร้างเอกลักษณ์ร่วมกัน หรือคงเอกลักษณ์บางอย่างไว้ท่ามกลางความหลากหลาย จนทำให้เห็นว่าเป็นท้องถิ่นเดียวกันอยู่ในชนบท ซึ่งสิ่งนี้แสดงให้เห็นความเป็นสังคมชาวนา

ดังนั้นในการพัฒนาชุมชนชาวนา ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือการศึกษา ผู้พัฒนาจะต้องทำความเข้าใจในรากเหง้าและคุณค่าที่แฝงอยู่ ไม่ว่าจะพื้นฐานของชุมชนที่เน้นการเป็นอยู่อย่างเอื้ออาทร การมีธรรมะในการประกอบอาชีพ หรือการมีผู้รู้ในชุมชนที่เป็นกัลยาณมิตรสามารถชี้แนะบุคคลและชุมชนด้วยโยนิโสมนสิการ หรือการค้นให้พบสำนึกแห่งเครือข่ายชุมชนที่อยู่เหนือขอบเขตการปกครอง โดยการศึกษา วิเคราะห์ และทำความเข้าใจ แล้วดึงศักยภาพเหล่านั้นออกมาเพื่อพัฒนา สร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับยุคสมัย จึงจะทำให้เกิดการพัฒนาที่เชื่อมประสานกับคุณค่าพื้นฐานของชุมชนชาวนาที่ตั้งงามได้

1.5 วัฒนธรรมพื้นบ้านรากฐานการพัฒนา

การดำเนินงานด้านวัฒนธรรมพื้นบ้านนั้นเป็นไปเพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน เป็นกระบวนการที่ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนในการพัฒนามากขึ้น ให้ชาว

บ้านเป็นตัวของตัวเอง ต้องมีรากฐานทางวัฒนธรรมเป็นของตนเอง การเคารพภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษถ่ายทอดมา จะทำให้ชาวบ้านเคารพตนเองมากขึ้น ภูมิใจในเอกลักษณ์ของตนเอง และเป็นตัวของตัวเองในการตัดสินใจ การดำเนินงานด้านวัฒนธรรมพื้นบ้านจึงน่าจะเป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการที่จะก้าวไปสู่การพึ่งตนเองในที่สุด และใช้ประโยชน์จากการพัฒนาตนเองให้มากที่สุด ดังนั้นจึงเห็นได้ว่ารากฐานของการพัฒนาสังคมทุกๆ ด้านรากฐานของการรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาและนำไปสู่การพัฒนา คือวัฒนธรรมพื้นบ้านนั่นเอง

วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของบุคคลและชุมชนหากคนเราไม่รู้จักตนเอง หรือไม่เคารพตนเองก็ไม่อาจพัฒนาได้ และวัฒนธรรมเป็นพลังสำหรับการพัฒนาตนและสังคม ซึ่งแนวคิดได้รับการก่อตัวขึ้นในหมู่นักพัฒนาเอกชนบางกลุ่มในสังคมไทย โดยมองว่าชนบทหรือชุมชนมีวัฒนธรรมที่ดีมีศักยภาพในการที่จะพัฒนาและหรือจะด้านกระแสนิยมได้แนวคิดนี้มองเห็นปรากฏการณ์ที่เป็นผลกระทบของทุนนิยมที่เน้นวัตถุนิยมทำให้คนเห็นแก่ตัวและต้องพึ่งพาทุนจากภายนอก จึงหันมาเน้นคุณธรรมชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับจิตใจ การพึ่งพาตนเองและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นหลักธรรมในการพัฒนา เช่น การใช้ระบบเกษตรแบบผสมผสาน การเกษตรขนาดเล็กเป็นต้น (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543)

วัฒนธรรมพื้นบ้านดั้งเดิมมีเอกลักษณ์องค์รวมแสดงถึงความเกื้อกูลระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ นำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้ ต่อมาเมื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเข้าไปเปลี่ยนวิถีชีวิตทำให้เกิดภาวะล่มสลายทางสังคม เช่น ปัญหาความเสื่อมทรามทางศีลธรรม ปัญหาการศึกษา ปัญหาสภาพแวดล้อม ฯลฯ แสดงให้เห็นว่าการพัฒนามาถึงทางตัน จึงจำเป็นต้อง “กลับลำ” กลับย้อนมองไปหาอดีตมองระบบคุณค่าดั้งเดิม กระบวนการพัฒนากำลังจะพลิกผันจากกระแสหลักมาสู่ “กระแสพื้นบ้าน” ซึ่งกระแสดังกล่าวจะประสานกระบวนการคืนดั้งเดิม ซึ่งมีวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นแกนกับกระบวนการใหม่ที่มิวิทยาศาสตร์เป็นหลักเข้าด้วยกัน (เสรี พงศ์พิศ, 2536)

การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนเป็นกระแสทางเลือกของการพัฒนาที่ให้ความสำคัญแก่ชุมชนซึ่งมีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของตนเอง ทั้งนี้เนื่องจากตระหนักว่าการพัฒนาตามแนวทางสังคมภายนอกก่อให้เกิดปัญหาประเทศโดยส่วนรวม ซึ่งนักวิชาการและนักพัฒนาที่เน้นความสำคัญของคุณค่าชุมชนอาทิ ประเวศ วะสี จักรทิพย์ นาถสุภา ต่างนำเสนอแนวคิดเพื่อสร้างกระแสการพัฒนาแนววัฒนธรรม ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้ (จักรทิพย์ นาถสุภา, 2538)

1. เน้นความสำคัญของชุมชนหมู่บ้านและวัฒนธรรมของชุมชน เน้นการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้และมีความสมดุลสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของชุมชน องค์กรในชุมชนสามารถพัฒนาความรู้ความสามารถจากความรู้เดิมที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ผสมผสานกับวิชาการสากล หรือแนวคิดนักพัฒนาจากภายนอกชุมชน สร้างเป็นแนวทางการพัฒนาของตนได้ อย่างสมดุลและมีประสิทธิภาพ ชุมชนมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กร โดยมีความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่มแบบเท่าเทียมกัน ลดอำนาจของสังคมภายนอกสร้างความรู้ความสำคัญของวัฒนธรรมเดิมโดยประสานอย่างสมดุลกับวิชาการสมัยใหม่

2. เน้นความสำคัญขององค์ประกอบ 3 ประการ คือ

2.1 มิติเศรษฐกิจ เน้นการพึ่งตนเองและระบอบประชาธิปไตยกระจายอำนาจให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีเสถียรภาพด้วยการพัฒนาเทคโนโลยีให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ มีความพอเพียง

2.2 มิติทางสังคมและการเมือง เน้นการมีจิตสำนึกในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มอย่างมีอุดมการณ์ เพื่อให้เกิดการสร้างพลังชุมชนในการทำงานและแก้ปัญหาของตนได้ การรวมตัวกันสามารถสร้างได้จากแก่นของจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ แล้วนำมาถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้เกิดโครงสร้างทางสังคมที่มีความเข้มแข็งในรูปของเครือข่ายชุมชน

2.3 มิติทางวัฒนธรรม เน้นเรื่องคุณค่าด้านจิตใจ ความรู้สึก การค้นหาวัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต คุณค่า และความเชื่อของชุมชน ประสานความคิดของสังคมภายในกับแนวคิดสังคมภายนอก โดยการนำเทคโนโลยีมาปรับประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสร้างพลังชุมชนให้เกิดพลวัตมากขึ้น

3. มีศาสนธรรม การพัฒนาเน้นความสมบูรณ์ทั้งด้านจิตใจ คุณธรรม จริยธรรม สิ่งแวดล้อม หากการพัฒนาปราศจากคุณธรรม จริยธรรมแล้วการพัฒนานั้นจะไม่เป็นการพัฒนาเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง เพราะจะเกิดความเห็นแก่ตัว มีกิเลสตัณหาทำให้บังบังปัญญาและความดี ศาสนธรรมที่ส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม คือ ศีล สมาธิ และปัญญา คือลดวัตถุนิยมลง มีจิตสงบเพื่อสร้างปัญญาอันนำไปสู่พฤติกรรมที่ดี

กาญจนา แก้วเทพ (2538) นำเสนอการใช้โครงการพัฒนามาเป็นเครื่องมือหรือฟื้นความมั่นใจของชุมชน เช่น การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก การสัมมนา และชูปทบาทของปัญญาชนในหมู่บ้านขึ้นมา การศึกษาในรูปแบบของการพิจารณาไตร่ตรองผลของกิจกรรมที่ได้ทำแล้วในอดีต และการทัศนศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจ และเสนอวิธีการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน ตามหลักการสำคัญ คือ

1. การใช้ยุทธวิธีที่เปลี่ยนจาก “บนลงล่าง” เป็น “ล่างขึ้นบน” ของแนวคิดในการพัฒนา
2. การเปลี่ยนยุทธวิธีจากการใช้ negative approach คือการมองชาวบ้านว่าขาดแคลนทุกสิ่ง มาเป็น positive approach โดยการเติมเต็มให้ชุมชนมาคิดร่วมกันในการสานต่อวัฒนธรรมเดิมและปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม
3. การใช้ยุทธวิธีการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชาวบ้านในการพัฒนา ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ จัดสรรผลประโยชน์ ร่วมแรง ร่วมใจ ร่วมทุน ร่วมดำเนินการ

การปลูกจิตสำนึกในงานพัฒนา คือการค้นให้พบจิตสำนึกแท้จริงของชุมชนเพื่อสู้กับจิตสำนึกที่ผิดพลาดที่ถูกสร้างขึ้นจากสิ่งภายนอก นักพัฒนาจึงต้องทำหน้าที่เสริมให้เกิดความต่อเนื่องโดยต้องเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนเพื่อสามารถสร้างสรรค์สังคมร่วมกับชาวบ้านได้ ช่วยชาวบ้านรื้อฟื้นและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านกลับระลึกถึงคุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิมและพึ่งพาตนเองในการดำรงชีวิตมากขึ้น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540) ในการพัฒนาทุกๆ ด้านโดยเฉพาะด้านการศึกษา จึงต้องทำความเข้าใจวัฒนธรรมอันเป็นฐานรากของชุมชน แล้วนำคุณค่าอันดีงามนั้นมาสร้างความมั่นใจอันจะเป็นพลังในการพัฒนาต่อไป

1.6 หลักการและแนวคิดการศึกษาในวิถีวัฒนธรรม

การจัดการศึกษาต้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม การศึกษาต้องเอาความจริงของชีวิตและความจริงของธรรมชาติเป็นตัวตั้ง ต้องเป็นการจัดการศึกษาในวิถีชุมชนซึ่งจะนำพามนุษย์สู่สังคมที่สมดุลและยั่งยืน

ประเวศ วะสี (2543) ได้เสนอแนวทางการศึกษาว่า การศึกษาต้องพัฒนาจากฐานของประเทศ และเมื่อฐานของประเทศเข้มแข็ง ส่วนกลางและส่วนบนของสังคมก็จะพัฒนาไปอย่างมั่นคงและทั้งหมดจะยั่งยืน โดยได้เสนอแนวทางในการจัดการศึกษาดังนี้

1. เรียนรู้จากชุมชน

1.1 เรียนรู้จากคนในชุมชนในชุมชนมีผู้รู้ด้านต่างๆ มากมายเช่น ผู้รู้ทางเกษตรกรรม ทางช่าง มีศิลปิน ผู้รู้ทางศาสนา หมอพื้นบ้าน นักธุรกิจรายย่อย ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนที่เป็นนักคิด นักศีลธรรม ถ้าเปิดโรงเรียนสู่ชุมชนให้ทั้งครูและนักเรียนได้เรียนรู้จากครูในชุมชน จะมีครูมากมายหลากหลายเป็นครูที่รู้จริง ทำจริง จะทำให้การเรียนรู้เข้าไปเชื่อมโยงกับการปฏิบัติจริง การเรียนรู้จะสนุกไม่น่าเบื่อ ที่สำคัญจะเป็นการปรับระบบคุณค่าเดิม เดิมการศึกษาของ

เราสอนให้ดูถูกคนที่มีคุณค่าเหล่านี้ เมื่อผู้รู้เหล่านี้กลายเป็นครูก็จะเป็นการยกระดับคุณค่า ศักดิ์ศรี และความภูมิใจของชุมชนอย่างแรง เป็นการชักจูงทางสังคม

1.2 เรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ควรจะสำรวจและสร้างแหล่งเรียนรู้ในชุมชน เพิ่มขึ้นให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นทุ่งนา ป่าเขา แหล่งน้ำ วัด แหล่งอนุรักษ์ป่า แหล่งอนุรักษ์ สัตว์ กลุ่มอาชีพต่างๆ พิพิธภัณฑสถานตำบล ทุกตำบลควรจะสร้างพิพิธภัณฑสถานของตนเอง เพื่อเป็นแหล่ง เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม การสร้างความรู้ หรือการวิจัย

1.3 เรียนรู้จากเรื่องของชุมชน การเรียนควรจะเรียนเรื่องของชุมชนให้มากที่สุด เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม การแพทย์พื้นบ้าน

1.4 เรียนรู้จากการปฏิบัติงานในชุมชน ครูและนักเรียนควรจะเรียนรู้จากการ ลงมือปฏิบัติงานจริงในชุมชน เช่น ทำเกษตร หัตถกรรม แปรรูปอาหาร งานช่าง ธุรกิจชุมชน การท่องเที่ยวชุมชน การแพทย์แผนไทย

2. สร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชน โรงเรียน วัด และสมาชิกอื่นๆ ของตำบลควรจะรวมตัวกัน ทำการวิจัยเรื่องของตำบล เช่น วิจัยประวัติศาสตร์ตำบล วิจัยความหลากหลายทางชีวภาพ วิจัยความหลากหลายทางวัฒนธรรม วิจัยสร้างข้อมูลตำบลและอื่นๆ

3. ร่วมพัฒนาชุมชน โรงเรียนควรมีส่วนในการพัฒนาชุมชน ครูควรจะสามารถเป็น วิทยากรกระบวนการที่สามารถชักชวนให้สมาชิกในตำบลรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำในตำบล การรวม ตัวร่วมคิด ร่วมทำ ทำให้เกิดองค์กรชุมชน เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติจริง อันเป็นหัวใจของ การพัฒนาในด้านต่างๆ โรงเรียนควรเป็นแหล่งข้อมูล ข่าวสารของชุมชน เป็นต้น

สุมน อมรวิวัฒน์ (2544) ได้เสนอแนวความคิดการจัดการเรียนรู้จากความจริงของชีวิตและ สิ่งแวดล้อมโดยมีหลักการพื้นฐาน ดังนี้

1. การเรียนรู้เกิดได้กับทุกคน ทุกเวลา ทุกสถานที่
2. แหล่งเรียนรู้ของชุมชนมีอยู่มากมายทั้งที่เป็นองค์กรจัดตั้ง สถาบันในชุมชน วิถีชีวิต การทำมาหากิน ประเพณี พิธีกรรม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
3. การเรียนรู้ที่ดีที่สุดเกิดจากการที่ทุกฝ่ายสร้างเครือข่ายของการเชื่อมโยงประสบการณ์ เกิดสังคมนการเรียนรู้ คุณธรรม
4. การเรียนจากแหล่งเรียนรู้ในชุมชนและธรรมชาติเป็นกระบวนการที่มีความสุข สร้างสรรค์ความคิดและประสบการณ์ชีวิตที่มีคุณค่า

การจัดการศึกษา ต้องเป็นไปเพื่อสร้างพลังของแผ่นดิน และก่อให้เกิดดุลยภาพทางสังคม ดังนั้นการจัดการศึกษาในยุคใหม่ หรือในยุคแห่งการปฏิรูป ต้องสร้างบูรณาการทางสังคม (social integration) หรือสร้างพลังแผ่นดิน อันประกอบด้วยพลังอย่างน้อย 4 ประการ คือ (ประเวศ วะสี 2544)

1. พลังทางสังคม หมายความว่าตรงข้ามกับความแตกสลายทางสังคม (social disintegration) นั่นคือสังคมสามัคคี หรือสังคมที่เป็นปึกแผ่น หรือสังคมที่มีการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ ถ้ามีการรวมตัวร่วมทำในลักษณะต่างๆ ในทุกพื้นที่ ในทุกองค์กรและในทุกเรื่อง เช่น ทุกชุมชน ทุกครอบครัว ทุกหน่วยงาน ในเรื่องเศรษฐกิจ ในเรื่องสิ่งแวดล้อม ในเรื่องสุขภาพ เป็นต้น

2. พลังทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นรากฐานของสังคม การตัดรากของต้นไม้ย่อมทำให้ต้นไม้หมดพลังฉันใด การตัดรากทางวัฒนธรรมก็ย่อมทำให้สังคมหมดพลังฉันนั้น การจัดการศึกษาจึงต้องเชื่อมกับวัฒนธรรม ไม่ใช่ท่องวิชาวัฒนธรรม แต่คือการเปิดประตูโรงเรียนไปสู่ชุมชน ครูควรวิจัยเรื่องชุมชนท้องถิ่น เรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน จะทำให้ระบบการศึกษาสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมทั่วประเทศ

3. พลังทางปัญญา บุคคล องค์กร หรือสังคม จะรักษาตนเองให้อยู่ในดุลยภาพท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงได้ต้องมีปัญญาสูง คือต้องรู้อย่างเชื่อมโยงและรู้ภาพรวม การปฏิรูปการเรียนรู้ ต้องทำความเข้าใจความอ่อนแอทางปัญญาและใช้กระบวนการเรียนรู้ใหม่มาสร้างความเข้มแข็งทางปัญญา นั่น คือเน้นการเรียนรู้ความเป็นจริงและเรียนอย่างเชื่อมโยง เช่น เรียนรู้จากการทำนา เรียนรู้เรื่องต้นไม้ซึ่งก็จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ เช่น ดิน น้ำ ดวงอาทิตย์ แสง ออกซิเจน คาร์บอนไดออกไซด์ ความชื้น อุณหภูมิ แมลง นก ฯลฯ ดังนั้นจึงควรเรียนน้อยเรื่องแต่เชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ให้ยาวไกลเห็นภาพรวมที่เรียกว่าบูรณาการ จะเกิดโลกทัศน์และวิถีคิดใหม่ที่เห็นทั้งหมด และคิดอย่างเชื่อมโยงทำให้มีพลังทางปัญญา

4. พลังทางศีลธรรม การเรียนรู้จะต้องเป็นไปเพื่อสร้างพลังและความเจริญทางศีลธรรม ซึ่งจะนำพาให้เกิดการเป็นอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ

ตอนที่ 2 ครูและผู้ทรงภูมิปัญญา

2.1 เส้นทางความก้าวหน้าแห่งวิชาชีพครู

หัวใจสำคัญของการปฏิรูปการศึกษา คือการปฏิรูปการเรียนรู้ ครูเป็นผู้มีบทบาทในการที่จะเปลี่ยนวัฒนธรรมการเรียนรู้จากการจัดการเรียนการสอนไปสู่การเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนสำคัญที่สุด ครูต้องยึดความสามารถ สมรรถนะ บุคลิกภาพ ความต้องการและวิถีการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็น

รายบุคคล ดังนั้นการที่จะพัฒนาการศึกษาให้ประสบผลสำเร็จตามแนวทางของการปฏิรูปการศึกษา จึงต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาครูและการยกย่องให้เกียรติครู

การยกย่องให้รางวัลครูในประเทศไทยในปัจจุบันมีดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541)

1. *ครูแห่งชาติ* สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ดำเนินการสรรหาครูดี ครูเก่ง ที่มีผลงานเด่นและมีความดีที่สร้างสมมาในอดีตและจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และยกย่องให้เป็นครูแห่งชาติ พร้อมทั้งให้การสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการดำเนินโครงการวิจัยและพัฒนาเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน ให้ผู้เรียนเป็นคนดี มีความสามารถและมีความสุขตามโครงการที่เสนอและได้รับการอนุมัติ ถือเป็นรางวัลวิจัยในชั้นเรียนที่เน้นกระบวนการการเรียนรู้มากกว่าเนื้อหา และต้องพัฒนาครูเครือข่ายด้วยโดยครูแห่งชาติ 1 คน ต้องพัฒนาครูเครือข่ายไม่น้อยกว่า 50 คน

2. *ครูต้นแบบ* โครงการครูต้นแบบนี้เป็นอีกโครงการหนึ่งของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ที่คัดเลือกครูเก่ง ครูดี มีผลงานด้านการส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน มีศรัทธาต่อวิชาชีพครู มีความตั้งใจที่จะปรับปรุงวิธีการสอนของตนอย่างต่อเนื่องจนสามารถค้นพบรูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีขั้นตอนชัดเจน สามารถเป็นแบบอย่างและสามารถขยายผลให้เพื่อนครูได้ และยกย่องเชิดชูให้เป็นครูต้นแบบ และเป็นผู้นำปฏิรูปการเรียนรู้ให้ผู้เรียนมีวัฒนธรรมการเรียนรู้รูปแบบใหม่อันเป็นผลให้เก่งดี มีความสุข

3. *ครูแกนนำ* คณะกรรมการประสานงานปฏิรูปการเรียนรู้ของกระทรวงศึกษาธิการได้เริ่มดำเนินโครงการส่งเสริมและพัฒนาครูแกนนำเพื่อเป็นครูต้นแบบปฏิรูปการเรียนรู้ ครูแกนนำแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่ม ก ครูที่ได้รับการยกย่องแล้วและสามารถเป็นต้นแบบได้

กลุ่ม ข ครูที่มีความสามารถที่สมควรพัฒนาเป็นครูต้นแบบได้

4. *ครูภูมิปัญญาไทย* สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้จัดทำนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา โดยมีเป้าหมายที่จะนำภูมิปัญญาไทยเข้าสู่การศึกษาในระบบนอกระบบและตามอัธยาศัยทั้งนี้เพื่อให้ภูมิปัญญาเป็นฐานในการเรียนรู้ด้านต่างๆ จึงยกย่องผู้ทรงภูมิปัญญาด้านต่างๆของไทยที่ได้ต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคนานับการสืบเนื่องมายาวนาน ทำให้เกิดองค์ความรู้ที่หลากหลาย ปรับประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเพื่อเอาชนะความทุกข์ยากให้สอดคล้องกับ ยุคสมัย ทำให้ชุมชน สังคมและประเทศชาติอยู่รอดได้จนถึงปัจจุบัน โดยได้มีการอบรมสั่งสอน ถ่ายทอดความรู้เป็นสมบัติตกทอดสืบต่อกันมาสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติจึงได้ยกย่องบุคคลดังกล่าวให้เป็นครูภูมิปัญญาไทย

5. ครูที่ได้รับการยกย่องจากหน่วยงาน/ องค์กร/มูลนิธิอื่นๆ เช่น สำนักงานเลขาธิการ
คุรุสภา สมาคมคุรุวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทย สมาคมวิทยาศาสตร์แห่งประเทศไทยใน
พระบรมราชูปถัมภ์ มูลนิธิคุณหญิงเบญจมาแสงมะลิ

ทางคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้เปิดโอกาสให้ครูสามารถพัฒนาตนเองได้ ส่วนครู
แห่งชาติ ครูต้นแบบ ครูภูมิปัญญาไทยก็มีแนวทางที่จะสนับสนุนให้จัดตั้งศูนย์ฝึกอบรม ทั้งภาค
ทฤษฎีและปฏิบัติ โดยอบรมให้ฟัง แสดงให้เห็นและสาธิตให้ดู โดยทางรัฐบาลจะสนับสนุนค่าใช้จ่ายให้

2.2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาครูสู่การพัฒนาคน

2.2.1 ยุทธศาสตร์การพัฒนาครู

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543) ได้กำหนดยุทธศาสตร์
การพัฒนาครูแกนนำและบุคลากรทางการศึกษา โดยยึดหลักการดังนี้

1. ใช้ศักยภาพของครูในพื้นที่โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน สร้างศรัทธาและ
เกื้อกูลกัน ในการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542
2. ใช้หลักการปฏิบัติจริง โดยครูผู้สอนลงมือคิดค้นแนวการจัดการเรียนรู้ โดย
ศึกษารูปแบบวิธีการของผู้อื่น และคิดค้นวิธีการของตนเองอยู่ตลอดเวลา
3. ใช้หลักการครูสอนครู เชื้อมั้น ศรัทธาถ่ายทอดความรู้ความคิด ช่วยเหลือ
กันเอง สร้างเครือข่าย ขยายผล
4. ใช้หลักการพัฒนาวิชาการอย่างต่อเนื่องโดยการนำเสนอผลงานด้านการเรียนรู้
การประชุมทางวิชาการด้านการเรียนรู้ การศึกษาดูงานและเยี่ยมเยียน การนิเทศภายในและ
กัลยาณมิตรนิเทศ

หัวใจของการพัฒนาครูผู้บริหารสถานศึกษาและศึกษานิเทศก์ต้องมีเนื้อหาและ
การปฏิบัติจริงใน 4 เรื่อง คือ

1. องค์ความรู้
2. วิธีการ / ทักษะ
3. การเปลี่ยนแปลงเจตคติของครู ผู้บริหารสถานศึกษาและศึกษานิเทศก์ให้
สอดคล้องและเหมาะสมกับการปฏิรูปการเรียนรู้ในแนวใหม่

4. การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมด้านการเรียนรู้โดยเปลี่ยนความนึกคิดและพฤติกรรมรวมทั้งความเคยชินของทั้งผู้เรียนและผู้สอน ผู้บริหารสถานศึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้อง

2.2.2 ครูผู้พัฒนาคน

จากเอกสารแผนพัฒนาคน สู่วิธีพัฒนาครู ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2539) ระบุว่า ประเทศไทยต้องมีครูแบบใหม่ ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกทางปัญญา กล่าวคือ สามารถจัดการเรียนการสอนได้สอดคล้องกับยุคสมัย เพื่อให้รู้เท่าทันกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก สามารถจัดประสบการณ์และบรรยากาศ ในกระบวนการเรียนรู้ เสนอสาระที่ท้าทาย คิดวิเคราะห์หรืออย่างมีเหตุผลสอดคล้องเหมาะสมกับผู้เรียน รวมทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้เรียนและคนในชุมชน

จะเห็นได้ว่าเป็นครูนั้นไม่ได้มีบทบาทเฉพาะในห้องเรียนเท่านั้นครูยังต้องมีบทบาทในการศึกษาทำความเข้าใจสถานการณ์ต่างๆในชุมชน เช่น เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม บทบาทในการติดต่อประสานงานกับบุคคลต่างๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2538) ได้กำหนดบทบาทครูต่อการพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้

1. บทบาทการพัฒนาคนด้วยการให้การศึกษาเพื่อพัฒนาคนในชุมชน ด้านบุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตให้ก้าวหน้า และส่งเสริมทักษะในการประกอบอาชีพการสร้างค่านิยมและเจตคติ ตลอดจนการปรับปรุงวิถีชีวิตโดยทั่วไป
2. บทบาทในการพัฒนากลุ่มคน เพื่อให้รู้จักการดำรงชีวิตร่วมกันตามวิถีทางประชาธิปไตย การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม การจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เช่นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชนร่วมกันได้และสามารถพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด
3. บทบาทในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางวัตถุและ สิ่งแวดล้อมทางสังคม
4. บทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจ ด้วยการส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนสามารถประกอบอาชีพหลักได้ประสบผลสำเร็จ และมีอาชีพรองเพื่อเสริมรายได้
5. บทบาทในการพัฒนาด้านประเพณี ศิลปะวัฒนธรรม โดยฟื้นฟูและส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ประเพณี ศิลปะวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมทั้งปลูกฝังให้นักเรียนและประชาชนรู้คุณค่า รัก ห่วงแหนและภาคภูมิใจในประเพณี ศิลปะวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน ตลอดจนมีแนวคิดที่ถูกต้องและรู้จักเลือกและพิจารณายอมรับสิ่งใหม่ๆ ที่ควรรับแล้วนำมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับกระแสสังคมที่เปลี่ยนไป

6. บทบาทในการพัฒนาสุขภาพอนามัย และความเป็นอยู่ จัดกิจกรรมให้ความรู้พื้นฐานด้านสาธารณสุข ปลูกฝังค่านิยมที่ดีให้กับนักเรียน เป็นผู้นำในการพัฒนาความสะอาดในชุมชน ประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2.3 ความหมายและขอบข่ายของภูมิปัญญาไทย

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรสร ปรุงแต่งและถ่ายทอดสืบต่อกันมาเพื่อแก้ปัญหและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

ภูมิปัญญาไทย มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีคุณค่าทางวัฒนธรรม เกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่งอกงามขึ้นใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัว ในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย ลักษณะของภูมิปัญญา มีความเด่นชัดในหลายด้าน ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544)

1. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสาน องค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาพื้นฐานของคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งสามารถพึ่งพาตนเองในสภาวะการณ์ต่างๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลิต เพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงาน ยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการ ป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรอันมีอยู่หลากหลาย การนวดแผนโบราณ การดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นต้น

4. ด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น

5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการสะสมและบริหารกองทุน และสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิต ความ

เป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปของสหกรณ์ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชนและการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน

6. ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ การละเล่นพื้นบ้านและนันทนาการ

7. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษาวรรณกรรมท้องถิ่นและการจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ

8. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อและประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคม เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีข้าว

9. ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยาได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่างๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายรวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากร

2.4 ผู้ทรงภูมิปัญญากับการพัฒนาการศึกษา

2.4.1 ภูมิปัญญากับการพัฒนาการศึกษา

ประเวศ วะสี (2536) ได้เสนอแนวทางการนำวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเข้าสู่การศึกษาของชาติ ดังนี้

1. รัฐบาลประกาศเป็นนโยบายให้ระบบการศึกษาทั้งหมดศึกษา ค้นคว้า เรียนรู้ และทะนุบำรุงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการพิมพ์หนังสือ และสื่อรูปแบบอื่นๆ ที่ว่าด้วยวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ให้มีจำนวนมากและมีคุณภาพเหมาะสมและให้นำมาใช้กับการศึกษาทุกระดับ

3. ส่งเสริมและสนับสนุนให้การศึกษาทุกระดับ ทำการศึกษาวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น โรงเรียนประถมศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษา วิทยาลัยและมหาวิทยาลัย ซึ่งจะก่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ซึ่งจะทำการรับรู้ของระบบการศึกษาสมบูรณ์ขึ้น อันจะมีผลกระทบต่อความรู้สึกและพฤติกรรมของชาติอย่างสำคัญ

4. ให้มีการสร้างตำราท้องถิ่น ควรเปิดโอกาสให้ครูสร้างตำราจากความรู้ท้องถิ่น และใช้ในท้องถิ่นของตน ซึ่งจะเป็นการเปิดศักยภาพของครูในท้องถิ่น ทำให้การศึกษาสอดคล้องกับท้องถิ่นมากขึ้น และทำให้ชาติมีพลังความรู้จากของจริงขึ้นทั่วประเทศ

5. ปรับปรุงโรงเรียนประถมที่อยู่ในชุมชนอย่างน้อยส่วนหนึ่งให้เป็นโรงเรียนชุมชน โดยทำหน้าที่ 3 อย่าง คือ (1) ศึกษาให้เข้าใจชุมชน (2) เป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาชุมชน (3) ให้การศึกษาทุกรูปแบบเพื่อชุมชน และดึงทรัพยากรจากชุมชน จากหน่วยงานราชการอื่นๆ จากภาคธุรกิจ และจากองค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามาใช้เพื่อพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้นทั่วประเทศ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544) ได้กำหนดนโยบายเพื่อให้ ภูมิปัญญาเป็นรากฐานและเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญส่วนหนึ่งในการพัฒนาคนและเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ไว้ดังนี้

1. นำภูมิปัญญาเข้าสู่การศึกษาของชาติ โดยเลือกสรรค้ำจุนและกระบวนกร เรียนรู้เข้าสู่ระบบการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

2. ยกย่องและเชิดชูครูภูมิปัญญา และสนับสนุนให้มีบทบาทเสริมในการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการศึกษาทุกระดับ ทุกระบบ รวมทั้งให้แบบอย่างและชี้แนะด้านวิถีคิด วิธีการเรียนรู้และการดำเนินชีวิตที่ผ่านการทดสอบมามาก

3. สนับสนุนการศึกษาวิจัยด้านภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาการจัดการศึกษาที่หลากหลายให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง

3. ประมวลคลังข้อมูลเกี่ยวกับสาระัตถะ องค์กรและเครือข่ายภูมิปัญญาทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับชาติ

2.4.2 ความหมายและลักษณะของผู้ทรงภูมิปัญญา

ผู้ทรงภูมิปัญญา (Living Human Treasures) เป็นผู้ที่ใช้ทักษะและเทคนิคในการคิดนำสิ่งที่ดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวัน มารังสรรค์ให้เป็นผลงานที่เปี่ยมด้วยศิลปะอันวิจิตรบรรจงผู้ทรงภูมิปัญญา นอกจากจะเป็นผู้ที่มีทั้งความรู้ความสามารถแล้ว จะต้องเป็นคนดีมีคุณธรรม ดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ของตนอย่างต่อเนื่อง เป็นผู้นำท้องถิ่น เป็นผู้สนใจปัญหาของท้องถิ่น เป็นผู้ขยันหมั่นเพียร เป็นนักปกครองและसानประโยชน์ของท้องถิ่นมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ และเป็นผู้ที่มีคูครองหรือบริวารดี (Unesco,1994 อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541)

ผู้ทรงภูมิปัญญา หมายถึงผู้ที่ใช้ทักษะและเทคนิคในการคิด นำสิ่งที่ดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวันมารังสรรค์ให้เป็นผลงานที่เปี่ยมด้วยศิลปะอันวิจิตรบรรจง (สามารถ จันทรสุริย์และประทีป อินแสง, 2541)

อเนก นาคุตร (2542) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้ทรงภูมิปัญญาไว้ดังนี้

1. คนเหล่านี้มีธรรมชาติอยู่ในใจ เป็นธรรมชาติที่ไม่มีการกล่าวอ้างแต่เป็นธรรมชาติของความรัก ความเมตตา
2. คนเหล่านี้คิด ทำ สรุบบทเรียนแล้วนำมาเป็นความรู้ให้คนได้อย่างชัดเจน เป็นทั้งรูปธรรม ทั้งชีวิต ทั้งพฤติกรรม ทั้งการกระทำ เห็นทะเลลู่ไปรุ่ง มีทั้งวิชาและการปฏิบัติให้เห็น
3. คนเหล่านี้มีความรัก ความเป็นปราชญ์ไม่ได้อยู่ที่ความฉลาดของปัญญาที่เกิดจากแต่เกิดจากรักที่มีธรรมะเป็นแรงบันดาลใจแบ่งปันให้ลูกหลาน
4. คนเหล่านี้เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรแผ่อก เป็นปรากฏการณ์การแผ่ของปัญญาที่เกิดจากการทำจริงด้วยความรักแผ่นดิน

จารีรัตน์ ปรกแก้ว (2544) ได้กล่าวถึงเกณฑ์การพิจารณาผู้ทรงภูมิปัญญาไว้ดังนี้

1. เป็นคนฉลาด สามารถพาตนเอง ครอบครัวและชุมชนพึ่งตนเองได้ มีจิตสำนึกสาธารณะ
2. เป็นคนดี ตั้งมั่นในศีลธรรม ไม่มีประวัติต่างพร้อยในด้านต่างๆ
3. เป็นผู้นำด้านความคิด และกิจกรรมในการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้ มีความสุขทั้งทางกาย ทางใจ และทางสังคมรวมทั้งจิตวิญญาณ
4. สื่อสารกับคนในครอบครัว ชุมชนและบุคคลภายนอก
5. ผู้คนยอมรับทั้งในครอบครัว ชุมชน สังคม

2.4.3 การเรียนรู้และประสบการณ์ของผู้ทรงภูมิปัญญา

ผู้ทรงภูมิปัญญาเป็นบุคคลที่ริเริ่มกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเองทั้งในระดับครอบครัว และในระดับชุมชนเป็นกิจกรรมแก้ปัญหาที่มีภูมิปัญญาเป็นความคิดนำในการปฏิบัติ ความสำเร็จของกิจกรรมเริ่มต้นที่ระดับบุคคลหรือครอบครัวและระดับชุมชน จนเป็นที่ยอมรับของสังคมและนโยบายระดับชาติ การค้นคว้าลึกลงไปในกระแสภูมิปัญญาชุมชนเหล่านี้ พบว่าผู้ทรงภูมิปัญญาทุกคนมีรากฐานทางความคิด และกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง มีกระบวนการและวิธีการ

ถ่ายทอดความรู้ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว การศึกษาประสบการณ์ของผู้ทรงภูมิปัญญา หลายท่าน ได้ข้อสรุปรวมดังนี้ (สามารถ จันทรสุริย์และประทีป อินแสง ,2541)

1. เรียนรู้ ผักผ่อนและได้รับการอบรมสั่งสอนจากญาติผู้ใหญ่ พ่อแม่ ครอบครัวยุติธรรมและผู้มีบุญคุณ บางคนเข้าวัดฟังธรรม บางคนเข้าป่าเรียนรู้จากธรรมชาติ
2. เรียนรู้จากสภาพธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางครอบครัว ชุมชน ตลอดจนการดำเนินชีวิตในชุมชนที่เป็นแรงกระตุ้น เป็นแรงผลักดัน หรือเป็นแรงจูงใจให้ผู้ทรงภูมิปัญญานำสิ่งเหล่านี้มาใคร่ครวญไตร่ตรองแล้วนำมาเป็นฐานการเรียนรู้ของตนในเวลาต่อมา
3. การศึกษาจากสถาบันการศึกษาไม่ว่าจะเป็นวัดโรงเรียน มหาวิทยาลัยหรือหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง ผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้านหลายท่าน จบเพียงระดับประถมศึกษา เรียนโรงเรียนวัด เรียนจากวัด บางคนเรียนจากสถาบันอุดมศึกษาและหลายท่านนอกจากเรียนจากวัดและโรงเรียนแล้ว อาจได้รับการศึกษา การฝึกอบรมจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวกับกิจกรรมที่ทำหลายคนได้รับความรู้จากการฝึกอบรมนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ของตนเอง
4. การเรียนรู้ทางกิจกรรมต่างๆ ที่สถาบันการศึกษาหรือสถาบันอื่นๆ จัดขึ้นพบว่า ผู้ทรงภูมิปัญญาที่ผ่านการศึกษาระดับอุดมศึกษาหลายท่าน ขณะที่เรียนอยู่ก็พยายามร่วมกิจกรรมทั้งที่สถาบันตนเองและหน่วยงานข้างนอกจัดขึ้นทำให้ได้รับความรู้มากมาย
5. เรียนรู้จากผู้ทรงภูมิปัญญา จากตำราทั้งเก่าและใหม่ เป็นการเรียนรู้โดยตรง
6. เรียนรู้จากการอบรมฝึกฝน จากองค์กรทั้งรัฐและเอกชน ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวางแล้วนำมาประยุกต์ให้สอดคล้องเมื่อนำมาใช้กับชีวิตตนเอง
7. เรียนรู้จากการปฏิบัติงานตามภาระหน้าที่หลายท่านที่เป็นครูอาจารย์ได้ตระหนักว่านอกจากสอนเด็กแล้วจำเป็นต้องขยายการศึกษาออกสู่ชุมชน
8. เรียนรู้จากการสัมผัส สัมพันธ์กับคนในชุมชนและสภาพแวดล้อมในพื้นที่ปฏิบัติงานผู้ทรงภูมิปัญญาเมื่อเข้าไปสัมผัสชุมชนเกิดการเรียนรู้และเห็นคุณค่าของความรู้ภูมิปัญญา
9. เรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติ
10. เรียนรู้จากเครือข่ายความร่วมมือระหว่างผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้าน นักพัฒนา ผู้สนใจทั้งระดับชุมชน อำเภอ จังหวัด ในประเทศและต่างประเทศเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน เครือข่าย
11. สำนึกจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในแนวทางการพัฒนาต่างๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้สืบทอด และนำภูมิปัญญาที่ตนเองมีอยู่เข้ามานำการพัฒนาและการใช้ชีวิต

2.4.4 วิธีการทำงานของผู้ทรงภูมิปัญญา

1. เป็นการศึกษา รวบรวมข้อมูล ตำรับตำรา วิเคราะห์และสังเคราะห์ขึ้นจากความรู้ที่สร้างฐานความรู้ในการค้นคว้า ทดลองปฏิบัติต่อเนื่อง
2. กิจกรรมค่ายเพื่อการศึกษาเรียนรู้เป็นกิจกรรมที่ผู้ทรงภูมิปัญญาบางท่านนำมาใช้เป็นเครื่องมือให้เกิดการเรียนรู้ทำให้ตนเองและผู้อื่นเรียนรู้จากการทำงานโดยตรง
3. กิจกรรมรณรงค์ เพื่อกระตุ้นให้คนและสังคมให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาไทย และเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ ถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนกัน
4. ปฏิบัติ ทดลอง ผลิตและประดิษฐ์คิดค้นใหม่ๆ จากฐานความรู้ที่มีอยู่เดิม
5. สร้างเครือข่ายร่วมกับภาคีทุกระดับ
6. การประสานความร่วมมือกับบุคคล องค์กรและหน่วยงาน ผู้ทรงภูมิปัญญาไม่ได้ทำงานอย่างโดดเดี่ยว แต่จะมีการประสานงานกับหน่วยงาน ขอบเขตของการประสานความร่วมมือนั้น ขึ้นอยู่กับศักยภาพของผู้ทรงภูมิปัญญาท่านนั้น และขึ้นอยู่กับพื้นที่ชุมชนและองค์กรในแต่ละพื้นที่ที่ติดต่อสัมพันธ์ด้วย

2.4.5 กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญา

1. การจัดประสบการณ์โดยตรงในรูปแบบต่างๆ ให้กับผู้ที่มารับการถ่ายทอดให้ได้ปฏิบัติจริงโดยเฉพาะวัยเด็ก ผู้ทรงภูมิปัญญาหลายท่านเห็นตรงกันว่าวัยเด็กเป็นวัยที่สำคัญที่จะต้องถ่ายทอดและปลูกฝังให้เขาได้ปฏิบัติจริง
2. เป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายที่สถาบันหรือองค์กรต่างๆ จัดขึ้น
3. ถ่ายทอดผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ตามเงื่อนไขหรือโอกาสที่มี
4. จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเชื่อมโยงเข้าสู่ระบบการศึกษาในโรงเรียน
5. สร้างบุคคลและกลุ่มตัวแทนสืบทอด
6. สร้างสถาบันการเรียนรู้ในชุมชนรูปแบบต่างๆ และมีการแลกเปลี่ยนการสร้างเครือข่ายนี้ หมายถึง การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ ทรัพยากรและผลผลิต เพื่อให้กระบวนการทางปัญญาเกิดขึ้นและมีพลังเคลื่อนไหวได้จริง

2.4.6 ข้อเสนอแนะระดับนโยบายของผู้ทรงภูมิปัญญาและองค์กรชุมชน

1. ต้องรวบรวม ศึกษาและเก็บรักษาภูมิปัญญาที่เหลืออยู่อย่างเร่งด่วน
2. สนับสนุนการจัดระบบความรู้ ระบบสารสนเทศ ของผู้ทรงภูมิปัญญาและหน่วยงานที่ทำหน้าที่ประสานงาน รวมทั้งการผลิตสื่อ การเผยแพร่ การใช้สื่อมวลชนในการเผยแพร่
3. สนับสนุนให้ชาวบ้านและชุมชนเป็นศูนย์กลางด้านการศึกษา การเก็บรักษา การใช้ การถ่ายทอด และการจัดการงานด้านพันธุกรรมด้วยตนเอง เช่น ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรพื้นบ้าน เรื่องพันธุกรรมที่สูญหายไป เพราะปัจจุบันชาวบ้านมีสิทธิ์น้อยมากในการเข้าไปจัดการเรื่องเหล่านี้
4. สนับสนุนให้ผู้ทรงภูมิปัญญาถ่ายทอดไปสู่คนใกล้ชิด บุตรหลาน รวมทั้งนักวิชาการที่มีเวลาเรียนรู้วิถีชีวิตและองค์ความรู้
5. หน่วยงานและสถาบันต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชน ชุมชน มีทางเลือกของตนเอง เช่น ด้านการดูแลสุขภาพ การศึกษาและการจัดการทรัพยากร
6. ปรับปรุงระบบการศึกษาให้เอื้อต่อวิถีชีวิตของชุมชน ทั้งในส่วนของสถาบันการศึกษา ในส่วนของชุมชน และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยการกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษา
7. ปลุกฝังแนวคิดเด็กและเยาวชนให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญา
8. สร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนทั่วประเทศ โดยรับรองสิทธิในการรวมกลุ่มของคนในชุมชน ตลอดจนสนับสนุนให้กลุ่มหรือองค์กรเป็นเครื่องมือส่งเสริมวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ของคนทุกกลุ่มในชุมชน
9. รณรงค์ประชาสัมพันธ์ ให้คนในชุมชนมีความเข้าใจในคุณค่า และประยุกต์ภูมิปัญญามาใช้ในการดำเนินชีวิต
10. สนับสนุนเครือข่ายระหว่างผู้ทรงภูมิปัญญา บุคคล องค์กรต่างๆ เพื่อสร้างความร่วมมือและการเรียนรู้ร่วมกัน
11. ยกย่องให้เกียรติ จัดสวัสดิการ จัดการเรียนรู้ และเครื่องมือ ให้แก่ผู้ทรงภูมิปัญญาได้ทำงานเต็มตามศักยภาพ

2.5 โรงเรียนและชุมชนกับการสืบสานวัฒนธรรม

2.5.1 บทบาทครูและชุมชนกับการสืบสานวัฒนธรรม

กรมวิชาการ (2539) ได้เสนอแนะบทบาทของครูในการนำวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบโรงเรียนควรมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เกิดการประสานสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในโรงเรียนและในชุมชนให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้ คือ

1. ครูต้องศึกษาชุมชน พร้อมทั้งเก็บข้อมูลจากชุมชนทั้งการสังเกตและการสอบถามชาวบ้าน ผู้รู้ในท้องถิ่น ตลอดจนควรนำสิ่งที่มีอยู่รอบๆ ตัวผู้เรียนที่เป็นปัญหาของผู้เรียนมา กำหนดไว้ในหลักสูตรเพื่อนำไปสู่การจัดการเรียนการสอน
2. ครูต้องศึกษาชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน พร้อมทั้งศึกษาวิธีการดึงเอาสิ่งที่เป็น ศาสตร์สากลเข้าไปผสมผสานกับความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. ครูควรหาโอกาสเพิ่มเติมความรู้ และศึกษาวิธีการต่างๆ การไปเยี่ยมโรงเรียนอื่นเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาตนและพัฒนาโรงเรียนให้ดีขึ้น
4. ในการจัดการเรียนการสอนเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นการเฉพาะ ครูควรตั้งศักยภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาร่วมเป็นวิทยากร หรือเป็นที่ปรึกษา ควรระดมบุคคล คณะบุคคลที่เข้าใจ ในการศึกษาเช่น พระสงฆ์ องค์กรท้องถิ่น วิทยากรท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียน การสอนเท่าที่ทำได้
5. ครูควรจัดให้มีการเรียนการสอนที่หลากหลายไม่ยึดแต่หนังสือเรียนเท่านั้น

หลักการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การมีส่วนร่วมมีระหว่างโรงเรียนและชุมชน ต้องคำนึง ถึงวัฒนธรรมพื้นฐานปัญหาและบริบทของชุมชน โดยมีแนวทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม คือ (สือพลัง, 2543)

1. ครูและผู้บริหารสถานศึกษา ควรเป็นฝ่ายเข้าหาชุมชน
2. ทำหน้าที่ของผู้บริหารและครูต่อชุมชนและสังคมภายนอก ใช้ทำที่ที่ให้เกียรติ รับฟัง เคารพภูมิปัญญาของชุมชน วางท่าที่ไม่แปลกแยกจากชุมชน เป็นกลไกสร้างความสัมพันธ์ที่ดี
3. ความเชื่อความศรัทธาที่ชุมชนมีต่อโรงเรียน มีผลอย่างมากต่อการมีส่วนร่วม โดยมีผู้เรียนเป็นสื่อกลาง เช่น ความรัก ความสามัคคีของครู การเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพ นักเรียนเป็นผลผลิตที่มีคุณภาพมีการพัฒนาโรงเรียนให้ร่มรื่นสะอาดและสะอาดอำนวยความสะดวกให้ชุมชน
4. ทำให้โรงเรียนเป็นแหล่งวิทยากรของชุมชน ให้บริการแก่ชุมชนจะช่วยเสริม สร้างมิตรภาพและการมีส่วนร่วมได้อย่างมากโดยโรงเรียนเปิดกว้างให้ใช้สถานที่ อาคาร ห้อง

ประชุมในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ของชุมชน การให้บริการด้านห้องสมุดเอกสารข้อมูลการค้นคว้าทางวิชาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับชุมชน เช่น แปลงสาธิตเกษตร โครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สนามเด็กเล่น

5. การจัดการกรรมการศึกษาหรือกรรมการโรงเรียนเพื่อให้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานต่างๆ ทั้งการพัฒนาโรงเรียนและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยเน้นการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาผสมผสาน กรรมการเหล่านี้ควรเป็นผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน คนในท้องถิ่น ที่มีศักยภาพในการเข้าร่วม ส่วนการตั้งกรรมการที่เป็นทางการตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการก็อาจตั้งไปตามระเบียบด้วย

6. การสื่อสาร เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีต่อการมีส่วนร่วมอย่างสม่ำเสมอ โรงเรียนควรสร้างสรรคูปแบบการสื่อสาร ประชาสัมพันธ์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน เช่น แผ่นพับ หอกระจายข่าว การไปพบถึงบ้าน ป้ายประกาศ การพบปะพูดคุยในงานชุมชน งานประเพณี

7. สร้างความสัมพันธ์กับชุมชนด้วยวิธีเฉพาะตัวของแต่ละคน อย่างเป็นทางการเป็นเครือญาติเป็นความสัมพันธ์แนวราบและไม่เป็นทางการ เช่น ครูที่มีความรู้ด้านการเกษตรก็ใช้ต้นไม้เป็นสื่อ ครูที่มีความรู้ด้านศิลปะ ก็ใช้งานศิลปะเป็นสื่อสร้างการมีส่วนร่วม จะทำให้ความร่วมมือนั้นสำเร็จและยั่งยืนกว่า

ครูในโรงเรียนควรได้สัมผัสกับชุมชน มองปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กและชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องและลูกหลานของตน แล้วคิดหาหนทางแก้ไข การทำงานจึงเริ่มต้นด้วยใจรัก ด้วยสำนึก มองเห็นคุณค่าของความเป็นคนและการอยู่ร่วมกัน ครูและโรงเรียนที่สมควรใจทำงานนี้ต้อง วิเริ่มเรียนรู้และสร้างสรรคสิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง เป้าหมายของการจัดการศึกษาตามแนวคิดนี้ คือการเชื่อมโยงและถ่ายทอดความรู้ระหว่างเด็กกับชาวบ้าน หรือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งจะช่วยให้การศึกษาได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต เพราะเด็กและชาวบ้านได้เรียนรู้จากชีวิตจริง เป็นธรรมชาติ กว้างขวางและสอดคล้องกับชีวิตจริง นอกจากนั้น การจัดการศึกษาแนวนี้ยังช่วยให้เกิดการถ่ายทอดศีลธรรม จริยธรรมระหว่างเด็ก ครูและชาวบ้าน ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ยากในระบบการศึกษาทั่วไป (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541) โรงเรียนที่ตั้งอยู่ในบริบทของ ชุมชนชนบทย่อมมีทรัพยากรและแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายอันเป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อท้องถิ่น นับเป็นทุนทางสังคมที่มีความสำคัญต่อการที่จะสร้างให้เด็กได้ประสบผลสำเร็จในการเรียนที่โรงเรียนด้วย (Bauch, 2001)

2.5.2 หลักการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนในระบบกับชุมชนเพื่อความเข้มแข็ง
 จาริรัตน์ ปรกแก้ว (2544) ได้กล่าวถึงหลักการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนใน
 ระบบกับชุมชน ควรมีองค์ประกอบต่อไปนี้

1. การทำงานร่วมกันมิใช่เรื่องของการอบรมในระยะเวลาจำกัดหนึ่งๆ แล้วก็ลงไป
 ทำงานร่วมกันแล้วประสบผลสำเร็จภายในกำหนดเวลาที่แน่นอนแล้วก็สิ้นสุดโครงการได้

2. หน่วยงานควรทุ่มเทกำลังไปค้นหาภูมิปัญญาที่พึ่งตนเองแล้วเคลื่อนไหวให้เกิด
 เวทีเพื่อสร้างองค์ความรู้ร่วมหรือสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมเพื่อพัฒนาศักยภาพของภูมิปัญญา

3. ค้นให้พบครูแกนนำที่มีวิถีคิดและโลกทัศน์ที่มีมิติของชุมชนเข้มแข็งและมี
 เงื่อนไข ดังต่อไปนี้

3.1 มีการประพฤติเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่าเป็นคนดี

3.2 การมีความกล้าออกนอกกรอบของทางการทั้งแนวคิดและการ
 ปฏิบัติ เมื่อมั่นใจว่าเป็นแนวคิดที่เหมาะสมที่ควร

3.3 การมีวิสัยทัศน์ในมิติของชุมชนเข้มแข็ง

3.4 การมีความเป็นมิตรเข้ากับทุกฝ่าย

3.5 การมีความอ่อนน้อมถ่อมตนพร้อมที่จะปรับปรุงตนเองเมื่อรู้ว่าผิด

3.6 การเป็นผู้มีความสามารถออกแบบการเรียนการสอนให้เชื่อมต่อกับ
 วิถีชีวิตในท้องถิ่น

3.7 การมีปราชญ์ชาวบ้านที่เชื่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่างๆ ได้แก่ เป็น
 ที่ปรึกษาได้ตลอดเวลาไม่จำกัดเฉพาะเวลาราชการ/เป็นผู้ที่กำลังใจเมื่อผิดหวัง เป็นสื่อแนะนำแนวคิด
 ของครูแกนนำให้รับรู้ถึงผู้นำการศึกษาระดับประเทศ ทำให้ครูแกนนำเกิดความมั่นใจในแนวทาง
 สร้างสรรค์ที่ออกนอกกรอบจากของทางการและช่วยให้เพื่อนครูและผู้บริหารยอมรับ

3.8 การมีเครือข่ายกลุ่มไม่เป็นทางการไว้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้
 ทุกเรื่อง ทุกเวลา ทุกสถานที่

3.9 การพร้อมเรียงร้อยบทเรียนจากวิถีปฏิบัติเป็นตัวอักษรอย่างทันสมัย

4. กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มไม่เป็นทางการ ที่สามารถใช้เป็นเวทีแลกเปลี่ยน
 เรียนรู้ได้ทุกเรื่อง ทุกเวลา ทุกสถานที่

5. การทำงานร่วมกันควรมีองค์ประกอบดังนี้

5.1 ครูแกนนำ

5.2 ปราชญ์ชาวบ้าน

5.3 มีการรวมกลุ่มไม่เป็นทางการ

5.4 มีประชาคมฝ่ายโรงเรียนในระบบที่มีมิติการศึกษาแนวปฏิรูป
การเรียนรู้

5.5 มีประชาคมชุมชนที่เคลื่อนไหวเพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็ง
ของชุมชน

5.6 มีกิจกรรมพัฒนาวิธีคิดนอกกรอบ วิธีคิดเชื่อมโยง วิธีคิดแบบ
องค์รวมในระดับมหภาค วิธีคิดแบบรู้เท่าทันวิกฤติการณ์ปัญหาที่ส่งผลกระทบจากระดับโลก ลง
มาระดับประเทศ และลงมาระดับท้องถิ่นและเกี่ยวเนื่องโยงใยกันและกันในทุกองค์ประกอบได้แก่
เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง การศึกษา วัฒนธรรม วิธีคิดที่เข้าถึงหลักสัจธรรมเช่น สรรพสิ่ง
ย่อมพัฒนาไปบนการต่อสู้ของคู่ตรงข้าม หรือการศึกษา วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง เป็น
โครงสร้างส่วนบนที่สะท้อนมาจากความสัมพันธ์ทางการผลิต ถ้ามีปัญหาในโครงสร้างส่วนบน
ต้องแก้ปัญหารากคือความสัมพันธ์ทางการผลิต หรือการมองสรรพสิ่งให้รู้แจ้ง คือ การมอง
จากหนึ่งแยกเป็นสอง มองให้รอบด้าน หรือความคิดที่ถูกต้องของคนเราไม่ได้ลอยลงมาจากฟ้า
จากสวรรค์ แต่พัฒนาจากการต่อสู้ท่ามกลางการปฏิบัติ ฯลฯ

5.7 มีการขยายเครือข่ายสมาชิกโดยใช้หลักทวิคูณในกลุ่มที่รู้จักบนฐาน
ของความสัมพันธ์แบบเป็นเพื่อน

5.8 มีเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบเป็นประจำและต่อเนื่อง ด้วยรูปแบบ
ของเวทีสัญจรเพื่อเยี่ยมเยือนและให้กำลังใจแก่กัน

5.9 มีการศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบ

6. ต้องผ่านการสรุปทบทวนซ้ำแล้วซ้ำเล่า

จะเห็นได้ว่าครูเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการที่จะเป็นแกนนำในการปฏิรูปสังคม
ครูไม่เพียงแต่เป็นครูในโรงเรียน แต่ต้องเป็นครูของชุมชนร่วมมือประสานให้เกิดการพัฒนา
ของบุคลากรทุกฝ่ายในชุมชน อันจะนำไปสู่การศึกษาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน อันจะนำ
พาให้เด็ก เยาวชนเติบโตอย่างมีคุณค่าจากฐานรากแห่งของชุมชนที่พึ่งพาตนเองได้ในทุกด้าน

2.5.3 พลังของการมีส่วนร่วม

ศักยภาพของชุมชนชนบทนอกจากจะมีทุนทางทรัพยากรเหลืออยู่แล้วยังมี
“ทุนทางวัฒนธรรม” หรือภูมิปัญญาที่รวมถึงบุคลากร ปราชญ์ท้องถิ่น ชนบธรรมนิยมประเพณี
วิทยากรพื้นบ้าน ฯลฯ ใน “ทุนทางสังคม” นั้นก็มีความประนีประนอม มีศาสนาพุทธเป็นเครื่อง
ชี้นำทาง มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นที่ยึดเหนี่ยวทำให้ชุมชนไทยหลายชุมชนยึดหยุ่นต่อปัญหา

ปรับเปลี่ยนและพัฒนาได้ กรณีตัวอย่างของพลังการแก้ปัญหาและพลังการมีส่วนร่วมการจัดการศึกษา การแสวงหาทางเลือกใหม่ๆ เช่น (สื่อพลัง, 2543)

1. สมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา มีสมาชิกเป็นครูซึ่งรวมกลุ่มกันพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อชุมชน ครูเหล่านั้นมีบทบาทในการประสานการเรียนรู้ของเด็กกับชาวบ้านเข้าด้วยกัน จัดกิจกรรมในชุมชน พัฒนาชุมชน และประสานการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนนอกรั้วโรงเรียน โดยการไปศึกษาดูงาน มีนักเรียน ครู ชาวบ้านร่วมด้วยเสมอ

2. เครือข่ายเกษตรผสมผสานภาคใต้ มีครูเป็นผู้ประสานการจัดการ ให้ชาวบ้านมีรายได้และให้เด็กในโรงเรียนเข้ามาเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้านด้วย

3. ศูนย์อินแปง อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร เป็นการรวมเครือข่ายหมู่บ้าน 46 หมู่บ้านรอบภูพาน ทำหน้าที่ประสานกับโรงเรียนและองค์กรภายนอกการจัดการเรียนรู้ในเรื่องวนเกษตร การพัฒนาพันธุ์พืช อุตสาหกรรมชุมชน การแปรรูปสมุนไพร กองทุนหมู่บ้านและการจัดการศึกษาในชื่อโครงการ “เด็กรักถิ่น” เป็นต้น

4. ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นการรวมตัวของเกษตรกรชาวสวนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในด้านการเกษตร เศรษฐกิจ การเมือง ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม การติดตามข่าวสารบ้านเมือง การรวบรวมปัญหาความต้องการของชุมชนขึ้นเป็นองค์ความรู้ และประสานกับโรงเรียนในการจัดหาความรู้ให้ตรงกับความต้องการของชุมชน

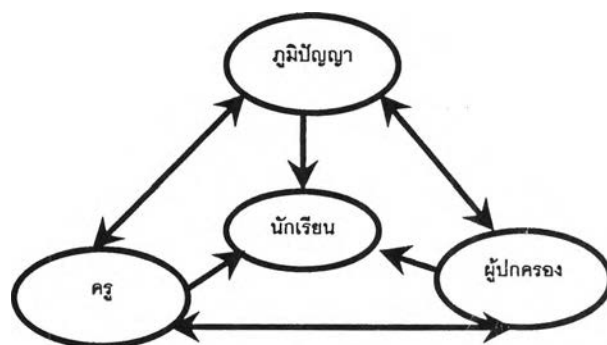
5. ครูชบ ยอดแก้ว กับโรงเรียนน้ำขาว จังหวัดสงขลาเน้นการจัดการศึกษาในโรงเรียนโดยบูรณาการสู่ชุมชนและครอบครัว โดยรูปแบบกลุ่มอ้อมทรัพย์ซึ่งปัจจุบันมีการขยายเครือข่ายออกไป 22 จังหวัด/ร้อยกว่ากลุ่ม สามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจของครูและชุมชนได้เป็นอย่างดี มีการผสมผสานเนื้อหาการเรียนรู้ที่หลากหลาย โดยให้ชาวบ้านเป็นครูและร่วมจัดการศึกษาภายในโรงเรียนเพื่อให้ลูกหลานของชุมชนได้รับความรู้และทักษะที่ไม่แปลกแยกจากชุมชน รวมถึงการจัดตั้งเครือข่าย “ครูเพื่อเด็กและชุมชน” ขึ้นเพื่อพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษาไปพร้อมกัน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544) ได้นำเสนอภาพอนาคตของการพัฒนาครูว่าต้องเชื่อมโยงประสานให้เกิดกระแสตื่นตัวเพื่อสร้างเครือข่ายปฏิรูปการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในทุกระดับของสังคม โดยสนับสนุนให้ครูร่วมมือกับบุคคล ชุมชน องค์กรต่างๆ ในสังคม จัดตั้งขึ้น เช่น ตั้งสมาคม ชมรม การตั้งเครือข่าย เพื่อร่วมขับเคลื่อนการปฏิรูปการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นทั่วประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ และมีหลายจังหวัดที่มีการจัดตั้งเป็นชมรมขึ้นมาแล้ว คือ มหาสารคาม บุรีรัมย์ นครราชสีมา ขอนแก่น อุดร ฯลฯ และจะมีการขยายให้มีการเพิ่มขึ้นในทุกปี

ในส่วนของการรวมพลังจากรากหญ้าซึ่งเป็นการปฏิรูปการเรียนรู้ทั้งในส่วนของโรงเรียนและชุมชนในเขตพื้นที่ชนบทอีสานนั้นยังพบว่ายังมีหลายชุมชนที่มีปราชญ์ชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งเครือข่ายเพื่อให้เกิดการพัฒนา เช่น โรงเรียนชุมชนอีสาน จังหวัด บุรีรัมย์ ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของ ปราชญ์ชาวบ้าน คือ พ่อฝ่าย สร้อยสระกลาง คุรบาคำเดื่อง ภาษี คุรบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ ภายใต้การสนับสนุนของ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก จากสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาอีสาน โดยจัดให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างปราชญ์ชาวบ้านทั้ง สามท่านกับผู้นำชุมชน ผู้นำองค์กร ช่างบ้าน และมีการเชื่อมโยงให้เกิดโครงการเด็กรักถิ่นเพื่อให้มีการสืบทอดโครงการดังกล่าว (อภิสิทธิ์ อังรวงวรรณและทวนทิพย์ อังรวงวรรณ, 2544.)

พื้นที่ในเขตการเคลื่อนไหวของคุรบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิมีลักษณะเฉพาะในเรื่องการดึงครุมาร่วมมือกับชุมชนเพื่อปฏิรูปการศึกษา โดยหวังผลให้เกิดกับเด็กที่เป็นอนาคตของชุมชน โดยครุที่ได้เข้ามารวมกลุ่มกันนั้น เป็นการรวมกลุ่มแบบไม่เป็นทางการตั้งเป็นชมรมภายใต้ชื่อ “ชมรมสามก้อนเฒ่า” โดยชมรมสามก้อนเฒ่ามีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างมิติใหม่ทางการศึกษาสู่การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน เพื่อขยายเครือข่ายและแนวคิดลงสู่ภาคปฏิบัติของผู้ที่เข้าชมรมเพื่อการเรียนรู้ใหม่ของครุกับชุมชนและภูมิปัญญาในท้องถิ่นในการสร้างรูปแบบการศึกษาและหลักสูตรให้สอดคล้องกับท้องถิ่น และเพื่อร่วมมือ ร่วมใจกันระหว่างองค์กรในชุมชน องค์กรอื่นๆ และสถาบันการศึกษาในการพัฒนาการศึกษาของไทยให้เข้าสู่สหัสวรรษใหม่ คำว่าสามก้อนเฒ่านั้นแต่ละเฒ่ามีความหมายในตนเอง โดยเฒ่าหนึ่งหมายถึงตัวครุ เฒ่าที่สอง หมายถึงภูมิปัญญาในท้องถิ่น และเฒ่าที่สาม หมายถึง ผู้ปกครองที่เป็นรากฐาน ให้หม้อที่อยู่บนเตา หมายถึงเด็ก ดำรงอยู่ต่อไปได้อย่างเข้มแข็งจากสามเฒ่าที่เป็นฐานที่ดีและมั่นคง (จารีรัตน์ ปกรแก้ว, 2544)

แผนภูมิที่ 1 การทำงานของชมรมสามก้อนเฒ่า

จะเห็นได้ว่าในชุมชนชนบทมีการตื่นตัวที่จะร่วมกันพัฒนาการศึกษาทั้งในส่วนของโรงเรียนและชุมชน ซึ่งเป็นพลังการขับเคลื่อนจากระดับรากหญ้า อันจะเป็นการสร้างสรรค์และพัฒนาจากภายในอันจะนำไปสู่ชุมชนที่เข้มแข็งและมีความยั่งยืน

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เน้นการร่วมคิดร่วมทำ ร่วมเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ ภายใต้บรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่สอดคล้องกับธรรมชาติวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของกลุ่ม เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ระหว่างครูและผู้ทรงภูมิปัญญา ผู้วิจัยจึงพิจารณาแนวคิดและหลักการเกี่ยวกับการตามประเด็นต่างๆ ดังนี้

3.1 แนวคิดการพัฒนาครู

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาครูนับว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิรูปการเรียนรู้ หลักการพัฒนาครูควรจะเป็นไปในลักษณะการเปิดโอกาสให้ครูได้เชื่อมโยงกับพื้นฐานความรู้และประสบการณ์เดิม ตามศักยภาพ ตามบริบททางวัฒนธรรม ซึ่งควรเน้นการพัฒนาครูจากฐานรากความเป็นจริงรอบตัวครูและเด็กในชุมชน ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาครู ดังนี้

อุ้นตา นพคุณ (2527) กล่าวถึงหลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ว่า มนุษย์มีความสามารถในการใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมาให้เกิดประโยชน์ กระบวนการสอนจึงควรต้องอาศัยสถานการณ์ที่ผู้เรียนสามารถสะท้อนถึงความเข้าใจตนเองตามสภาพสังคมและวัฒนธรรมของเขาเพื่อให้เกิดสำนึกในตัวผู้เรียน กระบวนการจัดการเรียนการสอนจึงต้องยึดหลักการที่ว่า ไม่มีใครสอนใครได้ ไม่มีใครเรียนรู้ตามลำพังได้ บุคคลเรียนรู้ร่วมกันโดยการปฏิสัมพันธ์กับโลกของตน

การพัฒนาครูเพื่อให้สอดคล้องกับความสนใจและการเรียนรู้อย่างแท้จริงนั้นครูควรได้พัฒนาอย่างเต็มตามศักยภาพ โดยคำนึงถึงทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ Jones (cite in Carter and Curtis 1994) ได้กล่าวถึงบริบทการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ซึ่งมีลักษณะเป็นไปในแนวทางเดียวกับการเรียนรู้ของเด็ก ดังนี้

1. มนุษย์มีลักษณะอยากรู้อยากเห็นโดยธรรมชาติ มีแรงจูงใจภายใน เป็นผู้เรียนได้โดยตรงด้วยตนเอง ภายใต้เงื่อนไขความปลอดภัยและความท้าทาย
2. ผู้เรียนเป็นผู้สร้าง ก่อรูปความรู้โดยผ่านการกระทำในสภาพแวดล้อมและการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น
3. มีการสร้างองค์ความรู้ด้านอารมณ์สังคม เช่นเดียวกันกับด้านความคิดเชิงเหตุผล ความรู้สอดแทรกอยู่ในการแลกเปลี่ยนความหมาย และขึ้นอยู่กับพิสูจน์จากความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญ

4. การเรียนรู้แบบลงมือกระทำและอย่างกระตือรือร้น การสนับสนุนการแสดงออก เป็นกระบวนการทางสังคมที่สำคัญที่จะทำให้เกิดชุมชนนักคิดเชิงวิพากษ์อย่างเสมอภาคกัน

5. การเรียนรู้ทำให้เกิดบริบทความเป็นจริงของสังคม

การให้การศึกษาสำหรับครูควรเน้นการสร้างองค์ความรู้ ซึ่งเป็นทฤษฎีพื้นฐานที่จะทำให้การอบรมครูมีประสิทธิภาพ มีผลต่อความคิดความรู้สึทักของครู ว่าการสอนและการพัฒนาการสอนเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต ดังที่ ทิศนา ชนมมณี (2543) กล่าวถึงแนวคิดการสรรค์สร้างความรู้ (constructivism) ว่าความรู้เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยตนเอง สามารถเปลี่ยนแปลงและพัฒนาให้งอกงามขึ้นไปได้เรื่อยๆ การสรรค์สร้างความรู้ประกอบด้วย ความรู้เดิม ความรู้ใหม่ และกระบวนการทางสติปัญญา ได้แก่กระบวนการทางสมองที่ใช้ในการทำความเข้าใจความรู้ที่รับมา และใช้ในการเชื่อมโยงและปรับความรู้เดิมและความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ดังนั้น การเรียนรู้จะเกิดได้ดีเมื่อผู้เรียนได้รับประสบการณ์ใหม่ มีโอกาสคิดกลั่นกรอง มีความเข้าใจ เชื่อมโยงข้อมูลและสร้างความหมายข้อมูลความรู้ด้วยตนเอง ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่มีความหมาย ส่งผลถึงความเข้าใจและการคงอยู่ของความรู้ นั้น

3.2 แนวคิดสแกฟโฟลด์ดิ้ง (scaffolding)

ไวโกตสกีให้แนวคิดที่ว่าพัฒนาการทางสติปัญญา รวมทั้งการเรียนรู้ที่ดูได้จากปัญหาที่สามารถแก้ได้จะเพิ่มพูนขึ้น ในช่วงแห่งประสบการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ที่มีลักษณะเคลื่อนไหว (dynamic) และตื่นตัว (sensitive) แนวคิดนี้เรียกว่า แนวคิดพัฒนาความสามารถในการเรียนรู้ (zone of proximal development) (Gredler, 1997; Sutton, 1988 อ้างถึงใน ชินพัธน์ ชื่นแฉ่ม, 2542)

Vygotsky (1978) ได้ให้นิยามของแนวคิดการพัฒนาความสามารถในการเรียนรู้ว่า หมายถึงขอบเขตของการเรียนรู้ ซึ่งเป็นช่วงห่างระหว่าง ระดับพัฒนาการทางสติปัญญาที่เป็นอยู่หรือความสามารถเดิม ที่ดูได้จากปัญหาที่แก้ไขได้ด้วยตนเองกับระดับศักยภาพของพัฒนาการทางสติปัญญาที่ดูได้จากปัญหาที่ยังแก้ด้วยตนเองไม่ได้ แต่อาจแก้ได้ถ้าได้รับคำแนะนำ (guidance) และการร่วมงาน (collaboration) กับผู้ใหญ่ หรือเพื่อนที่มีความสามารถมากกว่า

จากแนวคิดการพัฒนาความสามารถในการเรียนรู้ดังกล่าวสรุปทัศนะของไวโกตสกีที่มีต่อการศึกษาคือ การศึกษามีหน้าที่เพิ่มพูนพัฒนาการของมนุษย์ มนุษย์สามารถพัฒนาความรู้ความ

สามารถของตนเองขึ้นได้จากประสบการณ์ที่ประกอบด้วยการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เช่น การร่วมงาน การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นที่มีความสามารถในด้านนั้นมากกว่า

สแกฟโฟลด์เป็นบทบาทเชิงปฏิสัมพันธ์ในการช่วยเหลือให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเอง เป็นการพัฒนาความรู้ความสามารถของบุคคลจากประสบการณ์ที่ได้ร่วมคิดร่วมทำ ร่วมเรียนรู้ ได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ยอมรับซึ่งกันและกัน มีเป้าหมายร่วมกันในการทำงานของกลุ่ม สแกฟโฟลด์ประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 4 ประการ (4c scaffolding) คือ 1) การสร้างความตระหนัก (calling) 2) การเกื้อกูลกันและกัน (caring) 3) การส่งเสริมจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ (creativity) 4) การเปิดใจกว้างเป็นกลางมีการพิจารณาอย่างรอบคอบ (centered) (Henderson,1996)

บุษบง ตันติวงศ์ (Tantiwong, 1994) ได้ศึกษาการใช้คำพูดของครูในลักษณะของสแกฟโฟลด์ พบว่าคำพูดที่ประสบความสำเร็จในการทำให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง มี 4 ลักษณะ คือ

1. การให้ข้อมูลป้อนกลับที่มีความหมายกับผู้เรียนหรือตรงตามปัญหาที่เกิดขึ้นกับผู้เรียนในขณะนั้น
2. การวิเคราะห์งานเพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจงานอย่างชัดเจนและทำให้งานดูง่ายขึ้น
3. การทบทวนคำพูด หรือทบทวนความมุ่งหมายของสิ่งที่กำลังทำอยู่
4. การยืดหยุ่นให้ผู้เรียนสามารถเปลี่ยนแปลงลักษณะของการมีส่วนร่วมได้ตามความสนใจ

ด้านการปฏิสัมพันธ์ตามแนวทางของสแกฟโฟลด์จะเป็นลักษณะการมีบทบาทเชิงปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน ในลักษณะของการช่วยเหลือตามสภาพปัญหาที่มีอยู่ขณะนั้น ด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหานั้นด้วยตนเองได้ โดยมี 6 วิธี คือ (Wood, Bruner and Ross,1976)

1. การคัดเลือก (recruitment) คือ การทำให้ผู้เรียนมีความสนใจและตั้งเป้าหมายในการเรียนด้วยการเลือกเรื่องที่มีความเหมาะสมและน่าสนใจมานำเสนอ
2. การลดทางเลือก (reduction in degree of freedom) การลดกิจกรรมที่ไม่จำเป็นและลดขนาดของงานลง

3. การรักษาเส้นทาง (direction maintenance) การรักษาความสนใจที่มีต่อเป้าหมาย ด้วยการจัดงานที่ดูสนุกสนานน่าสนใจ การเอ่ยถึงคุณค่าของงานที่กำลังทำอยู่ และความสนใจของงานที่จะทำต่อไป

4. การชี้จุดสำคัญ (marking critical features) การชี้ให้เห็นคุณสมบัติที่สำคัญที่แสดงว่างานนั้นสำเร็จหรือไปถูกทางแล้ว รวมทั้งการให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับข้อบกพร่องหรือความคลาดเคลื่อนของงานที่กำลังทำอยู่ด้วย

5. การป้องกันปัญหา (frustration control) การจัดเตรียมงานให้มีความปลอดภัยและสะดวกพอเพียง สำหรับการทำกิจกรรม โดยไม่ให้ผู้เรียนพึ่งพาผู้สอนมากเกินไป

6. การสาธิตหรือแสดงวิธีปฏิบัติ (demonstration) การแสดงตัวอย่างเพื่อเป็นแนวทางในการแก้ปัญหา

ตอนที่ 4 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดประสบการณ์ระดับอนุบาล

4.1 ทฤษฎีทางสังคมวัฒนธรรมกับการพัฒนาเด็ก

4.1.1 ทฤษฎีประวัติศาสตร์เชิงสังคม (sociohistorical theory) ของไวโกตสกี

ไวโกตสกีตั้งใจที่จะพัฒนาทฤษฎีที่อธิบายจิตสำนึกของมนุษย์ โดยมีแนวคิดพื้นฐานที่เรียกว่า กฎพื้นฐานของพัฒนาการทางวัฒนธรรม (a general genetic law of cultural development) ที่สรุปได้ว่าองค์ประกอบต่างๆ เช่น ความสนใจ ความจำ การสร้างมโนทัศน์และความปรารถนา ในพัฒนาการของมนุษย์แต่ละคน เป็นความเปลี่ยนแปลงทางจิต ที่มีจุดเริ่มต้นจากอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ และการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมกันระหว่างสังคมต่างๆ ในปัจจุบัน ผ่านประสบการณ์ที่แต่ละคนได้รับและร่วมกันได้รับ แล้วแปรสภาพเป็นคุณลักษณะทางจิตของแต่ละบุคคลในที่สุด (Vygotsky, 1981)

ไวโกตสกีจำแนกองค์ประกอบต่างๆ ของจิตออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ

1. องค์ประกอบของจิตตามธรรมชาติขั้นพื้นฐาน (lower natural mental function) หมายถึงองค์ประกอบที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบทางชีวภาพที่มนุษย์ทุกคนมีเหมือนๆ กัน เช่น การรับรู้ การจำ การใส่ใจ เป็นต้น

2. องค์ประกอบของจิตทางวัฒนธรรมขั้นสูง (higher cultural psychological function) หมายถึงเครื่องมือทางจิต (psychological tools) ต่างๆ ที่ได้มาจากวัฒนธรรมซึ่งถ่ายทอด

ทอดมาสู่ตัวบุคคล โดยการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นที่มีเครื่องมือนี้แล้ว โดยมีลักษณะเป็นเครื่องหมายและสัญลักษณ์ หรือระบบเครื่องหมาย สัญลักษณ์ เช่น ภาษากิริยาท่าทาง สัญลักษณ์ทางคณิตศาสตร์ เครื่องช่วยจำ การคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล การคิดเชิงมโนทัศน์ และการกำกับตนเองในการเรียนรู้ (Gredler, 1997)

ไวโกตสกีมีความเห็นว่าพัฒนาการของมนุษย์ คือการทำงานของกระบวนการเสริมสร้างคุณลักษณะของตนเอง (internalization) ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการต่างๆ ที่มนุษย์ใช้ในการเสริมสร้างองค์ประกอบของจิตใจทางวัฒนธรรมขั้นสูง จากการปรับสภาพกิจกรรมและกระบวนการภายนอกให้เป็นภายใน โดยมีกระบวนการย่อยที่สำคัญ คือ การสร้างสื่อกลาง (mediation) ซึ่งหมายถึงการที่จิตใจสร้างสื่อกลางขึ้นมาแทนสิ่งต่างๆ ที่ตนเองรับรู้ด้วยเครื่องมือทางจิต (psychological tools) เช่น ภาษาที่ตนเองมีอยู่ในขณะที่รับรู้ นั่น สื่อกลางที่สร้างใหม่ดังกล่าวจะช่วยเสริมสร้างองค์ประกอบของจิตทางวัฒนธรรมขั้นสูง และกำกับความคิด ความรู้และพฤติกรรมของตนเองเหมือนเครื่องมือทางวัตถุที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเหมือนเครื่องมือทางการของมนุษย์

กระบวนการเสริมสร้างคุณลักษณะของตนเองประกอบด้วย การปรับสภาพ 3 ระยะ คือ 1) การปรับโครงสร้างของกิจกรรมภายนอกให้เริ่มเป็นกิจกรรมภายใน 2) การปรับกระบวนการระหว่างบุคคลให้เป็นกระบวนการภายในบุคคล 3) การปรากฏขึ้นขององค์ประกอบของจิตทางวัฒนธรรมขั้นสูงจากการปรับสภาพดังกล่าว โดยในระยะยาวกระบวนการนี้จะแสดงผลออกมาเป็นคุณลักษณะของแต่ละบุคคลตามวัฒนธรรมของแต่ละสังคมในที่สุด (Vygotsky, 1987)

Vygotsky (1962) ได้ศึกษาการสร้างมโนทัศน์ (concept formation) ของมนุษย์ และได้ใช้แนวคิดของกระบวนการเสริมสร้างคุณลักษณะของตนเองและกระบวนการสร้างสื่อกลางในการอธิบายมโนทัศน์ของมนุษย์ไว้ว่าเป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นจากการทำงานร่วมกันขององค์ประกอบทั้งหลายของจิตใจ จากภาพรวมไปสู่รายละเอียด จากรูปธรรมไปสู่นามธรรม โดยแบ่งเป็น 3 ชั้น ดังนี้

1. ชั้นสร้างช่อมโนทัศน์ (unorganized congeries or heap) เป็นชั้นเริ่มต้นที่มนุษย์ ตั้งช่อมโนทัศน์ขึ้นมาได้ แต่ยังไม่สามารถให้ความหมายหรือคำอธิบายเกี่ยวกับคุณลักษณะต่างๆ อย่างแน่นอนได้

2. ชั้นเชื่อมโยงคุณลักษณะกับช่อมโนทัศน์ (thinking in complex) เป็นขั้นที่มนุษย์เริ่มเชื่อมโยงคุณลักษณะต่างๆ จำนวนมากเข้ากับช่อมโนทัศน์อย่างแน่ใจได้ แต่ยังไม่สามารถบอกถึงคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของมโนทัศน์นั้นได้ โดยมีลักษณะเด่น คือ คุณลักษณะ

ที่เชื่อมโยงกับมโนทัศน์ ในขั้นนี้จะเป็นเฉพาะสิ่งที่สังเกตได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า เช่น สี ขนาด น้ำหนัก รูปร่าง เท่านั้น

3. ชั้นมโนทัศน์ที่สมบูรณ์ (potential concept) เป็นชั้นที่มนุษย์สร้างมโนทัศน์ได้อย่างสมบูรณ์ โดยการประเมินค่าคุณลักษณะต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับชื่อมโนทัศน์ แล้วตัดสินใจว่าคุณลักษณะกลุ่มใด เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดที่จะขาดไม่ได้ของมโนทัศน์นั้น คือ สามารถให้ความหมาย หรืออธิบายเกี่ยวกับคุณลักษณะที่แท้จริงของมโนทัศน์นั้น และแยกมโนทัศน์นั้นออกมาจากมโนทัศน์อื่นๆ ที่คล้ายคลึงกัน

สรุปได้ว่าทฤษฎีของไวทสกอฟ อธิบายพัฒนาการทางสติปัญญา โดยมุ่งเน้นที่จิตสำนึกของมนุษย์ว่า พัฒนาการทางสติปัญญา เป็นคุณลักษณะที่มนุษย์สร้างสรรคขึ้น จากปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมภายนอก โดยมีสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นส่วนสำคัญกับองค์ประกอบภายในทั้งทางชีวภาพและจิตใจ โดยมีเครื่องมือทางจิตเป็นส่วนสำคัญ

4.1.2 ทฤษฎีของบรูเนอร์

Bruner (1996 อ้างถึงใน นกเนตร ธรรมบวร, 2544) มีความเชื่อว่าการเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสังคม ที่ผู้เรียนจะต้องลงมือปฏิบัติ และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเองทั้งนี้โดยมีพื้นฐานอยู่บนประสบการณ์หรือความรู้เดิมนอกจากนั้นผู้เรียนจะต้องเป็นผู้เลือกข้อมูล สร้างสมมุติฐาน รวมถึงตัดสินใจโดยการบูรณาการประสบการณ์ใหม่สู่โครงสร้างทางสติปัญญา นอกจากนั้น บรูเนอร์ยังให้ความสนใจกับภาษาและปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและวัฒนธรรมของตน โดยเน้นที่การตีความสิ่งแวดล้อมต่างๆ รวมตลอดถึงความสำคัญทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อการจัดการเรียนการสอนและการตีความของบุคคลต่อโลกโดยรอบ

Bruner (1966) แบ่งพัฒนาการทาง สติปัญญาและการคิดของมนุษย์ออกเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่

1. ขั้นการกระทำ (enactive stage) เด็กเรียนรู้และเข้าใจสิ่งแวดล้อมโดยผ่านการกระทำหรือการลงมือปฏิบัติ เช่น การสัมผัส การเคลื่อนไหว เป็นต้นการเรียนรู้ในขั้นนี้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับความสามารถด้านการเคลื่อนไหว การเดินรำ การใช้ร่างกายหรือส่วนต่างๆ ของร่างกายในการแสดงออกซึ่งความรู้สึกของตน

2. ขั้นจินตนาการหรือสร้างมโนภาพ (iconic stage) เด็กเกิดความคิดจากการรับรู้ตามความเป็นจริงและคิดจากจินตนาการด้วย เด็กเรียนรู้ผ่านการมองรูปภาพหรือตัวแบบเด็กเริ่มพัฒนาวิธีการจำโดยใช้จินตนาการมากขึ้นความเข้าใจสิ่งต่างๆ รอบตัวของเด็กขึ้นอยู่กับกรับ

รู้โดยใช้ประสาทสัมผัสมากกว่าการใช้ภาษาเช่น เสียงดัง ความสว่าง การเรียนรู้ในขั้นนี้มีความสัมพันธ์กับการแสดงออกผ่านงานศิลปะซึ่งต้องใช้สายตาและมิติสัมพันธ์

3. ขั้นสัญลักษณ์และคิดรวบยอด (symbolic stage) เด็กเริ่มเข้าใจเรียนรู้ความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ รอบตัว และพัฒนาความคิดรวบยอดเกี่ยวกับสิ่งที่พบเห็น เด็กเรียนรู้สิ่งต่างๆ โดยผ่านระบบสัญลักษณ์ เช่น ภาษาพูด ภาษาเขียน การจัดลำดับ บรูเนอร์เชื่อว่าพัฒนาการทางความคิดจะเกิดขึ้นจากการเรียนรู้และขึ้นกับสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมมากกว่าเกิดจากการพัฒนาภายในอินทรีย์

4.2 หลักการทางพุทธศาสนาและวัฒนธรรมเพื่อการจัดประสบการณ์สำหรับเด็ก

4.2.1 หลักการทางพระพุทธศาสนาเพื่อการจัดประสบการณ์สำหรับเด็ก

1. มนุษย์ประกอบด้วยรูปและนาม การพัฒนาเด็กจึงต้องพัฒนาทั้งกายและจิตไปพร้อมๆ กัน อย่างสมดุลกัน จึงจะสามารถวางพื้นฐานที่ดีให้แก่เด็ก เพื่อนำไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

2. มนุษย์แต่ละคนมีความแตกต่างกันมาแต่กำเนิดโดยผลแห่งกรรมแต่ทุกคนมีศักยภาพที่สามารถสร้างเสริมให้พัฒนาได้ โดยอาศัยเหตุปัจจัยที่มีผลต่อกันและกัน การจัดสิ่งแวดล้อมที่ดีเอื้อต่อการเรียนรู้ สามารถช่วยให้เด็กได้พัฒนาศักยภาพของตน

3. คุณธรรมเป็นพื้นฐานทางจิตใจอันนำไปสู่การกระทำ การปลูกฝังคุณธรรมอบรมบ่มนิสัย ให้เด็กมีความคิดเห็นที่ถูกต้องจะนำเด็กไปสู่การกระทำที่ชอบธรรมและถูกต้อง

4. การปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เด็กตั้งแต่เยาว์วัยโดยให้ปฏิบัติตามโอวาท 3 ประการ ได้แก่ การรักษาศีล การประพฤติธรรม และการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ สะอาด จะช่วยให้เด็กพัฒนาคุณธรรมขึ้นในตนเองอย่างได้ผล

5. การปลูกฝังคุณธรรมในเรื่อง การมีวินัย มีสติ กตัญญู เมตตา ซื่อสัตย์ อดทน ประหยัด ขยัน และไม่เห็นแก่ตัว เป็นการพัฒนาจิตให้มีคุณภาพมากขึ้น

6. สัปปริสธรรม 7 อันได้แก่ การรู้จักตน รู้จักคิด รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักประมาณ รู้จักเวลา รู้จักบุคคล รู้จักชุมชนเป็นหลักธรรมที่ควรฝึกฝนให้เด็กเพื่อการปฏิบัติอย่างเหมาะสม

7. การปลูกฝังคุณธรรมแก่เด็ก จำเป็นต้องคำนึงถึงอุปนิสัยและพื้นฐานของผู้เรียนและใช้กลวิธีการสอนที่หลากหลายผสมผสานกัน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ดี

8. การเป็นแบบอย่างที่ดีเป็นการสอนที่ได้ผลอย่างยิ่ง ในการปลูกฝังคุณธรรมแก่เด็ก ครูจึงจำเป็นต้องทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็ก

9. การบริหารจัดการให้บริสุทธิ์ ลดละอกุศล เป็นการเพิ่มสมรรถภาพของจิต การฝึก อบรมจิตให้มีความบริสุทธิ์จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นในการพัฒนาเด็ก

10. ธรรมะ คือหน้าที่ทุกคนต้องทำตามหน้าที่ และรับผิดชอบตามบทบาทของตน เช่น บทบาทพ่อแม่ ลูก ผู้ดูแลเด็กและครูหลักธรรมว่าด้วยทศ 6 จะช่วยให้เด็กได้เรียนรู้ที่จะ สัมพันธ์ กับบุคคลอื่น ในฐานะที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

11. ความพอดีหรือทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เป็นหลักธรรมที่ควรนำมา ฝึกฝนและปฏิบัติ เพราะเป็นหลักธรรมที่ช่วยนำบุคคลไปสู่ความสำเร็จอย่างพอเหมาะพอดี

12. ปัญญาเกิดขึ้นได้จากการสดับตรับฟัง การศึกษาเล่าเรียน (สุตมยปัญญา) ในการพัฒนาเด็กจึงควรจัดประสบการณ์ตรงทางประสาทสัมผัส คือ ตา หู จมูก ลิ้น และส่วนต่างๆ ของร่างกายให้เด็กได้หัดสำรวจ สังเกต สัมผัส ด้วยตนเองโดยมีผู้ใหญ่คอยอบรมสั่งสอนด้วยความรักความเอาใจใส่

13. ปัญญาเกิดจากการพิจารณาหาเหตุผล (จินตามยปัญญา) ในการพัฒนาเด็ก จึงควรจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และสถานการณ์จำลองให้เด็กได้นำประสบการณ์ตรงมาคิด พิจารณา ฝึกการเลือกตัดสินใจและการปรับตัว โดยจัดวิธีการให้เหมาะสมกับวัยของเด็ก

14. ปัญญาเกิดขึ้นด้วยการฝึกอบรมและลงมือปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ (ภาวนามยปัญญา) ในการพัฒนาเด็กจึงควรให้เด็กได้ฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่องในกิจกรรมการเล่น กิจกรรม การเรียนรู้ และกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวัน

15. การสร้างศรัทธาเป็นองค์ประกอบนำไปสู่การพัฒนาปัญญา ต้องอาศัยปัจจัย ภายนอก (ปรโตโมสะ) อันได้แก่ สภาพแวดล้อมที่เหมาะสม และบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร การสร้างและส่งเสริมปัจจัยทั้งสองจึงเป็นสิ่งจำเป็น

16. การพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้น ต้องอาศัยปัจจัยภายนอก คือ โยนิโสมนสิการ หรือการรู้จักคิดโดยแยบคาย การฝึกฝนให้ผู้เรียนรู้จักคิดอย่างถูกวิธี จึงเป็นสิ่งจำเป็น

17. กระบวนการแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ 4 สามารถช่วยให้บุคคลเกิดปัญญา สามารถหลุดพ้นจากภาวะของทุกข์ กระบวนการแก้ปัญหาดังกล่าวจึงเป็นเครื่องมือสำคัญใน การดำรงชีวิต ซึ่งควรฝึกฝนให้กับผู้เรียน

18. หลักธรรมในเรื่องพหุสูตมีองค์ 5 เป็นหลักธรรมที่ควรฝึกฝนให้แก่ผู้เรียน เพราะสามารถช่วยพัฒนาผู้เรียนให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริงและถูกต้องได้

4.2.2 หลักการทางวัฒนธรรมเพื่อการจัดประสบการณ์สำหรับเด็ก

1. การอบรมเลี้ยงดูเด็กด้วยความรัก ให้การสัมผัสโอบกอด ดูแลเอาใจใส่ พุดคุยด้วยความรัก ความเอ็นดู และดูแลความปลอดภัยให้กับเด็ก เป็นวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กที่ช่วยให้เด็กเติบโตอย่างมีความสุขทั้งกายและใจ จึงควรส่งเสริมให้พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูเด็กทั้งหลายให้เห็นคุณค่าและนำไปปฏิบัติ

2. วงศาคุณาญาติยังมีส่วนในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก การพัฒนาเด็กจึงต้องเห็นความสำคัญของวงศาคุณาญาติ ควรส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและวงศาคุณาญาติ รวมทั้งสร้างความเข้าใจในการอบรมเลี้ยงดูเด็กให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

3. การฝึกให้เด็กเป็นผู้มีจิตใจดีมีสง่า มีกิริยามารยาทเรียบร้อยน่ารักมีสัมมาคารวะทั้งทางกาย วาจา ใจ จะช่วยให้เด็กมีความประพฤติที่เหมาะสมทั้งทางด้านคุณธรรมและสังคม

4. ในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก ควรส่งเสริมค่านิยมของการเป็น “เด็กดี” อันได้แก่ ความเป็นผู้มีมารยาทดี รู้จักกาลเทศะ มีความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด รู้จักช่วยเหลือและแบ่งปัน อันจะทำให้เด็กเป็นที่รักของบุคคลทั่วไป

5. การแต่งกายแบบไทยเป็นเอกลักษณ์ของชาติ โดยเฉพาะการแต่งกายแบบท้องถิ่น เด็กจึงควรได้รับการรู้จักใจให้เห็นความงามของเครื่องแต่งกายแบบไทย และได้แต่งตามโอกาสที่เหมาะสม

6. ศิลปะไทย เช่น วาดภาพ รูปปั้น รูปแกะสลัก สถาปัตยกรรมที่ปรากฏเป็นที่อยู่อาศัยหรือศาสนสถานต่างๆ รวมทั้งการตกแต่งแบบไทย มีคุณค่าทั้งทางด้านจิตใจและประโยชน์ใช้สอย เด็กจึงควรได้รับการโน้มน้าวให้เห็นความงามของศิลปะไทย โดยเฉพาะศิลปะไทยในท้องถิ่น

7. ดนตรีและนาฏศิลป์ เป็นสิ่งจรรโลงใจให้เป็นสุข สนุกสนาน แต่ละท้องถิ่นมีเครื่องดนตรีและนาฏศิลป์ เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นของตน เด็กจึงควรได้รับการปลูกฝังให้ชื่นชมในความไพเราะของดนตรีท้องถิ่น และความงามของนาฏศิลป์ท้องถิ่น

8. เครื่องเล่นและการละเล่นของเด็กเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพและช่วยขยายวงประสบการณ์ชีวิตแก่เด็กอย่างยิ่ง และเป็นสื่อสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก ผู้ใหญ่ควรเข้าใจ เอาใจใส่และใช้เครื่องเล่นเป็นเครื่องมือในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก

9. เด็กสามารถเรียนรู้ด้วยการเล่นจากสิ่งธรรมชาติรอบตัว เช่น เล่นหม้อข้าวหม้อแกง เล่นหมากเก็บ การพัฒนาเด็กจึงสามารถใช้สิ่งธรรมชาติเป็นสื่อให้เกิดการเรียนรู้ได้

10. วิธีการเล่น กฏ กติกา ตลอดจนการตัดสินผลการเล่น ส่วนใหญ่มีสาระด้านคุณธรรม และสอดแทรกค่านิยมขนบธรรมเนียมประเพณีไว้ในการเล่นจึงมีคุณค่าด้านศีลธรรมด้วย
11. การเล่นเกมของเด็กเป็นการฝึกทักษะทางสังคม ที่เด็กจะได้ฝึกการปรับตัว ฝึกพฤติกรรมกลุ่ม การเล่นเกมจึงเป็นสื่อสำหรับการอบรมเลี้ยงดูเด็กในด้านการส่งเสริมพฤติกรรมที่ดี และแก้ไข พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์
12. การละเล่นของไทยสนุกสนาน ไม่ต้องใช้สิ่งประกอบที่มีราคาแพง สามารถส่งเสริมพัฒนาการของเด็กได้ทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ จึงควรนำมาเป็นสื่อในการพัฒนาเด็ก โดยเฉพาะการละเล่นในท้องถิ่น
13. ภาษาไทยเป็นภาษาประจำชาติที่ทำให้คนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและแสดงถึงความเป็นเจ้าของประเทศอย่างแท้จริง คนไทยจึงควรเห็นความสำคัญและภาคภูมิใจในภาษาของตน นอกจากนี้คนไทยยังเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน การเล่นเกมของเด็กจึงมีภาษาเข้ามาเกี่ยวข้องมาก เช่น มีบทสนทนาโต้ตอบ มีบทร้อง มีคำคล้องจอง มีปริศนาคำทาย และยังใช้นิทานในการ อบรมเด็ก การพัฒนาเด็กจึงสามารถใช้นิทาน ปริศนาคำทาย รวมทั้งการเล่นและการละเล่นที่มีคุณค่าทางภาษาเป็นสื่อช่วยเสริมภาษาไทยอันเป็นวัฒนธรรมประจำชาติที่มีคุณค่ายิ่ง
14. การจงใจให้เด็กรักชาติ ฝึกปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งที่จำเป็นต่อความมั่นคงของชาติ และปลูกฝังจิตสำนึกของความเป็นไทย
15. วิถีชีวิตไทยผูกพันอยู่กับธรรมชาติ เห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อม เช่น รุกขเทวดา แม่คงคา แม่โพสพ เด็กไทยควรได้รับการปลูกฝังให้เห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อการดำรงชีวิต และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมตามวิถีชีวิตที่เคยเป็นมา ซึ่งจะช่วยให้เด็กเรียนรู้ที่จะดำเนินชีวิตอย่างผสมกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม
16. เด็กเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ จึงทำให้จิตใจอ่อนโยน การพัฒนาเด็กจึงต้องให้ความสำคัญต่อการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่เป็นธรรมชาติและส่งเสริมให้เด็กมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติให้มาก
17. เด็กไทยเรียนรู้ค่านิยมและบทบาทต่างๆ จากสิ่งแวดล้อมทางจิตวิญญาณที่ผู้ใหญ่จัดไว้ เช่น หิ้งพระ ภาพบรรพบุรุษ พิธีกรรมต่างๆ การจัดสิ่งแวดล้อมทางจิตวิญญาณให้ส่งเสริมคุณธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์ จึงเป็นวิธีการสำคัญประการหนึ่งในการปลูกฝังค่านิยม และช่วยให้เด็กเรียนรู้บทบาทต่างๆ

4.3 รูปแบบการจัดการศึกษาปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทยเพื่อชีวิตที่พอเพียง

ในปี พ.ศ. 2528 ภาควิชาประถมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เริ่มต้นโครงการแม่บทเรื่อง “การอบรมเลี้ยงดูเด็กตามวิถีชีวิตไทย: รูปแบบสำหรับการศึกษาก่อนวัย” โดยมีวัตถุประสงค์ คือ แสวงหาหลักการอบรมเลี้ยงดูเด็กหรือหลักการพัฒนาเด็กปฐมวัย ที่มีลักษณะสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย และหลักการพัฒนเด็กสากล และเพื่อพัฒนารูปแบบการอบรมเลี้ยงดูเด็ก ที่ตั้งอยู่บนหลักการที่พัฒนาขึ้น จากโครงการแม่บทนี้ นำไปสู่การวิจัยโครงการย่อยๆ และดำเนินการเป็นลำดับต่อมาจนถึงโครงการย่อยที่ 7 ในปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญของโครงการ คือ การแสวงหาหลักการพัฒนาเด็กปฐมวัยที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยและหลักการพัฒนเด็กสากลเพื่อพัฒนารูปแบบการอบรมเลี้ยงดูและสร้างองค์ความรู้ในการสอนนิสิตสาขาการศึกษาปฐมวัย

จากหลักการและรูปแบบการศึกษาตามวิถีชีวิตไทย (ทศนา เขมมณีและคณะ, 2535) ได้บอกถึงลักษณะที่พึงประสงค์ของเด็กปฐมวัยไทยไว้ดังนี้

1. พัฒนาด้านร่างกาย เป็นผู้มีความสุขภาพดี มีสุขนิสัยที่ดี รักความสะอาด มีอัตราการเจริญเติบโตอย่างเหมาะสมตามวัย
2. พัฒนาการทางด้านสติปัญญา เป็นผู้มีความใฝ่รู้ สามารถคิด กล้าคิด กล้าถาม กล้าพูด กล้าทำ รู้จักแสวงหาความรู้และเรียนรู้ด้วยตนเอง สามารถแก้ปัญหาและมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์
3. พัฒนาการด้านคุณธรรม เป็นผู้มีการปฏิบัติดีตามโอวาท 3 ของพระพุทธศาสนา คือ เว้นชั่ว ทำดี และฝึกจิตใจให้ผ่องใส และมีคุณธรรมต่างๆ ได้แก่ วินัย มีสติ กตัญญู เมตตา กรุณา อุดหนุน ซื่อสัตย์ ประหยัด ขยัน และไม่เห็นแก่ตัว
4. พัฒนาการด้านบุคลิกภาพ เป็นผู้มีความร่าเริง แจ่มใส เป็นมิตรต่อผู้อื่น มีกิจกรรมรยาทแบบไทยทั้งกาย วาจา ใจ มีความเชื่อมั่นในตนเอง รู้จักพึ่งพาตนเอง มีความรับผิดชอบรู้จักยืดหยุ่น และวางตัวอย่างเหมาะสมในสถานการณ์ต่างๆ

ลักษณะสำคัญ

รูปแบบฯ ฉบับปรับปรุงเป็นรูปแบบการศึกษาปฐมวัยสำหรับเด็กชนบทวัย 3-5 ปี ที่มุ่งค้นหาวิธีการพัฒนาเด็กที่เหมาะสมกับธรรมชาติของวัยและที่เป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ที่อิสระ เพื่อให้เกิดการศึกษาที่ยั่งยืน ลักษณะการจัดการเรียนการสอนจึงเรียบง่าย เน้นการพึ่งตนเองของครอบครัว และชุมชน โดยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน แต่ยังคงไว้

ซึ่งประสิทธิภาพในการส่งเสริมพัฒนาการในการส่งเสริมพัฒนาการที่เด็กควรได้รับอย่างเต็ม
ศักยภาพ

ครูและผู้อบรมเลี้ยงดูเด็กต้องพัฒนาตนเองให้เป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตอย่างมีสติและเปี่ยม
ด้วยความรัก ความเมตตาและมีทัศนคติการมองโลกแห่งวัตถุและโลกแห่งจิตวิญญาณอย่างสมดุล

สาระและประสบการณ์ที่จำเป็นคือธรรมชาติและวัฒนธรรมเพื่อให้สามารถสอนได้ทั้งใน
มิติของความจริง ความดีและความงาม อีกทั้งยังช่วยสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการมีส่วนร่วม
ร่วมทางการศึกษาของเด็กโดยการแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาและทรัพยากรท้องถิ่นกับโรงเรียน

กิจวัตรประจำวันในการดำเนินชีวิตเป็นส่วนสำคัญในกิจกรรมประจำวันในโรงเรียนและ
เป็นส่วนของการสอนที่สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของเด็ก

บรรยากาศในการเรียนรู้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากของรูปแบบฯ ฉบับปรับปรุง
บรรยากาศที่อบอุ่น งดงามด้วยพลังความรักความเมตตาต่อสรรพสิ่งและกลมกลืนกับความจริง
ในธรรมชาติรอบตัว สะท้อนจุดยืนของรูปแบบฯ ในการปกป้องธรรมชาติของวัย

ความมุ่งหมาย

ด้วยทัศนะว่าพัฒนาการเด็กเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการตลอดชีวิตของปัจเจกชนและ
วิวัฒนาการของมนุษยชาติ ความมุ่งหมายของรูปแบบฯ ฉบับปรับปรุงจึงมีดังนี้ (บุษบง
ตันติวงศ์, 2546)

1. เพื่อพัฒนาความรู้สึกมั่นคงและความสงบภายในของเด็กโดยการเรียนรู้จากกิจกรรมที่
ทำอย่างสม่ำเสมอ ทั้งในกิจวัตรประจำวัน ประจำสัปดาห์ ประจำฤดูกาล ประจำเทศกาลและ
ประจำปี
2. เพื่อส่งเสริมให้เด็กสัมผัสสัมพันธ์กับโลกด้วยความตื่นตาตื่นใจ สงสัยใคร่รู้ใคร่เรียนและ
สนุกสนาน สามารถตอบสนองตนเอง ผู้อื่นและสิ่งรอบตัวได้อย่างเหมาะสม
3. เพื่อหล่อเลี้ยงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติและการรู้คุณค่าของธรรมชาติและ
เพื่อนมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของตน
4. เพื่อพิจารณาความวิริยะอุตสาหะ และวินัยในตนเองจากการทำกิจวัตรประจำวันที่จำ
เป็นต่อความเป็นอยู่ในชีวิตจริง
5. เพื่อให้เด็กมีโอกาสพอเพียงในการเล่นอย่างสร้างสรรค์และถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดได้

6. เพื่อพัฒนาปัญญาคู่กับความละเอียดอ่อนของจิตใจโดยใช้ภาษาถิ่น และภาษากลาง สื่อสารความจริงในธรรมชาติและภูมิปัญญาในวัฒนธรรมที่คุ้นเคย

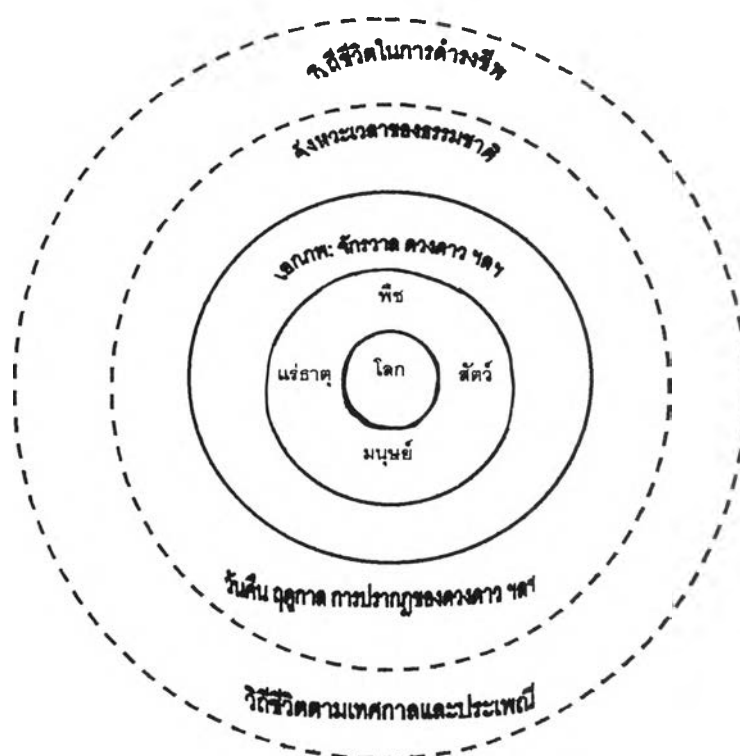
7. เพื่อจัดสิ่งแวดล้อมที่หล่อเลี้ยงกายและใจของเด็กให้มีความเข้มแข็งและอ่อนโยน พร้อมทั้งจะเผชิญโลกในภายภาคหน้าได้อย่างเป็นอิสระและมีศักดิ์ศรี

สาระและประสบการณ์

กำหนดสาระการเรียนรู้ ใน 2 มิติ มิติแรกคือสาระที่เกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นแกนในการบูรณาการกับสาระ มิติที่สองคือ สาระตามพัฒนาการด้านร่างกาย สติปัญญา คุณธรรม บุคลิกภาพและสังคมของเด็ก ถ้าพิจารณาในแง่หลักสูตร สาระดังกล่าวคือเนื้อหาในวิชา ต่อไปนี้ ภาษา (ภาษาถิ่นและภาษาไทยกลาง) คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สังคม ศึกษาและสิ่งแวดล้อมศึกษา คุณธรรม สุขศึกษาและพลศึกษา ศิลปะ ดนตรี

สาระเกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรม เป็นสาระที่เป็นวิถีชีวิตครอบคลุมธรรมชาติที่อยู่รอบตัวและกิจกรรมของมนุษย์อันเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกันดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบและจังหวะเวลาในธรรมชาติกับวิถีชีวิตของมนุษย์

- องค์ประกอบของสรรพสิ่งในธรรมชาติ
- - - - - ความสัมพันธ์ระหว่างจังหวะเวลาในธรรมชาติกับวิถีชีวิตของมนุษย์

สาระและประสบการณ์ของรูปแบบฯ ฉบับปรับปรุงในส่วนที่สัมพันธ์กับวิถีธรรมชาติและ ภูมิปัญญาไทย สะท้อนให้เห็นสังขรณ์ที่เป็นผลเชื่อมโยงโลกแห่งวัตถุกับโลกแห่งจิตวิญญาณ ใช้ เป็นแกนในการพัฒนาสาระตามพัฒนาการของเด็กและออกแบบการจัดประสบการณ์ประจำวัน ประจำสัปดาห์ ตลอดจนประจำฤดูกาล งานประเพณีในท้องถิ่น

จากแนวทางการจัดประสบการณ์เพื่อพัฒนาเด็กระดับอนุบาลจะเห็นได้ว่ามุ่งเน้น การจัดสภาพแวดล้อมให้เด็กได้สัมผัส โดยจัดให้สอดคล้องกับพัฒนาการ ศักยภาพตามวัย และ ปัญหาที่เด็กประสบอยู่ การจัดกิจกรรมเน้นความเรียบง่ายสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวิถีชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับ Petrash (1992) ได้เสนอแนวทางการจัดสภาพแวดล้อมอย่างเรียบง่าย สำหรับเด็กวัยอนุบาลว่า เด็กควรได้เรียนรู้ในธรรมชาติ เพื่อที่จะตระหนักในการที่จะอยู่กับ สิ่งแวดล้อมทั้งอาณาจักรพืช สัตว์และดวงดาว ตระหนักในคุณค่าอันสูงส่งของธรรมชาติ ควร ส่งเสริมให้เด็กได้สัมผัสกับโลกที่ดีและสวยงาม ให้เขาพร้อมที่จะปกป้องและทะนุบำรุง ให้เขาได้ สัมผัสกับความอบอุ่น สงดงาม และรู้สึกว่าเป็นเสมือนพี่น้องกับโลกนี้ โดยจัดให้เด็กได้เรียนรู้เกี่ยวกับ ส่วนประกอบของโลก ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ลม ไฟ เรียนรู้ผ่านงานหัตถกรรม ของเล่นจาก ธรรมชาติ ให้โอกาสเด็กได้สนุกสนานในวันสำคัญตามเทศกาลที่สัมพันธ์กับฤดูกาล เรียนรู้ที่จะรัก และห่วงแหน ให้เขามีความรักและสนใจใน หิน แร่ ต้นไม้ ดอกไม้ สัตว์ ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่สร้าง สรรค์และเต็มไปด้วยความหมาย ให้เขาได้เล่นในธรรมชาติ ให้สัมผัสกับการเป็นอยู่ที่เรียบง่าย เสียขยับเรียบง่าย เช่น เสียงนกร้อง สัมผัสกับเปลือกไม้ที่มีพื้นผิวหลากหลาย ได้สัมผัสกับกลิ่นอาย ที่สดชื่นของโลก ผ่านชีวิตทั้งที่ บ้านและที่โรงเรียนอย่างสอดคล้องกัน

ตอนที่ 5 การพัฒนาโปรแกรม

5.1 ความหมายของโปรแกรมและการพัฒนาโปรแกรม

Boyle (1981) ได้ให้ความหมายของโปรแกรมว่า หมายถึง ผลของความร่วมมือ ระหว่าง ผู้พัฒนาโปรแกรมกับผู้เข้าร่วมโปรแกรมในการปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ กิจกรรมดังกล่าว ได้แก่ การวิเคราะห์ความต้องการ การวางแผนการจัดกิจกรรม การประชาสัมพันธ์ การประเมินผล และการรายงานผล

Boone (1992) ได้ให้ความหมายของโปรแกรมว่า หมายถึง ความร่วมมือระหว่างผู้เข้าร่วมโปรแกรมกับผู้พัฒนาโปรแกรม ในการวางแผน สร้างแผนการจัดกิจกรรม การปฏิบัติการ การประเมินผลและความรับผิดชอบต่อโปรแกรม

Boyle (1981) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาโปรแกรม (program development) ว่า หมายถึง การปฏิบัติการและการตัดสินใจอย่างมีจุดมุ่งหมายร่วมกันระหว่างนักพัฒนาโปรแกรมกับประชาชนหรือตัวแทนของประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากโปรแกรมใน 9 ประการดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาโครงสร้างขององค์กรเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานเกี่ยวกับการวิเคราะห์ ตีความ ตัดสินว่าปัญหาหรือสถานการณ์ใดที่ควรมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ดีขึ้น
2. ประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรวิเคราะห์ความต้องการของบุคคลหรือปัญหาของชุมชน
3. การกำหนดความสำคัญของปัญหาหรือสถานการณ์ที่ต้องการให้เปลี่ยนแปลงและจัดทำแผนปฏิบัติงาน
4. การส่งเสริมให้ประชาชนและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดผลที่พึงประสงค์จากโปรแกรม
5. การกำหนดแหล่งทรัพยากรและการสนับสนุนด้านการเงินที่จะนำมาใช้ในการประชาสัมพันธ์และในทางปฏิบัติ
6. การวางแผนการเรียนการสอนที่ส่งเสริมและเอื้อให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ในกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสม
7. การนำแผนการสอนไปปฏิบัติโดยเลือกรูปแบบและวิธีการสอนที่เหมาะสมกับผู้เรียน เช่น วิธีการประชุมทางวิชาการ การประชุมเชิงปฏิบัติการ การพบปะเป็นรายบุคคล
8. การพัฒนาวิธีการประเมินผลที่สะท้อนให้เห็นความรับผิดชอบและโปร่งใสเพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับรู้ผลและคุณค่าของโปรแกรม
9. การประชาสัมพันธ์คุณค่าและประโยชน์ของโปรแกรมแก่ผู้สนับสนุนผู้เข้าโปรแกรม หรือบุคคลทั่วไปที่สนใจโปรแกรม

สรุปได้ว่าการพัฒนาโปรแกรมหมายถึง การร่วมมือกันระหว่างนักพัฒนาโปรแกรมกับผู้เข้าร่วมโปรแกรมในการวิเคราะห์ความต้องการ ปัญหา กำหนดรายละเอียดของกิจกรรมเพื่อมุ่งเน้นพัฒนาผู้เข้าร่วมโปรแกรม เพื่อให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายหรือลักษณะของ

โปรแกรมที่วางไว้ ซึ่งส่วนใหญ่รายละเอียดของโปรแกรมจะประกอบไปด้วย จุดมุ่งหมาย ลักษณะของโปรแกรมการคัดเลือกผู้เข้าร่วมโปรแกรม วิธีการจัดกิจกรรมและการประเมินผลโปรแกรม

5.2 โปรแกรมเชิงพัฒนา (development program)

Boyle (1981) ได้จัดโปรแกรมทางการศึกษาเป็น 3 ประเภท คือ 1) โปรแกรมเชิงพัฒนา 2) โปรแกรมเชิงสถาบันและ 3)โปรแกรมเชิงสาระสนเทศ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้แนวคิดของการพัฒนาโปรแกรมเชิงพัฒนา ซึ่งมีลักษณะดังนี้

โปรแกรมเชิงพัฒนา (development program) โปรแกรมเชิงพัฒนามีจุดมุ่งหมายหลัก คือ การช่วยให้ผู้ที่เข้ามาใช้บริการสามารถแก้ปัญหาในชุมชนได้ โปรแกรมเชิงพัฒนามีความสำคัญมากในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและบุคคลในทุกกลุ่ม ในทุกชุมชนจำเป็นที่จะต้องได้รับความรู้ ทักษะ ค่านิยม และเจตคติเพื่อปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ

โปรแกรมเชิงพัฒนาจะแตกต่างจากโปรแกรมประเภทอื่น คือ จุดเริ่มต้นของโปรแกรมจะเกิดขึ้นในสถานการณ์ที่คลุมเครือ คือ ประชาชนหรือผู้เข้าร่วมโปรแกรมพอจะรู้ว่ามีปัญหาแต่ยังไม่รู้ว่าควรจะทำอะไรในการที่จะแก้ปัญหาเหล่านั้น หน้าที่ของนักพัฒนาโปรแกรมเชิงพัฒนา คือ การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่จะช่วยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาและกำหนดว่าปัญหาที่แท้จริงคืออะไรและควรแก้ปัญหาที่แท้จริงคืออะไร และควรแก้ไขด้วยวิธีการใดที่จะเหมาะสมที่สุดในสภาพการณ์เช่นนี้ โปรแกรมพัฒนามีจุดมุ่งหมายหลักในการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาโปรแกรม ตั้งแต่ขั้นตอนการวิเคราะห์ปัญหาเพื่อกำหนดเป็นวัตถุประสงค์ของโปรแกรม ขั้นตอนการกำหนดกิจกรรมเพื่อกำหนดแนวทางในการแก้ปัญหา และขั้นตอนการประเมินผลโปรแกรมว่าประชาชนพอใจในโปรแกรมมากน้อยเพียงใด ตัวอย่างชี้วัดว่าโปรแกรมประสบความสำเร็จหรือไม่ คือ ความพึงพอใจของประชาชนว่าโปรแกรมได้ช่วยให้ประชาชนได้รับการตอบสนองความต้องการและสามารถแก้ปัญหาในชุมชนได้

ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของโปรแกรมเชิงพัฒนาคือ แนวความคิดว่าความรู้ ทักษะหรือเจตคติที่มีอยู่ในกิจกรรมการเรียนรู้เป็นเพียงวิธีการ เพื่อพัฒนาการตัดสินใจและการแก้ปัญหาซึ่งเป็นเป้าหมายหลัก

นักพัฒนาโปรแกรมเชิงพัฒนาจะให้ความสำคัญเรื่องการประเมินผลแตกต่างจากนักประเมินผล คือ นักพัฒนาโปรแกรมเชิงพัฒนาจะยึดเกณฑ์ความสำเร็จของการพัฒนาโปรแกรมว่า ในกระบวนการของการพัฒนาโปรแกรม ผู้เรียนหรือผู้เข้าร่วมโปรแกรมได้แสดงความรู้ความเข้าใจ เจตคติ และปฏิบัติกิจกรรมในด้านการวิเคราะห์ การตัดสินใจและการมีส่วนร่วมในการที่จะก่อ

ให้เกิดประโยชน์ต่อโปรแกรมหรือไม่ ส่วนนักประเมินผลอาจใช้เกณฑ์การประเมินความสำเร็จของโปรแกรมว่าบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่โปรแกรมได้กำหนดไว้หรือไม่ มากน้อยเพียงใด

5.3 องค์ประกอบของโปรแกรม

Boyle (1981) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบในการพัฒนาโปรแกรม 15 ข้อ เพื่อให้ผู้พัฒนาโปรแกรมใช้เป็นกรอบแนวคิดในการพัฒนาโปรแกรมที่หลากหลาย ดังต่อไปนี้

1. การสร้างพื้นฐานทางปรัชญาในการพัฒนาโปรแกรม เช่นการเลือกเทคนิควิธีการจัดกิจกรรมต้องสัมพันธ์กับความเชื่อหรือปรัชญาของนักพัฒนาโปรแกรม

2. การวิเคราะห์สถานการณ์ ปัญหา ความต้องการหรือสิ่งที่ผู้เข้าร่วมโปรแกรมหรือชุมชนกำลังห่วงใย ผู้พัฒนาโปรแกรมต้องวิเคราะห์สถานการณ์อย่างลึกซึ้งจนสามารถลำดับความต้องการหรือปัญหาได้ เพื่อการนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้อย่างถูกต้อง การวิเคราะห์ต้องมีการตัดสินใจเลือกผู้ที่จะเข้าร่วมโปรแกรม บทบาทของผู้เข้าร่วม วิเคราะห์สถานการณ์ของผู้เข้าร่วมและวิเคราะห์ชุมชนของผู้เข้าร่วมควรจำแนกว่าความต้องการและปัญหามีอะไรบ้าง

3. การมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมโปรแกรม ให้ผู้ร่วมโปรแกรมมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมมากที่สุด

4. ระดับสติปัญญาและสถานภาพทางสังคมของผู้เข้าร่วมโปรแกรม ผู้พัฒนาโปรแกรมต้องให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างบุคคล

5. ศึกษาแหล่งข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์และกำหนดวัตถุประสงค์ของโปรแกรม

6. การยอมรับเรื่องข้อจำกัดของสถาบันและบุคคล

7. เกณฑ์ในการจัดลำดับความสำคัญ การกำหนดความสำคัญต้องพิจารณาจากความต้องการปัญหา โดยมีเกณฑ์ในการตัดสินใจที่มีคุณภาพและควรให้ผู้เข้าร่วมโปรแกรมมีส่วนร่วมในการกำหนดเกณฑ์นั้นๆ ด้วย

8. ระดับความยืดหยุ่นของการวางแผนโปรแกรม ความยืดหยุ่นหรือความสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงได้เป็นหลักการสำคัญของการพัฒนาโปรแกรม เนื่องจากโปรแกรมมีลักษณะเป็นโปรแกรมเชิงพัฒนาที่เกี่ยวกับปัญหาของผู้เข้าร่วมโปรแกรม การกำหนดที่พยายามควบคุมปัจจัยทุกขั้นตอนนั้นเป็นเรื่องยาก การประเมินวัตถุประสงค์และวิธีการต่างๆ อย่างต่อเนื่องจะช่วยให้ได้หลายทางเลือกทำให้โปรแกรมมีความยืดหยุ่น

9. ความเห็นชอบทางกฎหมายและการสนับสนุนจากกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

10. การเลือกและจัดกิจกรรมเชิงประสบการณ์การเรียนรู้ ควรจะให้ผู้เข้าร่วมโปรแกรมมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมมากที่สุด เช่น ร่วมคิด ร่วมฟัง ร่วมเขียน ร่วมลงมือกระทำ ร่วมอภิปราย

11. การเลือกวิธีการ เทคนิค และอุปกรณ์ในการจัดกิจกรรมอย่างเหมาะสม

12. การใช้ประโยชน์จากการประชาสัมพันธ์ มีการวางแผนที่ดีเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ เป้าหมาย สื่อ เวลา การประชาสัมพันธ์ควรใช้สื่อ เทคนิคที่หลากหลาย

13. การได้รับการสนับสนุนทางทรัพยากรสำหรับโปรแกรม

14. การประเมินประสิทธิภาพ ผล และผลกระทบ

15. การสื่อคุณค่าของโปรแกรมให้ผู้มีหน้าที่ต้องตัดสินใจ การสื่อโปรแกรมมีทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการควรพิจารณาตามความเหมาะสมของแต่ละกลุ่ม

5.4 กระบวนการพัฒนาโปรแกรมเชิงพัฒนา

กระบวนการพัฒนาโปรแกรมเชิงพัฒนามีลักษณะสำคัญที่กำหนดวัตถุประสงค์ของโปรแกรมเริ่มต้นจากสภาพความต้องการและปัญหาในชุมชนที่อาจจะไม่ชัดเจนในระยะเริ่มต้น และเมื่อมีการรวบรวมข้อมูลหรือทำกิจกรรมบางอย่างวัตถุประสงค์ของโปรแกรมอาจจะมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ดังนั้นขั้นตอนการพัฒนาโปรแกรมบางขั้นตอนอาจจะแยกออกจากกันได้เด็ดขาด แต่ในบางขั้นตอนอาจดำเนินการในระยะเวลาใกล้เคียงกันหรืออาจสลับขั้นตอนกันได้ ขั้นตอนนี้อาจเกิดขึ้นตามลำดับ มีดังนี้ (Boyle, 1981)

ขั้นตอนที่ 1 กำหนดพื้นที่สำหรับการพัฒนาโปรแกรม

- กำหนดปรัชญาที่จะนำมาใช้ในการวางแผนโปรแกรม

- พิจารณาถึงความเชื่อหรือปรัชญาของผู้พัฒนาโปรแกรมที่เกี่ยวข้องกับ

การจัดกิจกรรม ลักษณะผู้เข้าร่วมโปรแกรม วิทยากร การพัฒนาโปรแกรม ฯลฯ

- พิจารณาเรื่องนโยบาย ระเบียบ แนวปฏิบัติและทำความเข้าใจเกี่ยวกับ

ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโปรแกรม

ขั้นตอนที่ 2 การวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชนและกลุ่มผู้เข้าร่วมโปรแกรม

- รวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์สภาพปัจจุบันและในอดีตเกี่ยวกับสถานการณ์

ในชุมชนไม่ว่าจะเป็นด้านประชากร พื้นที่ สาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง ลักษณะทางสังคม

- สนทนาและศึกษาบุคคล กลุ่ม และหน่วยงานที่ช่วยให้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์

ของชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มที่มีผลต่อโปรแกรม

- ศึกษาแหล่งทรัพยากรที่จะนำมาใช้ เช่น คน แรงงาน อุปกรณ์และวัสดุต่างๆ

ขั้นตอนที่ 3 การพิจารณาผลที่พึงประสงค์จากโปรแกรม

- ให้นักลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมกลั่นกรองความต้องการและปัญหาเพื่อกำหนดเป็นผลที่พึงประสงค์ และในบางกรณีการวิเคราะห์ความต้องการอาจถูกกำหนดจากที่ปรึกษาร่วมกับกลุ่มผู้เข้าร่วมโปรแกรม

- ระบุผลที่พึงประสงค์และพัฒนาให้เป็นวัตถุประสงค์เฉพาะ ถ้าหากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้เข้าร่วมโปรแกรม ควรให้ความรู้ขั้นต้นในเรื่องใดบ้างเกี่ยวกับการกระทำหรือความเชื่อและต้องการให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องอะไรบ้าง ตลอดจนพิจารณาความรู้ของผู้เข้าร่วมโปรแกรมก่อนที่จะเข้าร่วมด้วย

- จัดลำดับที่พึงประสงค์จากการพัฒนาโปรแกรมว่า (1) วัตถุประสงค์เฉพาะตรงกับกรวิเคราะห์ความต้องการและสถานการณ์ปัญหาหรือไม่ (2) วัตถุประสงค์เฉพาะดำเนินการได้ในสภาพความเป็นจริงตามเงื่อนไขของกลุ่มผู้เข้าร่วมโปรแกรมหรือไม่ (3) ผลที่พึงประสงค์ตอบสนองความต้องการของคนส่วนมากแต่มีความยืดหยุ่นสำหรับบุคคลบางกลุ่มเพื่อตอบสนองความต้องการที่แตกต่างไป

- ตัดสินลำดับความสำคัญของโปรแกรมโดยใช้เกณฑ์ว่าเรื่องใดมีความสำคัญเร่งด่วนและสำคัญโดยนำข้อมูลที่ได้วิเคราะห์จากชุมชนและกลุ่มบุคคล

ขั้นตอนที่ 4 กำหนดแหล่งทรัพยากรและการสนับสนุน เช่น กำหนดแรงงาน เวลาบุคคล ที่จะช่วยให้โปรแกรมมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 5 การสร้างแผนดำเนินกิจกรรม

- พิจารณาเลือกประสบการณ์ที่ผู้เข้าร่วมโปรแกรมควรได้รับโดยพิจารณาจากประสบการณ์เดิม ระดับการศึกษา สภาพเศรษฐกิจและสังคม และจัดลำดับเนื้อหาให้บรรลุวัตถุประสงค์ของโปรแกรม

- ตัดสินว่าผู้พัฒนาโปรแกรมจะมีส่วนร่วมกับผู้เข้าร่วมในโปรแกรมมากน้อยเพียงใดในกระบวนการดำเนินกิจกรรมตามโปรแกรม

- กำหนดวิธีการเรียนการสอนและกิจกรรมเฉพาะเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของโปรแกรมเช่น การฝึกอบรม การสัมมนา การประชุมเชิงปฏิบัติการ หรือการดูงาน

- กำหนดหน้าที่ผู้รับผิดชอบและวิทยากร

- กำหนดการพัฒนาเอกสารที่ต้องใช้เตรียมให้พร้อมและกำหนดเวลาที่ใช้ใน

การเสนอ

ขั้นตอนที่ 6 โปรแกรมการปฏิบัติงาน

- เลือกเนื้อหาวิชา กิจกรรมและสภาพการณ์เพื่อ (1) สร้างความสนใจ (2) ให้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้ที่จะทำให้บรรลุผลที่คาดหวัง หรือ (3) สามารถติดตามผลได้

- ดำเนินกิจกรรมให้ต่อเนื่องและให้ผู้เข้าร่วมโปรแกรมมีส่วนร่วม
  - ทำปฏิทินโปรแกรมที่แสดงให้เห็นกิจกรรมประชาสัมพันธ์ เวลา ในการเตรียมเอกสารการพบปะกลุ่มวิทยากร การจัดกิจกรรมต่างๆ ที่ต้องปฏิบัติการและประเมินผล ปฏิทินกิจกรรมจะต้องประกอบด้วย (1) การจัดลำดับกิจกรรมต่างๆ อย่างถูกต้องและอย่างต่อเนื่อง (2)การระบุความรับผิดชอบของแต่ละฝ่ายและการเตรียมการ
    - นำโปรแกรมไปปฏิบัติและแก้ไขปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเมื่อเกิดความจำเป็นขึ้นใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด
- ขั้นตอนที่ 7 ความน่าเชื่อถือของการใช้ทรัพยากร
- วางแผนให้มีการประเมินผลทุกขั้นตอน เช่น ประเมินแผนการดำเนินกิจกรรมก่อนที่จะนำไปปฏิบัติประเมินคุณภาพและความก้าวหน้าของโปรแกรมขณะปฏิบัติงานและวางแผนเพื่อประเมินผลครั้งสุดท้าย
    - ในการประเมินทุกครั้งระบุว่ามีเหตุผลอะไรที่มีการประเมินและนำไปใช้อย่างไร
    - กำหนดว่าจะประเมินโปรแกรมในเรื่องอะไร เช่น ประสิทธิภาพหรือประสิทธิผลของโปรแกรม
    - ระบุเกณฑ์ที่จะใช้ในการประเมินโปรแกรม เช่น ตัวบ่งชี้และข้อมูลต่างๆ ที่จะนำมาประกอบการประเมินผล วิธีการคัดเลือกข้อมูล หลักฐานที่จะนำมาใช้และมีการสร้างเกณฑ์การสังเกตประกอบการประเมิน
      - กำหนดว่าต้องใช้ข้อมูลหลักฐานอะไรบ้างและเก็บรวบรวมด้วยวิธีการอะไร จะใช้วิธีที่วิธีวิเคราะห์ข้อมูลอย่างไร
      - ประเมินผลและกำหนดว่าควรเสนอผลให้กับใครในรูปแบบใด
- ขั้นตอนที่ 8 การรายงานคุณค่าของโปรแกรม
- จัดทำรายงานหลายรูปแบบ เพื่อให้กลุ่มบุคคลที่แตกต่างกัน เช่น วิทยากร ผู้เข้าร่วมโปรแกรมกลุ่มที่ปรึกษาที่กำหนดนโยบาย รูปแบบการนำเสนออาจจะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการไม่ว่าจะเป็นการทำรายงานเป็นเอกสารประเมินหรือการพบปะสนทนารายงานควรประกอบด้วย (1) ความจำเป็นที่ต้องมีโปรแกรกดังกล่าว (2) โปรแกรมเป็นเรื่องอะไร (3) บทบาทของผู้ให้ความรู้ (4) ผลที่คาดหวัง (5) ประโยชน์ (6) การปฏิบัติงาน (7) ปฏิภิยาของผู้เข้าร่วมโปรแกรมหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง
    - ติดตามการตอบคำถามหรือข้อสงสัยเพิ่มเติมโดยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องและมีความเหมาะสมช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยวกับโปรแกรม

5.5 การประเมินผลโปรแกรม

Steele (1970 cite in Boyle, 1981) ให้ความหมายของการประเมินผล ว่า เป็นกระบวนการตัดสินคุณค่าของโปรแกรม การตัดสินเกิดจากการเปรียบเทียบข้อมูลว่าโปรแกรมเป็นอย่างไรเมื่อเทียบกับเกณฑ์ และโปรแกรมควรจะเป็นอย่างไร การประเมินผลจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีการตัดสินในการประเมินโปรแกรมนั้นมี 5 องค์ประกอบดังนี้

1. คุณภาพ (quality) โปรแกรมมีคุณภาพหรือไม่เนื้อหาสาระ กิจกรรมในโปรแกรม หรือการปฏิบัติงานของผู้ดำเนินกิจกรรมเป็นอย่างไร ความรู้ลึกหรือปฏิกิริยาของผู้เข้าร่วมโปรแกรมเป็นอย่างไร
2. ความเหมาะสม (suitability) โปรแกรมสนองความต้องการและความคาดหวังของผู้เข้าร่วมโปรแกรมหรือไม่ โปรแกรมอยู่ในขอบเขตงานของหน่วยงานหรือไม่
3. ประสิทธิภาพ (effectiveness) โปรแกรมประสบความสำเร็จในเรื่องอะไรและบรรลุวัตถุประสงค์อย่างไร
4. ประสิทธิภาพ (efficiency) ผลสำเร็จของโปรแกรมเหมาะสมกับทรัพยากรที่ใช้ไปหรือไม่
5. ความสำคัญ (importance) โปรแกรมมีคุณค่าต่อผู้เข้าร่วมโปรแกรม และมีคุณค่าต่อสังคมหรือไม่ คุณค่าเหมาะสมกับทรัพยากรต่างๆ ที่ถูกนำมาใช้หรือไม่

เยาวดี วิบูลย์ศรี (2539) ได้จัดกลุ่มรูปแบบการประเมิน ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ดังนี้

1. กลุ่มรูปแบบการประเมินเพื่อการตัดสินใจ (decision – oriented evaluation) เป็นการจัดการสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจ เน้นการประเมินเพื่อปรับปรุงรูปแบบการประเมินในกลุ่มนี้ ได้แก่รูปแบบการประเมินที่เสนอโดยคณะกรรมการการประเมินผลการศึกษาแห่งชาติ ของสหรัฐอเมริกา (The Phi Delta Kappa National Study Committee on Evaluation) รูปแบบนี้มีชื่อย่อว่า CIPP MODEL คณะกรรมการการประเมินผลการศึกษาแห่งชาติ ของสหรัฐอเมริกา ซึ่งนำโดย สตรีฟเฟิลบีม (Stufflebeam) ได้กำหนดหลักการสำคัญในการประเมิน โดยมุ่งประเมินสถานการณ์ต่างๆ 4 ส่วน ดังนี้

1.1 การประเมินบริบท (context evaluation :C) ได้แก่สภาพแวดล้อม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ความต้องการของคนในชุมชน แนวคิด ปรัชญาในการจัดการศึกษา การพัฒนาต่างๆ ซึ่งบริบทเหล่านี้จะนำไปสู่การกำหนดจุดมุ่งหมายของโปรแกรม

1.2 การประเมินตัวป้อนเข้า (input evaluation : I) ได้แก่ปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการนำโปรแกรมไปใช้ เช่นความพร้อมของครู ผู้บริหาร ประชาชนในชุมชน ผู้นำชุมชน อาคารสถานที่ งบประมาณ สื่อ และอุปกรณ์ต่างๆ

1.3 การประเมินกระบวนการ (process evaluation : P) ได้แก่กระบวนการนำโปรแกรมไปใช้ เป็นการประเมินเพื่อหาข้อบกพร่องของการดำเนินการและทำการแก้ไขหาข้อมูลมาประกอบในการตัดสินใจสั่งการ การพัฒนาต่างๆ บันทึกภาวะเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นไว้เป็นหลักฐาน

1.4 การประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น (product evaluation : P) เป็นการประเมินเพื่อเปรียบเทียบผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโปรแกรมกับเป้าหมายหรือจุดประสงค์ของโปรแกรมที่กำหนดไว้แต่ต้น

2. กลุ่มรูปแบบการประเมินเพื่อตัดสินคุณค่า (value - oriented evaluation) เป็นการให้คุณค่าหรือตีราคาสิ่งที่ถูกประเมินนิยมใช้ในการประเมินโครงการที่เกี่ยวข้องกับบริการสังคมหรือโครงการต่างๆ ของรัฐบาล ซึ่งมักมีความซับซ้อนต้องอาศัยวิธีการประเมินทั้งแบบมีระบบและแบบธรรมชาติ โดยให้ความสำคัญของการประเมินที่จะได้คุณค่าที่แท้จริงของโครงการ รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นจริง แม้จะเป็นผลกระทบก็ถือว่าเป็นข้อมูลสำคัญต่อการตัดสินคุณค่า

5.6 บทบาทของนักพัฒนาโปรแกรม

Boyle (1981) สรุปเกี่ยวกับบทบาทของนักพัฒนาโปรแกรมว่ามี 4 ด้าน คือ

5.6.1 บทบาทนักวิเคราะห์ (the analyst) นักพัฒนาโปรแกรมมีบทบาทสำคัญในการวิเคราะห์ความต้องการและปัญหาของผู้เข้ารับบริการ โดยเฉพาะการวิเคราะห์และตีความสถานการณ์ให้กลุ่มเป้าหมายเข้าใจว่าปัญหาหรือสิ่งที่ควรแก้ไขควรอยู่ในจุดใด

5.6.2 บทบาทผู้กระตุ้น (the stimulator) นักพัฒนาโปรแกรมมีบทบาทที่จะต้องกระตุ้นให้ประชาชนและนักพัฒนาโปรแกรมมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้และให้ความร่วมมือในการเรียนการสอน ตลอดจนสร้างบรรยากาศที่กลุ่มเป้าหมายเกิดความสนใจอย่างต่อเนื่อง

5.6.3 บทบาทผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ (the facilitator) บทบาทนักพัฒนาโปรแกรมในฐานะผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ คือ การเชื่อมโยงความต้องการ ความต้องการของผู้เข้าร่วมโปรแกรมให้ตรงกับความรู้และแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล

5.6.4 บทบาทผู้ให้กำลังใจ (the encourager) ในสถานการณ์ที่กลุ่มเป้าหมายยังไม่มีประสบการณ์มาก่อน ผู้เข้าร่วมโปรแกรมอาจจะรู้สึกอึดอัด กังวล และไม่มีความเชื่อมั่นเกี่ยว

กับความสามารถของตนเองหรือของกลุ่ม นักพัฒนาโปรแกรมจึงมีบทบาทสำคัญในการให้กำลังใจ และสร้างบรรยากาศให้ผู้เข้าร่วมโปรแกรมกล้าแสดงออกและมีกำลังใจที่จะเรียนรู้

ตอนที่ 6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

6.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน

ชบวน ชาตรี (2541) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องฮีต 12 คอง 14 กับการพัฒนาชุมชน ผลการวิจัย พบว่า

1. ผลการวิเคราะห์ฮีตความฮีต 12 พบว่า 1) ประเพณีฮีต 12 เป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำบุญ ซึ่งมีมูลเหตุมาจากความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนา ได้แก่ บุญเข้ากรรม บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษาและบุญกฐิน 2) ประเพณีฮีต 12 เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาผสมผสานกับลัทธิวิญญาณ หรือผี ได้แก่ การเลี้ยงผีแดน ผีบรรพบุรุษ บุญข้าวประดับดินและบุญกฐิน 3) ประเพณีฮีต 12 เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา ผี พรานหมันและพืชพันธุ์ธัญญาหารหรือการเพาะปลูก ได้แก่ บุญคูณลาน บุญสงกรานต์และบุญบั้งไฟ 4) ประเพณีฮีต 12 เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา ผี และการเพาะปลูก ได้แก่ บุญผะเหวด บุญข้าสยะ บุญข้าวสาก 5) ประเพณีฮีต 12 เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา และการเพาะปลูก ได้แก่ บุญข้าวจี

2. ผลการวิเคราะห์ฮีตความคอง 14 พบว่า 1) คอง 14 เป็นแนวทางหรือทำนองคลองธรรม ที่บรรพบุรุษโบราณอีสานได้เอาแนวทางที่เคยประพฤติปฏิบัติมาก่อนกับหลักธรรมของพุทธศาสนา มาประยุกต์เข้ากัน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือหรือวิธีการปกครองบ้านเมืองเป็นกุศโลบายเพื่อให้เกิดความสามัคคี 2) คอง 14 เป็นหลักปฏิบัติตนให้เหมาะกับกาลเทศะ ตามสถานะภาพของแต่ละบุคคล คอง 14 มีลักษณะคล้ายกฎหมายที่กำหนดหน้าที่ให้บุคคลต้องปฏิบัติ

ธีระ รุญเจริญและคณะ (2525) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ประเพณีฮีต 12 ของชาวอีสานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารและผู้รู้ ผลการวิจัย พบว่า 1) ประเพณีฮีต 12 จะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและอาชีพการทำนาเป็นสำคัญ 2) โดยทั่วไป ความมุ่งหมาย วิธีการ กิจกรรม และประโยชน์ในการจัดตั้ง ฮีตสองประเพณีคล้ายคลึงกันในทุกชุมชนในภาคอีสานมีแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดของการจัดและกิจกรรมในการจัด 3) ประเพณีที่ยังปฏิบัติอยู่ครบเป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท ได้แก่ บุญผะเหวด บุญสงกรานต์ บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา และบุญกฐินประเพณีที่จัดบางปีและในบางท้องถิ่นไม่ได้จัดทำแล้ว ได้แก่ บุญเข้ากรรม บุญคูณลาน บุญข้าวจี บุญบั้งไฟ

และบุญชำระ 4) ประเพณีจัดทุกปีมีคนร่วมมากและประเพณีที่จัดบางปีมีคนร่วมน้อยซึ่งเนื่องมาจาก การมุ่งประโยชน์ส่วนตัว การขาดความรู้ความเข้าใจและเศรษฐกิจ

จากงานวิจัยข้างต้น สรุปได้ว่า ชาวชนบทอีสานมีฮีต 12 คอง 14 เป็นโครงสร้างทางสังคม และวัฒนธรรม ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาวนา ฮีต 12 เป็นประเพณีการทำบุญที่มีเหตุมาจากความเชื่อทางศาสนาผสมผสานกับลัทธิ ความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณหรือผี ส่วนคอง 14 เป็นแนวทางการปฏิบัติต่อกันของบุคคล และประเพณีตามฮีต 12 ชาวอีสานยังคงถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

6.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญากับการศึกษา

ชิต แก้วเพ็ง (2530) ได้ทำวิจัยเรื่องการศึกษาบทบาทของโรงเรียนประถมศึกษาในจังหวัดพิษณุโลกในการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมพื้นบ้าน ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของโรงเรียนที่กระทำมากที่สุดในการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมพื้นบ้าน คือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ครูเป็นแบบอย่างที่ดีพร้อม ทั้งชักชวนให้นักเรียนปฏิบัติตาม พานักเรียนไปบูรณะทำความสะอาดโบราณสถาน โบราณวัตถุ วัด และการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้น ครูส่วนใหญ่ นำวัฒนธรรมพื้นบ้านมาสอดแทรกในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต สำหรับบทบาทผู้บริหารส่วนใหญ่สำหรับการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมพื้นบ้านนั้น ใช้การศึกษา และรวบรวมวัฒนธรรมพื้นบ้านจากเอกสาร ส่วนการเผยแพร่วัฒนธรรมพื้นบ้านแก่นักเรียนและประชาชน ผู้บริหารใช้วิธีเสนอแนะให้ครูผู้สอนนำความรู้เรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้านมาสอดแทรกในมวลประสบการณ์ต่างๆ และจัดตั้งกลุ่มสนใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้านขึ้นในโรงเรียนและเชิญชวนประชาชนที่สนใจมารวมกลุ่ม

วิไลวรรณ มีสุวรรณค์ (2541) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาการนำวัฒนธรรมพื้นบ้านไปใช้ในการเรียนการสอนสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 6 ผลการวิจัยพบว่า ครูสังคมศึกษาทุกคนใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านในการวางแผนการสอน โดยการเตรียมตัวจะศึกษาจากเอกสารหลักสูตรมากที่สุด รองลงมาได้แก่การศึกษาความสอดคล้องของวัฒนธรรมพื้นบ้านกับเนื้อหารายวิชา

กนกวรรณ รุกขชาติ (2541) ได้ทำวิจัยเรื่อง แนวโน้มการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นการศึกษานอกโรงเรียนสายอาชีพจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ในศตวรรษที่ 21 ผลการวิจัยพบว่า หลักสูตร

ท้องถิ่นการศึกษานอกโรงเรียนสายอาชีพจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ในศตวรรษที่ 21 มีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ผู้เรียนมีทักษะในการจัดการต่อชีวิต สังคม ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น และจะเป็นหลักสูตรที่ให้องค์กรชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้นตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์ไปจนถึงการประเมินผล เนื้อหาความรู้ จะเป็นเนื้อหาที่มีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของผู้เรียนสอดคล้องกับชุมชนอย่างแท้จริง ลักษณะการเรียนการสอนเป็นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ให้ผู้เรียนปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดประสบการณ์ตรง บทบาทของผู้สอนจะเป็นผู้นำด้านวิธีคิด วิธีการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน การเรียนการสอนมีการใช้สื่อที่เป็นของจริง สื่อที่ให้ผู้เรียนปฏิบัติได้จริง การวัดและการประเมินผลเป็นการประเมินจากการปฏิบัติได้จริง หลังจากเรียนรู้ไปแล้วสามารถนำสิ่งที่เรียนไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

นิตยา บุตรศรี (2542) ได้ทำวิจัยเรื่องการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนต้นแบบการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี ผลการวิจัยพบว่า ครูผู้สอนส่วนใหญ่มีการนำภูมิปัญญาชาวบ้านด้านศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี และด้านการประกอบอาชีพ มาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในลักษณะของการปรับรายละเอียดของเนื้อหาวิชา การปรับกิจกรรมการเรียนการสอน การจัดกิจกรรมเสริม โดยดำเนินการในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต กลุ่มทำงานและพื้นฐานอาชีพในระดับประถมศึกษาและกลุ่มทำงานและอาชีพในระดับมัธยมศึกษา

อนนท์ หาญโกธธา (2544) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพ ปัญหา และความต้องการของวิทยากรท้องถิ่น เกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษาจังหวัดนครราชสีมา ผลการวิจัยพบว่า วิทยากรท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุระหว่าง 41-50 ปี มีความรู้ระดับประถมศึกษา ประกอบอาชีพทำนา ส่วนใหญ่ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในหมวดที่เกี่ยวข้องกับ งานเกษตร งานหัตถกรรมพื้นบ้านและโภชนาการ

จากงานวิจัยข้างต้น สรุปได้ว่า การศึกษาทุกระดับและทุกระบบได้มีการจัดการศึกษาที่เน้นให้เกิดการสืบสานวัฒนธรรมในลักษณะของการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเปิดโอกาสให้บุคคลในชุมชน ผู้รู้ในชุมชน องค์กรชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนส่งเสริม

6.3 งานวิจัยที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อพัฒนาการศึกษา

จารีรัตน์ ปรกแก้ว (2544) ได้ทำวิจัยเรื่องโครงการศึกษาและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนในระบบกับชุมชนเพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาพื้นที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นบุรีรัมย์ในเขตการเคลื่อนไหวของโรงเรียนชุมชนอีสาน ผลการวิจัยพบว่า การจะทำให้ได้พลังจากชุมชนมาร่วมจัดการศึกษานั้นจำเป็นต้องมีการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และพบว่า การเรียนรู้ร่วมกันเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน จากโรงเรียนชุมชนอีสานทั้งของฝ่ายโรงเรียนในระบบและฝ่ายชุมชนหมู่บ้านในเขตบริการยังคงอยู่ในวงจำกัด โดยฝ่ายโรงเรียนจำกัดอยู่ที่ครูแกนนำ ซึ่งแต่ละโรงเรียนมีครูแกนนำเพียง 1-2 คน และในฝ่ายของชุมชนจำกัดอยู่ในกลุ่มครัวเรือนที่เป็นสมาชิกในโรงเรียนชุมชนอีสาน แม้ว่าโรงเรียนชุมชนอีสานจะเคลื่อนไหวกว้างแล้วเป็นเวลากว่า 7 ปี และการขับเคลื่อนของกระบวนการเรียนรู้แต่ละพื้นที่ที่ศึกษาก็มีข้อเด่น ข้อด้อยต่างกัน ซึ่งปัจจัยเหล่านี้มีเงื่อนไขจากประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่แต่ละพื้นที่จำเป็นต้องค้นหาศักยภาพเฉพาะของตนมาสร้างสรรค์

พจนีย์ เทียมศักดิ์ (2543) ได้ทำวิจัยเรื่อง ปฏิสัมพันธ์การเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนโดยมุ่งศึกษาแบบแผนปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและโรงเรียนที่จะนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนและโรงเรียน พบว่ารูปแบบและเงื่อนไขของการเรียนรู้ที่จะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน คือ รูปแบบการเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันปฏิสัมพันธ์ในแนวนอน ผู้บริหารและครูต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน และพบลักษณะสำคัญบางประการเกี่ยวกับการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน ดังนี้

1. การเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนจัดการเรียนรู้ในโรงเรียน
2. สัมพันธภาพอันดีของครูที่มีต่อผู้เรียนจะก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนและชุมชน นอกจากนี้ครูจะเป็นตั้งประสานหลักในการดึงชุมชนเข้ามาในกิจกรรมของโรงเรียน
3. การจัดการเรียนรู้โดยให้ผู้เรียนได้สัมผัสประสบการณ์ตรงโดยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้จัดการเรียนการสอน ทั้งทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน
4. การเปิดโอกาสให้ปราชญ์หรือผู้รู้ในชุมชนมาร่วมเป็นผู้สอนหรือวิทยากร

ประวิต เอราวรรณ์ (2539) ได้ทำวิจัยโดยใช้การวิจัยแบบสนทนากลุ่มเพื่อศึกษาสภาพการได้รับการเสริมสร้างพลังและความเปลี่ยนแปลงในตัวครู ผลการวิจัยพบว่า เงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ ลักษณะการบริหารที่สร้างความร่วมมือ การมีส่วนร่วมและการปรับปรุงบรรยากาศในการทำงาน รวมไปถึงระบบการสนับสนุนจากภายนอกโรงเรียนและความสัมพันธ์

ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนด้วย โดยปัจจัยในการเสริมสร้างพลังครู คือ อิสรภาพในการทำงาน การมอบหมายหน้าที่ การมีส่วนร่วม บรรยากาศในการทำงาน การสร้างทีมงาน การยกย่องยอมรับขวัญกำลังใจ และรางวัล โอกาสในการเรียนรู้ การให้เกียรติและไว้วางใจ และการยอมรับความผิดพลาดร่วมกัน

เทวี พรหมมินตะ(2544) ได้ทำวิจัยเรื่อง ผลของการเสริมพลังอำนาจครูโดยการพัฒนาความสามารถด้านการทำวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนตามแนวคิดความร่วมมือ: การออกแบบด้วยวิธีการผสมผสานผลการวิจัยพบว่า 1) กลุ่มตัวอย่างมีประสบการณ์ในการทำวิจัยร้อยละ 66.84 โดยครูที่เคยทำวิจัยมีประสบการณ์การฝึกอบรมการทำวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนร้อยละ 81.98 และมีความต้องการการฝึกอบรมร้อยละ 56.57 รูปแบบการทำวิจัยเป็นแบบทางการร้อยละ 70.1 ลักษณะการทำวิจัยแบบรายบุคคลร้อยละ 78.1 โดยมีรูปแบบความร่วมมือระหว่างบุคคลภายในโรงเรียนมากที่สุด 2) กระบวนการเสริมพลังอำนาจครูใช้วิธีการบรรยายให้ความรู้ และสนับสนุนส่งเสริมให้ความช่วยเหลือครูในการทำวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน และ 3) ผลการวิจัย จากกรณีศึกษาพบว่าหลังเสริมพลังอำนาจครูในโรงเรียนที่เป็นกรณีศึกษาทำวิจัยมากกว่าร้อยละ 50 ในโรงเรียนมีการทำวิจัยแบบไม่เป็นทางการมากกว่าร้อยละ 60 รูปแบบการทำวิจัยแบบเป็นรายบุคคลมากกว่าร้อยละ 70 รูปแบบความร่วมมือในการทำวิจัยที่พบเป็นแบบความร่วมมือระหว่างบุคคลภายในโรงเรียน โดยไม่มีบุคคลภายนอกให้ความช่วยเหลือประเด็นปัญหาที่ศึกษาส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของนักเรียนและปัญหาการจัดการเรียนการสอนของครู

เจนจิรา คงสุข (2540) ได้ทำวิจัยเรื่องการพัฒนาโปรแกรมการศึกษาสำหรับผู้ปกครองในการส่งเสริมพัฒนาการทางร่างกายของเด็กวัยอนุบาล ด้วยรูปแบบการให้ประชาชนในชนบทมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ผลการวิจัยพบว่า ในการใช้โปรแกรมฯ ผู้ปกครองได้เลือกปัญหาสุขภาพในช่องปากและฟันของเด็กวัยอนุบาล โดยหลังการทดลองใช้โปรแกรมฯ ผู้ปกครองมีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนพฤติกรรมส่งเสริมพัฒนาการทางร่างกายของเด็กวัยอนุบาล ดังนี้ ด้านการดูแลการแปรงฟันของเด็ก มีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนพฤติกรรมจากการที่ไม่ได้ติดตามดูแลการแปรงฟันของเด็ก หรือติดตามอย่างไม่สม่ำเสมอ มาเป็นการติดตามดูแลการแปรงฟันของเด็กอย่างใกล้ชิดสม่ำเสมอ รวมทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับเด็กในด้านการแปรงฟัน และด้านการให้เด็กได้รับประทานอาหารที่มีประโยชน์ มีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนพฤติกรรมจากการปล่อยให้เด็กเลือกซื้ออาหารเองและรับประทานอาหารที่ไม่มีคุณค่าของสารอาหารตามความชอบมาเป็นพฤติกรรมดูแลการรับประทานอาหารของเด็ก ด้วยการซื้ออาหารที่มีประโยชน์ให้เด็กรับประทานคอยดูแลการ

เลือกซื้ออาหารและการรับประทานอาหารของเด็กอย่างใกล้ชิด รวมทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับเด็ก ในการรับประทานอาหารที่มีประโยชน์

ชุตินา ปานดำ (2542) ได้ทำวิจัยเรื่อง การพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมความสามารถในการแก้ปัญหาการเรียนการสอนของครูอนุบาลด้วยวิธีการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า ครูอนุบาลมีความสามารถในการแก้ปัญหาการเรียนการสอนสูงขึ้น ครูมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางบวกเกี่ยวกับปัญหาการเรียนการสอน ดังนี้ 1) ครูแต่ละคนมีความสามารถในการแก้ปัญหาการเรียนการสอนสูงขึ้น และครูส่วนใหญ่ประเมินว่าปัญหาการเรียนการสอนของตนได้รับการแก้ปัญหาแล้ว 2) ครูมีพฤติกรรมการทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะเพื่อแก้ปัญหาการเรียนการสอนร่วมกันที่สูงขึ้น จากการที่พบว่าก่อนทดลองใช้โปรแกรมฯ มีครูเพียงคนเดียวที่ได้ดำเนินการแก้ปัญหาและทำตามลำพัง มาเป็นครูทุกคนทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะในการแก้ปัญหาการเรียนการสอนที่ระบุ

เกสรี สุวรรณเรืองศรี (2542) ได้ทำวิจัยเรื่องการพัฒนาโปรแกรมความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนตามแนวคิดพหุวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาการสอนระดับอนุบาล ในชุมชนไทยมุสลิมภาคใต้ ผลการวิจัยพบว่า การสอนระดับอนุบาลแสดงให้เห็นการยอมรับและเห็นคุณค่าวัฒนธรรมตนเอง และวัฒนธรรมอื่นใน 7 องค์ประกอบ คือ 1) การจัดประสบการณ์การสอนระดับอนุบาล 2) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในโรงเรียน 3) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรใน โรงเรียนที่มีต่อนักเรียนและชุมชน 4) วิธีสอน 5) สภาพแวดล้อมและสื่อ 6) ภูมิปัญญาชุมชน 7)นโยบายร่วมกันของโรงเรียนและชุมชน

ศศิลักษณ์ ขยันกิจ (2545) ได้ทำวิจัยเรื่องการพัฒนาโปรแกรมการใช้สารนิทัศน์เพื่อสร้างความร่วมมือระหว่างผู้ปกครองและครู ในการส่งเสริมพัฒนาการของเด็กวัยอนุบาล ผลการวิจัยพบว่าผู้ปกครองมีคะแนนความร่วมมือสูงกว่าก่อนทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและผู้ปกครองทั้งหมดมีความพึงพอใจเกี่ยวกับโปรแกรมฯ อยู่ในระดับมาก

จากงานวิจัยข้างต้น สรุปได้ว่า การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน หรือ ระหว่างบุคลากรในโรงเรียนเองนั้น มุ่งเน้นที่การพัฒนาครูให้มีศักยภาพในด้านต่างๆ ทั้งด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การแก้ปัญหาพฤติกรรมนักเรียน และมุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือกับผู้ปกครอง และชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ว่าบทบาทของครูนั้นนอกจากจะเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถแล้วยังต้องเป็นผู้ประสานความร่วมมือกับชุมชนในการที่จะแก้ปัญหาและร่วมกันพัฒนาการศึกษา ทั้งในส่วนของการศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน